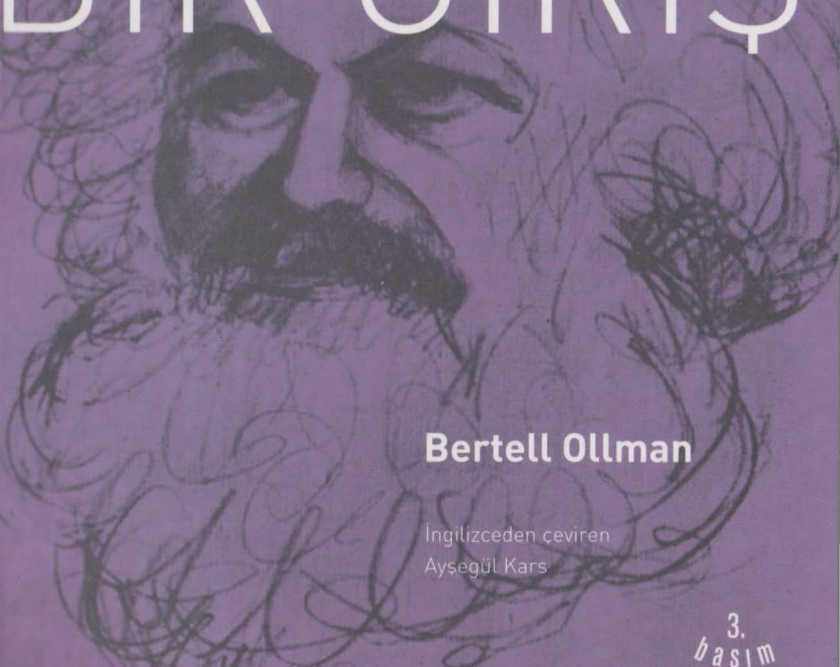
BERTELL OLLMAN • MARKSİZME SIRA DIŞI BİR GİRİŞ

MARKSİZME SIRA DIŞI BİR GİRİŞ

Bertell Ollman

İngilizceden çeviren
Ayşegül Kars

3. basım

Yordam Kitap

Bertell Ollman

New York Üniversitesi siyaset bilimi profesörlerindendir. Aynı üniversitede diyalektik yöntem ve sosyalist teori üzerine dersler vermektedir.

Yazarın başlıca eserleri Türkçede Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır:

Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society (New York, 1971) [*Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, 2012; 2. basım: 2015].

Dialectical Investigations (Routledge, 1993) [*Diyalektik Soruşturmalar*, çev. Cenk Saraçoğlu, 2011].

Dance of the Dialectic (University of Illinois Press, Urbana ve Chicago, 2003) [*Diyalektiğin Dansı*, çev. Cenk Saraçoğlu, 2006; 4. basım: 2015].

Marxism: An Uncommon Introduction (Stirling Yayınları, Yeni Delhi, 1991) [*Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*, çev. Ayşegül Kars, 2009; 3. basım: 2015].

Dialectics for the New Century (Tony Smith ile, 2008, New York) [*Yeni Yüzyılda Diyalektik*, çev. Şükrü Alpagut, 2013].

Remember What Happened to The Horses And Grab The Stick [*Atları Hatırlayın... Ve Sopayı Kapın!*, çev. Deniz Gedizlioğlu, 2013].

Ollman, aynı zamanda Türkçe versiyonu Yordam Kitap tarafından Mayıs 2013'te basılan "Sınıf Mücadelesi" isimli bir masaüstü oyunun da yaratıcısıdır. Yıllardır üniversitelerde akademik özgürlük mücadelesi veren Ollman, Amerikan Siyaset Bilimi Vakfı tarafından pek çok ödüle layık görülmüştür.

Eserin orijinal adı:

Marxism: An Uncommon Introduction
(Stirling Yayınları, Yeni Delhi, 1991)

Eserin İngilizce basımında yer alan "Marksizm ve Siyaset Bilimi: Marx'ın Yöntemi Üzerine Bir Tartışmaya Başlangıç" başlıklı bölüm, daha önce *Diyalektiğin Dansı*'nda dördüncü bölüm olarak yayınlandığı için (yazarın da bilgisi ve onayıyla) Türkçe basıma alınmamıştır.

MARKSİZME SIRA DIŞI BİR GİRİŞ

Bertell Ollman

İngilizceden Çeviren
Ayşegül Kars

Yordam Kitap: 89 • **Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş** • Bertell Ollman
ISBN 978-9944-122-92-4 • *İngilizceden Çeviren:* Ayşegül Kars
Kitap Editörü: Cenk Saraçoğlu • *Düzeltme:* Dinçer Kaya
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Kasım 2009 • *İkinci Basım:* Kasım 2011 • *Üçüncü Basım:* Nisan 2015
© Bertell Ollman, 1987; © Yordam Kitap, 2006

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 1909
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 565 01 22

MARKSİZME
SIRA DIŞI BİR GİRİŞ

İÇİNDEKİLER

MARKSİZM NEDİR?
KUŞ BAKIŞI BİR GÖRÜNÜŞ 9

MARX'IN KOMÜNİZM TAHAYYÜLÜ 27

MARKSİZMİ ÖĞRETMEK ÜZERİNE 107

1. Bölüm

MARKSİZM NEDİR? KUŞ BAKIŞI BİR GÖRÜNÜŞ

Genç bir muhabir, tanınmış kapitalistlerden birine servetini nasıl kazandığını sorar. "Gerçekten son derece kolay oldu" diye cevap verir kapitalistimiz. "5 sent'e bir elma aldım, günümü elmayı parlatarak geçirdim ve ertesi gün de onu 10 sent'e sattım. 10 sent'le 2 elma daha aldım, günümü elmaları parlatarak geçirdim ve ertesi gün onları 20 sent'e sattım. 80 sent biriktirene kadar bu böyle devam etti. İşte tam o sırada eşimin babası öldü ve bize milyon dolarlar bıraktı" Zengin olmanın yolu gerçekten bu mudur? Bu durum adil midir peki? Bunların hepsi ne anlama geliyor? Neden sadece bazıları zengin ve geri kalanlar yoksul? Peki bu durum hep böyle gitmek zorunda mı? İşte bu son iki soru, günümüzde en hararetle tartışılan konulardır.

Karl Marx, kapitalist toplumun nasıl işlediğini (kimin lehine, kimin aleyhine çalıştığını), feodalizmin içinden nasıl doğduğunu ve nereye doğru evrilebileceğini anlamaya çalışarak bu sorulara yanıt aradı. İnsanların hayatlarını kazandıkları ekonomik ve toplumsal ilişkilere yoğunlaşarak, Marx, kapitalizmin görünürdeki yasaları ve düzeninin ardında iki temel sınıf arasındaki mücadeleyi gördü; üretici kaynakların sahibi olan kapitalistler ile yaşamak

için çalışmak zorunda olan işçiler (ya da proletarya) arasındaki mücadeleyi. "Marksizm" de, esas itibariyle bu iki sınıf arasındaki çok yönlü ve sürekli gelişen ilişkilere dair Marx'ın analizine dayanır.

1) KÖKENLERİ

Marx'ın analizini oluşturan ana kuramları –yabancılaşma kuramı, emek değer kuramı ve materyalist tarih anlayışı– ele alırken, bu kuramların odak noktasının kapitalizm analizi ve sınıf mücadelesi olduğu unutulmamalıdır. Marx'ın sosyalizm tasarımı bile kaynağını kapitalizme dair çalışmalarından alır. Zira sosyalizm, kapitalizmin kendine içsel, gerçekleşmemiş bir potansiyeldir. Herkesin kendine özgü insani vasıflarını geliştirebileceği daha adil ve demokratik bir toplum; büyük maddi zenginliğimizin ve gelişmiş örgütlenme biçimimizin mümkün kıldığı bir şeydir.

Kimi sosyalist düşüncelerin izini çok gerilere gidip İncil'de bile bulmak mümkündür. Ancak Marksizmin temel düşünsel kökenleri aslında Alman felsefesinde, İngiliz ekonomi politiğinde ve Fransız ütopyacı sosyalizminde bulunur. Marx, dünyayı bütün akışkanlığı ve karmaşıklığıyla ele alırken kullandığı yöntemi, yani diyalektik yöntemi, Alman filozof Hegel'den öğrenmiştir. Bunun yanında, Marx'ı emek değer kuramına götüren ilk fikirleri ona sağlayanlar, İngiliz ekonomi politikçiler Adam Smith ve David Ricardo olmuştur. Marx, kapitalizmin ötesine uzanan daha mutlu bir geleceğin işaretlerini ise, Fransız

ütopyacılarda ve özellikle de Charles Fourier ve Comte de Saint-Simon'da yakaladı. Marksizmin oluşum sürecinde onu besleyen unsurların bir kısmı, zenginliğin yanında bir o kadar da yoksulluk üreten Sanayi Devrimi'nin yarattığı paradokstan geliyorsa, diğer kısmı da bu saydığımız düşünürlerin fikirlerinden gelmektedir.

2) MARKSİST FELSEFE

Marx'ın kapitalizm analizi hem diyalektik hem de materyalist niteliklere sahip bir felsefe üzerinde temellenir. Önce Marx'ın diyalektik anlayışına bakalım. Diyalektik, değişim ve etkileşimi mercek altına alır. Bu iki unsura yapılan vurgunun sebebi, değişim ve etkileşimin bütün tarihsel kurum ve süreçlerin zaruri parçaları olarak görülmeleridir. Diyalektik yöntemle bir yandan, siyasi seçimler ya da ekonomik krizler gibi kapitalist sistem içinde yer alan bir olay incelenirken, sistemin meydana getirdiği geniş bağlam gözden kaybolmamış olur. Diğer yandan, bir şeyin bugünkü durumu ele alınırken, onun gerçek geçmişi ve muhtemel geleceği, yani tarihsel bağlam da hiçbir zaman ihmal edilmez. Marx'ın o an için incelediği konu ne olursa olsun, arka planda asıl incelediği konu her zaman –şu ana kadar gelişmiş olduğu ve hâlâ gelişmekte olan haliyle– kapitalist toplumun kendisidir. Ona bu bütüncül yaklaşımı sağlayan ise, konuları ele alırken kullandığı diyalektik yaklaşımdır. Bu diyalektik yaklaşım, tarihte meydana gelen asli değişiklikleri, toplumun olağan işleyişi içerisinde evrilen karşıt eğilimlerin ya da çelişkilerin sonucu olarak görür.

Materyalizm, Marx'ın felsefesinin ikinci öğesidir. Sadece düşünsel düzeyde işleyen Hegel'in diyalektiğinin aksine, Marx'ın diyalektiği materyalisttir. Marx'ın temel olarak ilgilendiği şey düşüncede tasarlanan değil, yaşanılan haliyle kapitalizmdi. Ancak bu durum, Marx'ın düşünceleri ihmal ettiği anlamına gelmez. Marx, insanların yaşantılarının bilinçlerini de kapsadığının pekâla farkındaydı. Marx'ta farklı olan şey, insanların düşüncelerini ve bilinçlerini ele alış şeklidir. Hegel, fikirleri, bu fikirlerin sahibi olan bireylerden ayrı incelerken, Marx'ın materyalizminin yaptığı şey fikirleri, yaşayan insanların zihinlerine geri yerleştirmektir. Zira Marx, fikirleri ve insanları aynı dünyanın parçaları olarak ele alır; öyle bir dünya ki, insan etkinliğiyle; ancak özellikle de üretici insan etkinliğiyle her daim yeniden yapılanmaktadır. Üretici insan etkinliği ve düşünceler arasındaki etkileşime bakarak Marx şunu ortaya koymaya çalışmıştır: Toplumsal koşullar ve tutumların insanların düşüncelerinin gelişimi ve niteliği üzerindeki etkisi, düşüncelerin toplumsal koşullar ve tutumlar üzerindeki etkisinden daha fazladır.

3) YABANCILAŞMA

Marx'ın özgül kuramlarını, kapitalizmin doğası ve gelişimi hakkındaki eleştirel sorularının yanıtları olarak anlamak gerekir. **İnsanların hayatlarını kazanma yolları; onların bedenlerini, zihinlerini ve gündelik yaşantılarını nasıl etkiler?** Yabancılaşma kuramında Marx bize, işte bu sorunun yanıtını vermektedir. Kapitalist toplumda

işçiler, çalışırken kullandıkları araçların –makinalar, ham maddeler ve fabrikalar– sahibi değildirler. Üretim araçları kapitalistlerin mülkiyetindedir ve işçiler, "emek güçlerini" ya da çalışma yetilerini ücret karşılığında kapitalistlere satmak zorundadırlar.

Böyle bir emek düzeninde, Marx'ın yabancılaşma kuramının merkezinde yer alan dört ilişki açığa çıkar:

1) İşçi, kendi üretici etkinliğinden yabancılaşmıştır (ya da koparılmıştır); emeğiyle ne yapılacağına ve nasıl yapılacağına karar vermede hiçbir söz hakkı yoktur. Bu kararları başka biri; kapitalist verir. Hatta işçinin çalışma koşullarını ve hızını da kapitalist ayarlar; işçinin çalışıp çalışamayacağını bile o belirler; yani yeri gelir işçiyi işe alır, yeri gelir işten kovar.

2) İşçi, üretici etkinliğinin ürününden yabancılaşmıştır. Neyin üretileceği ve ürünle ne yapılacağı hakkında hiçbir kontrolü yoktur. Çoğu kez, bir kez elinden çıktıktan sonra ürüne ne olduğunu bilmez bile.

3) İşçi, diğer insanlardan yabancılaşmıştır. Bunun sebebi, işbirliğinin yerini alan karşılıklı kayıtsızlık ve rekabettir. Bu çeşit bir yabancılaşmanın sadece işçi ve kapitalist arasında görülmesi beklenebilir. Çünkü işçilerin üretici etkinlikleri ve ürünleri üzerindeki kontrollerini kullanarak kendi kârlarını arttırmaya çalışanlar kapitalistlerdir. Ancak benzer bir rekabet ve kayıtsızlık, aynı sınıfa mensup bireyler arasında da görülür. Zira kapitalizmde herkes mümkün olan en iyi koşullarda hayatta kalmak için çabalar.

4) Son olarak işçi, sadece insan olmamızdan dolayı hepimizin paylaştığı özgül güçler olan ortak yaşamdan

(*community*) ve yaratıcılık niteliklerinden yabancılaşmıştır. İşçiyi etkinliğinden, ürününden ve diğer insanlardan yabancılaştıran emek süreci nedeniyle işçiler, bu hasass nitelikleri geliştirme yeteneklerini yavaş yavaş yitirirler. Halbuki insanı insan yapan, tam da bu niteliklerdir.

İşçiyi bir tarafa, onun emeğini, emeğinin ürününü, diğer insanlarla olan ilişkisini ve onu insan yapan özellikleri diğer tarafa iten bu süreçlerden geriye ciddi bir şekilde zayıflamış bir birey kalır. İşçi fiziksel olarak güçsüzdür, aklı karışmıştır, sanki kendisine büyü yapılmıştır; yalnızdır ve neredeyse tükenmiştir. Bu bölünmenin diğer tarafında ise işçinin kontrolü ve kavrayışı dışında kalan ürünler ve insanlarla olan ilişkileri yer alır. Piyasanın gizemine teslim olan ürünler piyasada bir elden diğerine geçerken yol boyunca biçim ve isim değiştirirler; kime ait olduklarına ve nasıl kullanıldıklarına göre "değer", "meta", "sermaye", "faiz", "rant" ya da "ücret" diye adlandırılırlar. En sonunda da bu ürünler işçinin gündelik hayatına yeniden girerler; ama bu sefer ev sahibinin dairesi, bakkalın sattığı ekmek, bankacının kredisi, patronun fabrikası ve işçinin diğer insanlarla olan ilişkilerini belirleyen çeşit çeşit kural ve görenek olarak... Aslında bunlar, işçinin ürettiği aynı ürünlerdir; ancak artık hiç de öyle görünmezler.

Böylelikle işçi bilmeden, kendi yabancılaşmasının yeniden üretimi için gerekli olan koşulları örmektedir. Kendi inşa ettiği, fakat yabancılaşan emeğiyle birlikte kaybettiği dünya, başkalarının özel mülkiyeti olarak yeniden gün yüzüne çıkar. Özel mülkiyet haline gelmiş bu dünyaya ulaşması için artık tek yol, emek gücünü satmak ve artık

daha da yabancılaşmış emek sürecinin içerisine girmektir. Marx yabancılaşmayla ilgili temel örneklerini işçilerin hayatlarından verir; ama bu ilişkilere dâhil oldukları ya da onlardan doğrudan etkilendikleri ölçüde diğer sınıflar da yabancılaşırlar; ki buna kapitalistler de dahildir.

4) DEĞER KURAMI

İşçinin yabancılaşmış emeğinin, ürünü üzerindeki etkisi nedir? Bu ürünlerle ne yapılır ve bu ürünlerin kendileri ne iş görür? Smith ve Ricardo emek değer kuramını metaların maliyetini açıklamak için kullandı. Onlara göre bir metanın değerini belirleyen şey, üretiminde harcanan emek zaman miktarıdır. Marx bu açıklamayı aşağı yukarı aynen kabul eder. Ancak Marx'ın emek değer kuramı, asıl olarak daha önemli bir sorunla ilgilenir: Her ne çeşit olursa olsun, neden mallar bir fiyata sahiptir? Üretilen şeylerin dağıtımı, sadece kapitalizmde pazar ve fiyatlar aracılığıyla gerçekleşir. Köle ekonomisinin egemen olduğu toplumlarda köle sahibi, kölesinin ürününe zor yoluyla el koyar ve karşılığında köleye ne vereceği tamamen kendisine bağlıdır. Feodalizmde ise lord, köylülerin ürettiklerinin sadece bir kısmı üzerinde hak iddia eder. Köylüler de, ürünün geri kalanını doğrudan tüketerek hayatlarını sürdürürler. Her iki toplumda da üretilenlerin büyük bir kısmı alınıp satılamaz ve bu sebeple de bir fiyata sahip değildir.

Kapitalist toplumda üretilen her şeyin bir fiyatının olduğu gibi olağandışı bir olguyu anlatırken Marx'ın vurguladığı nokta şudur: Köle ve serf, üretimi gerçekleştirdikleri

araçların sahibiyken işçi, üretim araçlarından koparılmıştır ve bu ayrışma, işçiyi emeğini satmak zorunda bırakır. Üretim için gerekli araçlardan yoksun kalan işçiler, hayatta kalmak için emek güçlerini satmak zorundadır artık. İşçiler emek güçlerini satmakla, emeklerinin ürünü üzerindeki tüm taleplerinden vazgeçmiş olurlar. Böylece bu ürünler piyasada değişim için uygun hale gelir; aslında daha başından piyasada değiştirilmek için üretilmişlerdir. Öte yandan işçiler, ürettikleri miktarın hepsini değil, sadece emek güçleri karşılığında kendilerine ödenen ücretleriyle piyasadan geri satın alabildikleri miktarda ürünü tüketirler.

Bu durumda "değer" dediğimiz şey, işçinin yabancılaşmış emeğinin, bütün ürünler üzerindeki en genel etkisidir. Bu ürünlerle ne yapıldığı ve bu ürünlerin kendilerinin ne iş gördüğünün yanıtını ise mübadele (değişim) verir: Ürünler alınır ve satılır. Görüldüğü üzere mübadele, bütün ürünlerin bir fiyatı olduğu gerçeğinde cisimleşmiştir. Ancak tekil bir fiyattan ziyade değer, bir metanın herhangi bir fiyata sahip olması için gereken koşulların bütününü temsil eder. İşte bu bağlam içerisinde Marx değeri, kapitalizmin özgül bir ürünü olarak adlandırır. Kapitalizmin bir ürünü olduğu içindir ki, bir metanın ideal fiyatı (mübadele değeri) ve kullanım amacı da (kullanım değeri), Marx'ın ortaya çıkardığı kapitalizme özgü ilişkilerin farklı yönlerini sergilerler. Yani mübadele değeri ve kullanım değeri arasındaki ilişki, işçilerin kendi etkinlikleriyle, ürünleriyle ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin farklı bir yansımasıdır.

"Mübadele değeri" insanların ayırt edici niteliklerinin, ve de yaptıkları işlerdeki çeşitliliğin artık hiçbir anlam ifade etmediği bir durumu yansıtır. Yabancılaşma yüzünden işçiler arasındaki ilişki, herbirinin ürününe aktardığı emek miktarına indirgenir. Çünkü, ancak bu indirgemeden sonra söz konusu ürünler, emek miktarını yansıtan belli bir orana göre birbirleriyle değiştirilebilirler. Tam da bu durum, Smith ve Ricardo'nun tespitini açıklar: Bir metanın değeri üretiminde harcanan emek zamanın miktarına eşittir. "Kullanım değeri" ise, değerin ikinci yüzüdür. Kullanım değerinde metaların fiziksel özellliklerine bakıldığında, bilinçli bir şekilde bir süre kullanılıp atılacak şekilde üretildikleri ve dayanıklılık yerine görünüşlerinin öne çıkarıldığı görülür. Ancak üretilen sadece mallar değildir. Bu süreçte birey ve aile de, daha geniş toplulukların karşıtı olarak üretilir. Bahsi geçen bu özellikler, kapitalist toplumda insan ilişkilerinin nasıl yalnızlaştırıcı olduğu ve bu ilişkilerin niteliğinin ne kadar aşağılara çekildiğine dair bizleri yanıltmayacak kanıtlar sağlar.

Değerin üçüncü boyutu olan artık değer, işçi tarafından üretilen mübadele ve kullanım değeriyle, işçinin eline geçen ücret miktarı arasındaki farkı ifade eder. Kapitalist, herhangi bir meta gibi işçinin emek gücünü satın alır ve ardından işçiyi günde sekiz saat ya da daha fazla çalıştırır. Ancak işçi, bunun farz edelim ki beş saatinde ürettiklerinin karşılığını ücret olarak alır. Geri kalan sürede üretilen zenginlik, kapitalistin elinde kalır. Kapitalistin yaratılan bu artık değer üzerindeki kontrolü, tüm toplum ve işçiler üzerindeki hâkimiyetinin de temelidir. Marx'ın emek de-

ğer kuramı aynı zamanda, artık değerin miktarının ne kadar olacağı üzerinde işçiler ve kapitalistler arasındaki mücadelenin detaylı bir tahlilini sunar: Kapitalistler, çalışma gününü uzatmak ve üretimi hızlandırmak için gayret eder; işçiler ise kendilerini korumak için örgütlenirler. Kapitalistler arasındaki rekabetten dolayı makinalar sürekli işçilerin yerini almak zorunda kalır. Çünkü makinalaşmayla kapitalistlerin henüz işten çıkarmadıkları işçilerden daha fazla artık değer elde etmesi mümkün hale gelir.

Ancak çelişkili olarak, artık değer miktarı aynı zamanda kapitalizmin en zayıf noktasıdır. İşçiler, ürettiklerinin sadece bir kısmını ücret olarak geri aldıkları için, ürettiklerinin büyük bir kısmını satın alamazlar. Sürekli artan toplam üretimin baskısı altındaki kapitalistler ise, durgunlaşan tüketimi arttıracak yeni pazarlar bulmaya çalışırlar. Ancak bu arayışlarında dönem dönem başarısız olurlar. Bu durum, "aşırı üretim" krizine, yani kapitalizmin şu bildiğimiz çelişkisine yol açar: İnsanlar çok fazla ürettiklerinden dolayı çok azla hayatlarını sürdürmeye zorlanırlar.

5) TARİHSEL EĞİLİMLER

Kapitalizm nasıl ortaya çıktı ve nereye doğru ilerliyor? Marx'ın materyalist tarih anlayışı bu sorulardan ilkini, feodalizmden kapitalizme geçişle açıklar. Bu geçişte Marx şehirlerin, nüfusun, teknolojinin ve ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan çelişkilere vurgu yapar. Zira bu gelişmeler belli bir noktadan sonra üretimin örgütlendiği feodal toplumsal ve siyasal ilişkileri parçalamıştır. Feodalizmde lord

ve köylü arasındaki ilişki karşılıklı hak ve sorumluluklara dayanıyordu. Zamanla üretici güçlerin gelişmesine engel olmaya başlayan bu feodal ilişkiler, uzun süren siyasal mücadelelerden sonra yerini, kapitalistler ve işçiler arasındaki sözleşmeye dayanan ilişkilere bıraktı. Sözleşmeye dayalı ilişkilerde kapitalistler, kâr hedeflerinin götürdüğü yere gitmekte özgürdürler; işçiler de emek güçlerini kapitalistlere satmakta eşit derecede "özgürdürler". Bu "özgür" ilişkiler sayesinde yeni üretici güçlere –özellikle teknolojiye ve bilime– içsel olan üretici potansiyel, daha önce görülmemiş oranda gelişmiştir.

Ancak, kapitalizmde büyüme ve gelişme süreklilik göstermez. Ekonomik büyümenin sürekliliği kâr oranlarını arttırmasına bağlıdır; kârlılığını kaybettiği zaman büyüme de durur. 1830'lardan bu yana kapitalizme musallat olan dönemsel krizler, bu durumun açık kanıtıdır. O zamandan günümüze kapitalizmin yarattığı yeni üretici güçlerin, bu üretici güçlerin gelişiminin ve refah üretme potansiyellerinin; üretimi örgütleyen kapitalist toplumsal ilişkilerle giderek daha fazla karşıtlığa düştüğünü görüyoruz. Bu karşıtlığın sebebi şudur: Kapitalistler, sadece kâr elde edeceklerine inanırlarsa sahip oldukları fabrikaları, makinaları, ham maddeleri ve emek gücünü mal üretimi için harekete geçirirler. Üretimi yaparken de ne "üretim faktörlerinin" hazır olup olmadığıyla, ne de tüketicilerin bu ürünlere ihtiyaç duyup duymadığıyla ilgilenirler. Bu durumun topluma maliyeti, bir türlü üretilmeyen zenginliktir (Aslında bir zenginlik üretilmiştir; fakat bu zenginlik, toplum-karşıtı niteliklere sahip yollarla üretilmiştir).

İşte bu maliyet, büyümeye devam etmektedir. Ancak buna paralel olarak, üretimin daha verimli ve daha insani bir şekilde örgütlenmesi için duyulan ihtiyaç da büyümeye devam etmektedir.

Bu çerçevede, Marx'a göre tarihin gerçek akışını belirleyen şey, sınıf mücadelesidir. **Her sınıf, esas olarak, üretim süreciyle olan ilişkisine dayanarak tanımlanır. Her sınıfın bu ilişkiye dayanan kimi nesnel çıkarları vardır. Kapitalistlerin çıkarları, iktidarlarını korumak ve kârlarını arttırmaktır. İşçilerin çıkarı ise, daha yüksek ücretler, güvenli çalışma koşulları, daha kısa çalışma saatleri ve ayrıca iktidarın yeniden dağılımıdır; çünkü bu yeniden dağılım diğer çıkarları gerçekleştirmek için gereklidir. Sınıf mücadelesi denilen şey, bu iki temel sınıfın birbirleriyle uzlaşmayan çıkarlarını birbirleri aleyhine gerçekleştirmek için yaptıkları her şeyi içerir.** Tüm toplumu kasıp kavuran bu savaşta kapitalistler, biriktirdikleri servetten, devlet üzerinde kurdukları kontrol ve halkın düşüncelerini çarpıtan ve onları yönlendiren diğer kurumlar -okul, medya, kilise- üzerindeki hâkimiyetlerinden yararlanırlar. İşçilerin yanında ise sayıları, (ne kadar yabancılaşmış olsalar da) çalışırken kazandıkları işbirliği deneyimi, sendikalar, işçi sınıfının siyasal partileri ve mevcut koşulları gittikçe akıldışı hale getiren kapitalizmin çelişkileri yer alır.

Kapitalizmde devletin üç belirgin özelliği vardır. İlk olarak devlet, tehlikeli hale gelen muhalefeti bastırmak ve artık değeri büyütmeye yardımcı olmak için kullanılan kapitalistlerin elindeki bir araçtır. Bu amaçla devlet, işçi sını-

fı karşıtı kanunlar çıkarır ve (refah devleti kisvesiyle) kapitalistlere çeşitli ekonomik subvansiyonlar sağlar. Ancak devletin rolü bununla sınırlı değildir. Marx devleti, aynı zamanda, kapitalizmin ekonomik yapılarıyla iç içe geçmiş siyasi yapılar kümesi olarak da tanımlar. Siyasi yapı, ekonomik yapının gereksinimlerini karşılar; ki bu gereksinimlerden en büyüğü sermaye birikimini gerçekleştirmektir. Böylece bütün sistemin bunalıma girmesi engellenmiş olur. Son olarak devlet, sınıf mücadelesinin arenasıdır. Ancak bu arenada sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının siyasi üstünlük için çekişmeleri pek de adil gerçekleşmez; çünkü kapitalistler bütün güçlü silahları ellerinde tutarlar. Çok yönlü toplumsal bir ilişki olarak kapitalist devletin rolünü yeterli derecede anlamak bahsi geçen üç açının her birinden devlete ayrı ayrı yaklaşılmasını gerektirir: Kapitalist sınıfın bir aracı olarak devlet, siyasi yetki ve süreçlerden oluşan bir yapı olarak devlet ve sınıf mücadelesinin arenası olarak devlet.

Kapitalizm "sözleşme" kavramında somutlaştığını gördüğümüz işçi ve kapitalistin karşılıklı rızasına dayanır. Ancak bu durum, zor araçlarını ortadan kaldırmaz; bilakis rıza ve zor her zaman yan yana bulunur. Kapitalizmde baskı araçlarını desteklemek için, insanların mevcut durumu kabullenmelerini sağlayan ya da en azından daha iyi bir alternatifin var ve mümkün olduğu konusunda akıllarını bulandıran bir ideoloji ya da düşünme biçimi geliştirilir. Bu ideolojiyi meydana getiren düşünce ve kavramların genel işlevi, insanların dikkatini olay ve kurumların görünür yönlerine odaklamaktır; bu kurum ve olayların tarihleri,

değişim potansiyelleri ve içinde yer aldıkları geniş bağlam görmezden gelinir. Sonuç ise; eksik, durağan, çarpıtılmış ve tek taraflı düşünceler yığınıdır. Kapitalistler, herkesin işte bu şekilde düşünmesini tercih ederler. Mesela kapitalist ideolojiye göre tüketiciler egemen pozisyondaymış gibi düşünülür; sanki süpermarkette yaptıkları tüketim tercihleriyle, neyin üretileceğini gerçekten belirliyorlarmış gibi! Halbuki bu iddia asılsızdır. Dahası, kapitalist ideolojide, tüketicilerin tercihlerinin nasıl değiştiğini (yani tarihini) ya da mevcut tercihlerinin kapsamını kimin belirlediğini (geniş sistemi) tahlil etmeye yönelik hiçbir çaba ortaya konmamıştır. Bir olayı bu şekilde tarihsel ve toplumsal bağlamına yerleştirmek, onu "diyalektik" olarak incelemektir. Diyalektik yöntem ise, dar gözlemlere dayanan ideolojik düşüncenin yargılarının çoğu zaman tam tersi yönde sonuçlara varır (aynı "tüketici egemenliği" örneğinde olduğu gibi). Kapitalist ideoloji yabancılaşmış bireylerin parçalanmış yaşamlarını, onların düşüncelerine de yansıtır; yabancılaşmanın yol açtığı çarpıklık, zihinsel düzlemde yeniden üretilir. Bu durum, bireylerin kendi yabancılaşmalarını anlamalarını daha da zorlaştırmaktadır.

Kapitalizmin çelişkileri derinleştikçe, yoğunlaştıkça ve artık gizlenemez hale geldikçe ister beyaz yakalı, ister mavi yakalı olsun bütün işçiler, kendi çıkarlarının farkına varmaya başlarlar. İşte bu farkındalık, "sınıf bilincini" oluşturur. Böylesi durumlarda ne devlet ne de ideoloji, işçi kitlelerinin bilinçlenmelerini ve çıkarlarına göre hareket etmelerini engelleyemez. Bu durum toplumları kapitalizmin yıkılışına ve "devrime" götürür. Marx'a göre, zama-

nı geldiğinde kapitalizmin yıkılışı, kapitalist muhalefetin doğasının el verdiği ölçüde demokratik ve çabuk ilerleyecektir. Devrimden sonra ortaya çıkacak olan ise, kapitalizmden devralınan üretim potansiyelini çok daha fazla geliştirecek ve tam kapasiteyle kullanacak olan sosyalist toplumdur. Sosyalist toplumda demokratik planlama yoluyla üretim, özel ellerde biriken kârı arttırmak yerine, toplumsal ihtiyaçlara hizmet etmeye yönlendirilecektir. Sosyalizmin sürekli olarak adım adım inşa ettiği, insana dair nihai hedef ise yabancılaşmanın ilgasıdır. Marx, bu amacın elde edildiği aşamaya "komünizm" demiştir.

6) GÜNÜMÜZDE MARKSİZM

Marx'ın eserlerini yazdığı dönemden günümüze yüzyıldan fazla zaman geçti ve bu süre zarfında kapitalizm epey değişti. Ancak, onu sosyalizm ve feodalizmden ayıran temel ilişkiler ve yapılar açısından kapitalizm, pek de değişmedi. Marx'ın kuramları da zaten genel olarak bu ilişkileri ve yapıları ele alıyordu. Mesela günümüzde işçiler, geçen yüzyılda kazandıklarından daha fazla para kazanıyor olabilirler. Ancak, kapitalistler de geçen yüzyılda kazandığından daha fazla kazanıyor. Sonuçta da, bu iki sınıf arasındaki gelir ve zenginlik uçurumu azalmıyor, hatta daha da artıyor. Bu sebeple, Marx'ın zamanından günümüze ücretler artmış olsa bile, işçilerin emekleriyle, ürünleriyle ve kapitalistlerle olan ilişkileri (yani Marx'ın yabancılaşma kuramında ve emek değer teorisinde ele aldığı ilişkiler) esas itibariyle değişmemiştir. Marx'ın döneminin

kapitalizmiyle bizim kapitalizmimiz arasındaki belki de en büyük fark, günümüzde devletin azalan kârları desteklemek için ekonomiye daha doğrudan müdahale etmesidir. Bunun sonucunda devlet ve kapitalist sınıf arasındaki bağ giderek daha fazla açığa çıkmış ve bu bağı gizlemek amacıyla ideolojinin oynadığı rol daha da artmıştır.

Başından itibaren Marksizm her açıdan saldırıların hedefi oldu. Ancak Marx, söylediklerinden ziyade, söylemediği şeyler için eleştirildi. Mesela, kimileri Marx'ın materyalizmini onun tarihte ve insanların hayatlarında düşüncelerin oynadığı rolü ihmal ettiğinin kanıtı olarak okumak gibi hatalı bir eğilim içinde oldu. Marksizm, "ekonomik belirlenimle" eş tutuldu ve siyaseti, kültürü, dini, vs'yi ekonomik nedenlerin tek yönlü etkilediği basit sonuçlar olarak gördüğü söylendi. (Bu eleştiri haksızdır; çünkü Marx'ın materyalizmi diyalektiktir ve tek yönlü belirlenimi reddeder.) Bunun yanında Marx'ın, fiyatları belirleyen tek etmen olarak emeği gördüğü söylendi ve emek değer kuramı da fiyatların belirlenmesinde rekabetin etkisini ihmal ettiği için eleştirildi (Bu eleştiri de haksızdır; burada yapılan hata da, fiyatın "değer" kavramıyla eş tutulmasıdır). Dahası Marx, kapitalizmin geleceğiyle ilgili yanlış tahminler yapmakla suçlandı. Burada da, kapitalizmin eğilimlerinin gelecekteki izdüşümlerinden öteye geçmeyen Marx'ın öngörüleri, geleceğe dair değişmeyen kehanetler olarak yorumlanmıştır.

Son olarak kimileri, komünist ülkelerin anti-demokratik uygulamalarını hatırlatarak, otoriterliğin Marksist doktrine içsel olduğunu iddia etmekteler. Bu iddia şu nok-

tayı gözden kaçırmıştır: Marx'ın kuramları aslında, eksik gedik de olsa yine de işleyen demokratik kurumlarıyla gelişmiş sanayi kapitalizmine odaklanmıştı ve Marx'ın kendisi de, sosyalizmin vaat ettiklerinin görece yoksul ve siyasal olarak az gelişmiş ülkelerde tam anlamda gerçekleşebileceğini hiçbir zaman düşünmemişti.

Öte yandan, Marksizmin tek bir biçimi de yoktur; farklı tarihsel ve mekansal bağlamlarda, farklı "Marksizmler" ortaya çıkmıştır. Burada değindiğimiz haliyle Marksizm, başta Avrupa'dakiler olmak üzere, aslen kapitalist ülkelerin entelektüelleri ve işçileri üzerinde etki yaptı. Marksizm, Avrupalı entelektüellerin ve işçilerin siyasi stratejilerini oluşturmak ve sorunlarını tanımlamak için kullandıkları ana araç oldu. Batılı ülkelerde Marksist olmayan entelektüeller bile (özellikle sosyolog ve tarihçiler) Marx'ın yazılarından ciddi dersler çıkardılar. Üçüncü Dünya ülkelerindeyse Marksizm, ilkel ve gelişmiş kapitalizm koşullarının iç içe geçmesiyle oluşan özgül durumu açıklayabilmek için yeniden yorumlandı. Ayrıca bu ülkelerdeki sömürgecilik karşıtı bağımsızlık hareketlerinde düşmanının nasıl bir niteliğe sahip olduğunu anlamakta kullanıldı. Komunist ülkelerde ise Marx'ın doktrinlerinden özel olarak seçilen bazıları bu rejimlerin resmi ideolojilerine hizmet etmeleri için soyut ilkeler haline getirilerek sabitlendi. Görüldüğü üzere Marksizmin bu üç biçiminin etkileri de, içerikleri kadar farklıdır.

Amerikan kapitalizminin yaşadığı son krizde artan işsizlik ve yükselen enflasyonun birleşmesi, bütün bildik uzmanları şaşkına çeviriyor. Tarihteki en güçlü devlet,

yoksulluğu yok edemiyor, tam istihdamı sağlayamıyor, onurlu bir yaşam için halkına barınma, yeterli gıda ve sağlık hizmetini garanti edemiyor. Ama bu arada zenginler daha da zenginleşmeye devam ediyorlar. **Esasında akıl dışı olan kapitalist sistemin akılcı bir açıklamasını sunarak, sadece Marksizm günümüzdeki bu kaosu anlamlandırabilmektedir. Hatta sadece anlamlandırmakla yetinmemekte; sınıf mücadelesiyle, bu kaostan çıkış yolunu da göstermektedir. Gerisiyse, bize kalmıştır.**

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye.*

Engels, Friedrich, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, Birinci Bölüm

Reilbroner, Robert, *Marxism: For and Against* (1980)

McLellan, David, *The Thought of Karl Marx* (1971)

Miliband, Ralph, *Marxism and Politics* (1977)

Ollman, Bertell, *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı* (1976)

Popper, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları* (1963)

Rader, Melvin, *Marx's Materialist Interpretation of History* (1979)

Rius, *Yeni Başlayanlar İçin KAPİTAL* (1981)

Sweezy, Paul, *Kapitalist Gelişme Teorisi* (1963)

Tressell, Robert, *Baldırı Çıplak Hayırseverler* (1980)

2. Bölüm

MARX'IN KOMÜNİZM TAHAYYÜLÜ

I

Marcuse, 20. yüzyılın ortasına geldiğimizde ütopyanın sadece "bu kavramı, kimi toplumsal ve tarihsel olanakların geçersizliğini ilan etmek amacıyla" kullanan kuramcılar için imkânsız bir hayal olarak kaldığını savunur.[1] Dünyada zenginlik arttıkça, teknolojide ve bilimde kayda değer ilerlemeler gerçekleştikçe, sadece gerçekte var olanın ve mümkün olanın değil; aynı zamanda bu ilerleme sayesinde elde edilen potansiyeli gerçekleştirmede kullanılacak yöntemlerin de alanı genişler. Bugün mal ve bilgi üretiminin ve bunların üretiminde kullanılan becerilerin ulaştığı nokta, geçmiş dönemlerin ütopyalarını gündelik hayatımızdaki varoluşumuzu etkileyecek fiili alternatiflere dönüştürdü. İşte bu eğilimlere ve bu eğilimlerin anlamlarına yönelik farkındalığın artması, aynı zamanda Marx'ın komünist toplum tahayyülüne olan ilginin canlanmasına sebep oldu.

Yeni sosyalist toplumun öncelikleri olarak nelerin benimsendiğine bakıldığında Marx'ın komünizm tahayyülünü, kendi zamanında hali hazırda gözle görülebilen insani ve teknolojik olanakları temel alarak inşa ettiği an-

laşılır. Marx'a göre mücadelesinden zaferle çıkmış işçi sınıfının, hem geçmiş toplumdan devralınan hem de devrim sonrasında ortaya çıkabilecek sorunları çözmek için yürürlüğe koyacağı programlar, dizginlerinden boşalmış bir toplumsal dinamiğin ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Marx, işte bu toplumsal dinamiğin doğuracağı genel sonuçların ana hatlarının daha önceden çizilebileceğine inanıyordu. Bu şekilde mevcut gidişat ve eğilimlerden komünist bir geleceğin iz düşümünü çıkarmak, Marx'ın kapitalizm analizinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Marx'ın kapitalizm analizi, toplumsal ve ekonomik sorunları, her sınıfı bu sorunlarla kendine özgü biçimlerde ilişkilenmeye iten nesnel çıkarlarla bağlantılandırır. Her sınıf nesnel çıkarları doğrultusunda bu sorunlarla kendine özgü biçimlerde ilgilenme eğilimindedir. Böyle bir analiz de nihayetinde kapitalist üretim biçiminin sosyalizme dönüşümü sürecine içkin gerçek olanakları göz önüne serer. Bu açıdan Marx; "Biz dünya öngörümüzü dogmatik bir şekilde yapmıyoruz; daha ziyade yeni dünyayı, eskisinin eleştirisi aracılığıyla bulmak istiyoruz" demiştir.[2] Öte yandan Marx'ın kapitalizmin geleceğiyle ilgili bulunduğu öngörüler için söz konusu olduğu gibi, onun komünizmle ilgili öngörülerine de, gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel olasılıklar olmanın ötesinde bir anlam yüklememek gerekir. Marx, barbarlığın farklı bir biçiminin de bir alternatif olarak karşımızda durduğunu reddetmezdi. Ancak o, sosyalizmin zaferini (ister devrimle ister sandıkla olsun) çok daha olası olarak değerlendirir. Zaten Marx'ın kaba bir determinist olarak görülmesi hatasına yol açan da, işte bu aşırı iyimserliğidir.[3]

Marx'ın komünist toplumu hem ütopyaların en ünlüsü hem de en az bilineni olmanın getirdiği tuhaf bir konumdadır. Marx'ın komünizm tahayyülünün Marksizm içindeki önemi su götürmez bir gerçek olmasına rağmen bu tahayyülün nasıl bir şey olduğunun önünde bir siz perdesi vardır. Bu durumun sorumlusu, her şeyden önce, Marx'ın kendisidir. Marx hiçbir yerde komünist toplumun sistemli bir izahını sunmaz. Dahası, komünist toplumu betimlemeye kalkan sosyalist yazarların çabalarını da gülünç, işe yaramaz ve hatta gerici addederek sık sık eleştirir. Hatta komünizmi tarif etmenin mümkün olmadığını, çünkü komünizmin sürekli oluş aşamasında bulunduğunu belirten ifadeleri de vardır: "Bizim için komünizm, gerçekliğin, kendisini ona göre ayarlaması gereken değişmez bir durum değildir. Mevcut durumu ortadan kaldıran gerçek harekete komünizm diyebiliriz. Bu hareketin koşulları ise, şu anda var olan öncüllerin sonuçlarıdır."[4]

Öte yandan Marx'ın yazdıklarını gelişigüzel okuyanlar bile onun geleceğin toplumuna dair bazı betimlemeleri yazılarının arasına serpiştirdiğinin farkına varır. Bunun da ötesinde daha sonra *Kapital*'e dönüşecek olan metnin 1851 tarihli bir özetine bakıldığında, Marx'ın komünizm hakkındaki görüşlerini *Kapital*'in son cildinde sistemli bir şekilde sunmayı amaçladığı anlaşılıyor. Ancak bu plan değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik kısmen, Marx'ın ekonomi politik üzerine yaptığı çalışmayı tam tamına hiç bitirememesinden kaynaklanır. Sonuç olarak ise, Engels'in Marx'a yazdığı bir mektupta bahsi geçen "meşhur atılım" (*famous positive*), "'gerçekten' istediğin şey", hiçbir zaman yazılmamıştır.[5] Bu

durum, Marx'ın komünist toplumu tartışmaya karşı oluşunun sebebinin ilkesel değil; stratejik bir niteliği olduğunu ortaya çıkarıyor. Bu stratejik karşı duruşun üç temel sebebi vardır. Marx bilhassa ilk yazılarında, ellerindeki tek sermayeleri geleceğe dair reçeteler yazmak olan diğer sosyalistlerden kendisini kesin bir biçimde ayrı tutma kaygısı taşıyordu. İkinci olarak Marx'ın gayet iyi bildiği şey şuydu: İnsanları, yaşamlarını ve görüşlerini değiştirmeye iten şey çoğunlukla o günkü dayanılmaz koşullara verilen tepkidir. Gelecekteki daha iyi bir yaşamın yarattığı çekicilik insanları ancak bir dereceye kadar bunu yapmaya itebilir. Bu bakımdan Marx komünizme vurgu yapmanın, kendisinin öncelikli politik amacı olan proleter sınıf bilincini geliştirmenin etkili bir aracı olarak görmemiştir. Son olarak Marx'ın, günümüzden bakıldığında geleceğin sadece ana hatlarını sunan bir çerçeveyle yetinmesi onu, kapitalizm analizini komünist toplum tartışmasının yol açacağı yükün altına sokmakta tereddütlü olduğunu gösteriyor. Zira birçoklarının gözünde komünizm üzerinde ayrıntılı bir malzeme sunmak, Marx'ın çalışmasının bilimsel niteliğinin altını oyma tehlikesi taşıyordu.

Bense ilerleyen bölümlerde, Marx'ın bu bahsettiğimiz tercihine ve üstü kapalı uyarılarına rağmen onun komünizmini yeniden inşa etmeyi deneyeceğim. Bunu yaparken onun, analizinin genel hatlarını ilk kez ortaya koyduğu 1844'teki yazılarından başlamak üzere ömrünün sonuna kadar yazdıklarını temel alacağım. Tüm bu çalışmalardaki farklı yorumlar bir araya getirildiğinde komünist toplum, bir yapbozun üzerindeki resim gibi önümüze dökülmektedir. Ancak bu, birçok parçanın eksik

ve mevcut parçaların da neredeyse anlaşılmayacak kadar muğlak olduğu bir resimdir. Yine de elimizdeki bu resim, birçok insanın düşündüğünden daha tam ve bütünlüklüdür. Burada, komünist toplumun bileşenlerini bir araya getirirken, tüm cazibesine rağmen Marx'ın kullandığı kelimelerin ötesine geçmedim. Boşluklar ve belirsizliklere dokunmadım. Fakat eldeki bütün malzemeden belirli bir sonuç çıkarmanın mümkün olduğu durumlarda da, bu sonucu ifade etmekten kaçınmadım.

Peki Marx'ın bu konudaki düşüncelerini daha düzenli bir biçimde sunmasını engelleyen ve yukarıda bahsi geçen üç nokta, benim Marx'ın gelecek tahayyülünü yeniden inşa etme girişimim için de geçerli midir? Böyle olduğunu düşünmüyorum. İlk olarak bugün hemen herkes, Marksizmin, net bir komünizm anlayışına sahip olduklarını varsaydığımızda bile adını hatırlamakta güçlük çektiğimiz diğer sosyalist ekollerden farklı olduğunu bilmektedir. Ancak ikinci nokta, yani komünizmi betimlemenin proleter sınıf bilincini geliştirmeye katkısı olup olmadığı, cevaplanması daha zor olan bir soru. Şüphesiz Marx'ın yazılarının temel amacını da teşkil eden, sömürünün kapitalist sistemin temel ve kaçınılamaz bir gerçeği olduğunu işçiler tarafından anlaşılmasının sağlanması, sınıf bilincine giden "ana yoldur." Aynı şekilde şundan da eminim ki, mevcut sömürü koşullarından beslenen bir olgu olarak, insani açıdan daha üstün bir dünya tahayyül etme yetisinden mahrum bırakılmışlık durumu da sınıf bilincini engelleyen yılgınlık ve kayıtsızlığa arka çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, işçilere ve aslında bütün ezilen sınıfların üyelerine, komünist sistemde daha iyi bir

yaşamları olabileceği fikrini vermek, sosyalist projenin başarısı için zaruridir (Ancak bu fikri günümüz Çin'indeki ve Rusya'sındaki durumdan derlememek gerekir).

Üçüncü noktaya gelince... Evet, komünizmin sadece genel hatlarını bilebiliyoruz; bu durum Marx'ın zamanında ne kadar doğruysa, günümüzde de o kadar doğrudur. Ancak, bu taslağı ortaya çıkarıp sunmanın Marksizmin tümünü olumsuz etkileyebileceği görüşü artık Marx'ın zamanındaki kadar geçerli değildir. Zira Marx'ın zamanından bugüne kadar geçen zamanda olup bitenler, Marx'ın düşünce evreninin bazı öğelerini çürüye çıkarırken, geriye kalanların büyük kısmını –daha önce yapboz örneğinde belirttiğim gibi– daha kolay görülebilir ve kavranır kıldı. Hâlâ çok genel ve eksik olsa da, Marx'ın ustalıklı, kapitalist toplum analizinden çıkan geleceğin sırrı, artık açıklanma zamanı gelmiş bir sırdır. Bu sırrı açığa çıkarmak da, söz konusu gelecekte resmedilen insanın kendi kendisini gerçekleştirmesini hayata geçirmenin araçlarından biri olsa gerek.

II

Marx komünist geleceği iki bölüme ayırır; birinci evre genel olarak "proletarya diktatörlüğü" olarak bilinir. İkinci evre ise çoğunlukla "tam komünizm" olarak adlandırılır. Birinci evrenin tarihsel sınırlarını çizen şu iddiadır: "Kapitalist toplum ve komünist toplum arasında, birinin diğerine devrimci dönüşümünün gerçekleştiği dönem yer alır. Bu aynı zamanda devletin proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamayacağı, siyasal anlamda da bir geçiş sürecidir."[6]

Marx'ın şu sözleri, bu dönemin kapsamlı bir tanımını verir: "Burada ilgilenmemiz gereken, kendi temellerini inşa eden değil; tersine, kapitalist toplumdan doğduğu haliyle komünist toplumdur. İşte bu sebeple komünist toplum bütün yönleriyle hâlâ, rahminden doğduğu eski toplumun doğum lekeleriyle damgalanmıştır."[7] Bu ilk evre tam komünizm için zorunlu bir gebelik dönemidir. Artık kapitalizmi yıkmış olan insanlar, bu dönemde bütüncül bir yeniden inşa işine girişirler. Yaşam biçimi ve örgütlenmesi açısından bu dönem hem kapitalizmle hem de tam komünizmle ortak özellikler taşır. Marx, bu dönemin ne kadar süreceğini belirtmez; birinci evre yavaş yavaş ve neredeyse farkına varılmadan ikinci evreye dönüşür.

Proletarya diktatörlüğü hakkında Marx'ın görüşlerini öğrenebileceğimiz temel kaynaklar, *Komünist Manifesto*, "Gotha Programının Eleştirisi" ve Marx'ın Paris Komünü'nün reformlarını tartıştığı "Fransa'da İç Savaş"tır. *Komünist Manifesto*'da Marx, kapitalistler karşısında kazandıkları zaferden sonra işçi partilerinin derhal uygulamaya koymalarını salık verdiği on önlem sıralar. Bu önlemler listesinin hayata geçirildiğini düşünürsek, bize birinci evrenin resmini çıkarmamızı sağlayan temelleri verecektir.

Marx'ın talepleri şunlardır: "1) Toprak mülkiyetinin kamulaştırılması ve toprak rantının devlet masraflarında kullanılması. 2) Ağır bir artan oranlı gelir vergisi. 3) Bütün miras haklarının kaldırılması. 4) Bütün göçmenlerin ve isyancıların mülklerinin kamulaştırılması. 5) Ayrıcalıklı bir tekel ve devlet sermayesine sahip ulusal bir banka aracılığıyla kredilerin devlet elinde merkezileşmesi. 6) İletişim ve

ulaşımın devlet elinde merkezileşmesi. 7) Devletin sahip olduğu üretim araçları ve fabrikaların genişletilmesi, boş arazilerin tarıma açılması ve toprağın verimliliğinin, genel olarak ortak bir plan dahilinde arttırılması. 8) Herkesin çalışmaya eşit derecede yükümlü olması. Özellikle tarım için sanayi ordularının oluşturulması. 9) Tarımın imalat sanayiyle bağlantılandırılması; ülke içinde nüfusun daha eşit dağılımını sağlayarak, köy ve kent arasındaki ayrımın aşama aşama kaldırılması. 10) Bütün çocukların kamuya ait okullarda parasız eğitimi. Mevcut biçimiyle fabrikalardaki çocuk işçiliğin kaldırılması. Eğitimin, sanayi üretimiyle bağlantılandırılması ... vs, vs"[8]

Genel kabul "bu önlemlerin elbette ülkelere göre değişeceğini" söyler; ancak söz konusu önlemler gelişmiş ülkelerde "genel hatlarıyla, oldukça iyi uygulanabilirler" Kullanılan araçlar birbirinden ne kadar değişik olursa olsun görünen o ki, ülkeler arasındaki farklılaşma mütevazı boyutlarda olacaktır; zira amaç aynıdır: "...tüm sermayeyi burjuvazinin elinden söküp almak, bütün üretim araçlarını devlet elinde merkezileştirmek ve üretici güçlerin bütününü olabildiğince hızlı arttırmak."

Her birinin ortaya çıkaracağı değişimin kapsamını tam olarak göstermek amacıyla Marx'ın taleplerini teker teker inceleyeceğiz.

1) "Toprak mülkiyetinin kamulaştırılması ve toprak rantının devlet masraflarında kullanılması." Köylülerin gerici bir hayali olan mülkiyeti parçalara ayırıp ve toprağı onu işleyenlere dağıtmak yerine toprak devletin mülkü olur ve devlet de elde ettiği toprak rantını kamusal amaçlar

için kullanır. Marx'ın "Fransa'da İç Savaş"ta toprağın nasıl kullanılacağı sorusuna verdiği yanıttan yola çıkarsak, köylülerin devlete, önceki toprak ağalarına ödediklerinden daha az kira ödeyeceğini söyleyebiliriz[9]. İlerleyen yıllarda Bakunin'in eleştirileri karşısında Marx, toprak mülkiyetiyle ilgili bu talebini yetkinleştirir: Bu sefer "proletarya", demektedir Marx, "hükümet olarak, köylünün kendi durumunu doğrudan iyileşmiş bulacağı önlemler almalıdır ki, devrim için köylülerin desteğini kazanabilsin. Ancak bu önlemler toprağın özel mülkiyetten ortak mülkiyete dönüşümünün nüvelerini de yeşertir ve böylece ekonomik açıdan köylüler, toprağın ortak mülkiyeti noktasına kendi rızalarıyla gelirler. Yine de proletarya, mesela miras hakkının ya da köylülere mirasla geçen mülkiyetin kaldırıldığını açıklayarak onları karşısına almamalıdır. Miras hakkı gibi reformları gerçekleştirmek, sadece kapitalist mülk sahibinin köylüyü zorla yerinden ettiği yerlerde mümkündür. Öyle ki buralarda toprağı ekip biçen, kentteki işçi kadar proleterdir; ücretli işçidir. İşte bu sebeple de çıkarı, sadece dolaylı olarak değil, doğrudan kentli işçinin çıkarıyla aynıdır. Hal böyleyken Bakunin'in devrim kampanyasında olduğu gibi büyük arazilerin köylülere transferi yoluyla küçük köylünün parselini basitçe genişletip mülkiyetini güçlendirmeye kimsenin kalkışmaması gerekir."[10]

Buradaki çelişki açıktır: *Komünist Manifesto*'da denildiği gibi toprak mülkiyeti kaldırılıp köylünün toprağı devletleştirilmeli midir; yoksa "Fransa'da İç Savaş"ta bahsedildiği gibi küçük toprak sahibi köylünün toprağına dokunmamak mı gerekir? Bu çelişki, Marx'ın öncelikli olarak

taktiklerle ve toprak sahibi köylüyle ilgilenmesinden; *Manifesto*'daysa ağırlıklı olarak topraksız köylülerden bahsetmesinden kaynaklanır. Bu iki pozisyonu şöyle bağdaştırmak mümkündür: Devrimden önce, devrim süresince ve hemen akabinde, küçük toprak sahibi köylüyü tedirgin etmemeye özen gösterilmelidir. Bu arada da, eski toprak ağalarının ya da kapitalistlerin toprakları üzerinde, tek bir seferde topraksız köylülerin ortak mülkiyeti kurulmalıdır. Marx, devrimin başarısı için köylülerin gereksinimlerinin derhal karşılanması gerektiği inancında hiç tereddüde düşmedi: Eğer sosyalizmin, "zafer kazanmak için ufak da olsa bir şansı olacaksa bunun yolu, *mutatis mutandis*, Fransız burjuvazisinin kendi devriminde yaptığı kadar hızlı bir şekilde, köylüler için bir şeyler yapabilmesinden geçer"[11].

Marx için köylü, bir sürü yanlış inancı olmasına rağmen "her şeyden önce hesap kitap adamıdır"[12]. Ortak mülkiyetin sağlayacağı vergi kazancının, maddi rahatlığın, çalışma koşullarının ve kültürel hayatın cazibesine kapılmaktan kendini alamayacaktır. Bütün bunlar, sahip olduğu hiçbir şeyden mahrum kalmadan, küçük toprak sahibi köylüyü toprağını ortaklaştırmaya ikna edecek argümanlar olarak görünüyor. Bu sebeple Marx, ne ortaklaşmaya geçişin önünde çok büyük bir zorluk olduğunu, ne de bu geçişin fazla zaman alacağını düşünmüştür.

2) "Ağır bir artan oranlı gelir vergisi." Bu evrede ya da en azından evrenin başlarında büyük gelir farklılıklarının söz konusu olacağı açıktır. Birçok şirket özel ellerdedir ve bu şirketlerin sahipleri de büyük ihtimal, bir fabrikada çalışarak kazanacaklarından daha fazla kazanıyorlardır.

Dahası, tam istihdamla işleyen ancak çoğu gerekli vasfın da kıt olduğu bir ekonomide, işçileri çekmek için yüksek ücret teklif eden meslekler hâlâ olacaktır. Bu sebeple, gelir eşitsizliği ekonomik olarak zorunludur; ancak toplumsal olarak da istenmeyen bir olgudur. İşte gelir vergisi aracılığıyla yapılan girişimle, gelirler arasındaki reel fark olabildiğince azaltılmaya çalışılır. Gelirler giderek eşitlendikçe, aşamalı gelir vergisi de hemen akabinde geçerliliğini yitirecektir.

3) "Miras hakkının kaldırılması". Kişisel gelir farklılıkları arzu edilmeyen fakat bir yandan da zorunlu olduğu kabul edilen bir olgudur. Ancak aile servetleri arasındaki eşitsizlik kabul edilebilir bir şey değildir ve halen bu serveti elinde tutan kişilerin ölümüyle ortadan kaldırılmalıdır. Ücret farklılıklarından kaynaklanan önemsiz miktardaki servet dahi, miras olarak bırakılamaz. Öte yandan bu ilkeyle daha önceden bahsedilen küçük toprak sahibi köylünün, ortaklaşmaya katılmaya kendi rızasıyla karar verinceye kadar toprağını elinde tutmasına izin verilmesi ilkesinin nasıl bağdaştırılacağı konusu hiçbir yerde açıklığa kavuşturulamaz. Ayrıca Marx'ın miras bırakılamayacak şeylere neleri dahil ettiğini de kesin olarak bilmiyoruz.

Ücretleri tartışırken Marx, "bireyler, bireysel tüketim araçları dışında hiçbir şeyi mülk edinemezler" diye açıklar[13]. Neyin miras bırakılıp neyin bırakılamayacağını ayırt etmek için de, kuşkusuz, buna benzer bir kıstas kullanılabilir. Miras hakkını feshetmenin amacı, ölenlerin ardından servet eşitliğini sağlamaktır. Bu hakkın feshedildiği andan itibaren, herkes hayata aynı maddi olanaklara sahip

olarak başlar ve fırsat eşitliği (kapitalizmde imkânsız olan bir rüya) en nihayetinde sağlanmış olur. Bu ortak maddi koşulların üzerinde ve ötesinde insanlar sahip oldukları her şeyi, kendi etkinlikleriyle kazanmış olacaklardır.

4) "Bütün göçmenlerin ve isyancıların mülklerinin kamulaştırılması". Bu önlem, kamusal mülkiyeti gerçekleştirmesi için devlete katkı sağlamaktan ziyade, karşıdevrimci eylemlere girişmemesi için burjuvaziye uyarıda bulunma amacını güden pratik bir adımdır. Proletaryanın zaferi devrimle tamamlanmaz; eski toplumdan arta kalanların sebep olacağı husumet, toplumsal yeniden yapılanma sürecine zarar verecektir. Bu sebeple de, bu kalıntılarla savaşılmalı ve onlar karşısında yine zafer kazanılmalıdır. Ayrıca, kamulaştırmanın karşıdevrimciler için Marx'ın dile getirdiği en katı ceza olması, onun karşı devrimcilerle mücadele ederken insanlık değerlerini gözettiğinin göstergesidir.

5) "Ayrıcalıklı bir tekel ve devlet sermayesine sahip ulusal bir banka aracılığıyla kredilerin devlet elinde merkezileşmesi" Bu önlemi hayata geçirmek, sermaye sahiplerinin hem servetlerini hem de ekonomiyi yönetme güçlerini ellerinden alacaktır. Kredi olanaklarının ayrıcalıklı kontrolüyle birlikte devlet, ekonominin hangi alanlarının ne kadar genişletilmesi gerektiğine karar verebilir. Ayrıca bu önlem devletin, Marx'ın başka bir yazısında kurulması için çağrıda bulunduğu "ulusal atölyelere" para sağlamasına imkân verecektir[14]. Bu arada, kredilerin geri çekilmesiyle birlikte gereksiz ya da toplumsal açıdan zararlı olduğu düşünülen işletmeler ortalıktan temizlenecektir[15]. Marx'ın bu talebinin özellikle çarpıcı olan yönü, kamusal

ya da özel olsun bireysel işletmelere tanınan bağımsızlığın derecesini göstermesidir. Eğer bütün önemli kararlar merkezi bir otorite tarafından alınsaydı, devletin kredileri bir kontrol aracı olarak kullanmasına da gerek kalmayacaktı.

6) "İletişim ve ulaşımın devlet elinde merkezileşmesi" Bir önceki gibi bu önlem de birkaç kapitalistin ulusal ekonomiyi kontrol etme güçlerini ellerinden almayı amaçlar. Ayrıca, devlete, toplumsal ihtiyaçlar temelinde kendi ulusal iletişim sistemini geliştirme imkânını verir. Bu önlemin hemen ilk etapta ortaya çıkardığı sonuç, her türlü yayından yoksulların ücretsiz faydalanmasıdır[16]. Yine, iletişim ve ulaşımın idaresinin devlet tarafından devralınacağını özellikle belirtilme ihtiyacı, diğer birçok çalışma alanının devlete devredilmeyeceği fikrini verir.

7) "Devletin sahip olduğu üretim araçları ve fabrikaların genişletilmesi, boş arazilerin tarıma açılması ve toprağın verimliliğinin, genel olarak ortak bir plan dahilinde arttırılması" Devletin ekonomiye müdahalesi, kimi işletmeleri devralmak ve kredi imkânlarının tekeliyle de geri kalanların kontrolünü kazanmakla son bulmaz. Devlet kendinden önce gelen kapitalist ekonominin üretim alanında kazandığı şöhretle yetinemez; bu şöhret ne kadar azametli olursa olsun ... Bir plan çerçevesinde, üretimde kullanılan araçların yetkinleştirilmesi ve çoğaltılmasıyla doğanın cömertliğini arttırmak için her türlü çaba harcanır.

8) "Herkesin çalışmaya eşit derecede yükümlü olması. Özellikle tarım için sanayi ordularının oluşturulması". Yeni düzen, kapitalizmde hüküm süren çalışan çoğunluğun çalışmayan küçük bir azınlığı beslediği parazitvâri durumu

sona erdirir. Komünizmde herkes çalışır. Çalışmayanlar aç kalır: "Yaşları gereği henüz üretimde yer alamayan ya da daha fazla yer alamayacak olanlar için ayrılacak artı-emek dışında, çalışmayanları beslemek için harcanan tüm emek ortadan kalkacaktır"[17]. Bu durum, kimi eleştirilerin iddia ettiklerinin aksine, bireyin hangi işte çalışacağına karar verme özgürlüğünü hiç de etkilemez. Ortadan kalkan şey sadece çalışmamayı tercih edebilme imtiyazıdır. Herkesin çalıştığı bir durumda da, "üretici emek, sınıfsal niteliğini kaybedecektir" Bu durum Marx'ın şunu iddia etmesine müsaade eder: Komünizmde "sınıfsal farklılıklar yoktur; çünkü herkes, geri kalan herkes gibi bir işçidir".[18]

Öte yandan, özellikle tarım için sanayi ordularının kurulması çağrısında bulunurken Marx, ekonomik verimliliği daha fazla arttırmakla olduğu kadar, insanların kişiliklerinin değişimiyle de ilgilenir.

9) "Tarımın imalat sanayiyle birleştirilmesi; köy ve kent arasındaki ayrımın aşama aşama kaldırılması" Marx'a göre insan türünün "hapsolmuş kent hayvanı" ve "hapsolmuş köy hayvanı" arasında bölünmesi, zararlı ayrışmaların en az bilinenlerinden biridir[19]. Öncelikle, Marx'ın köylüleri "barbarlar sınıfı" olarak gördüğünü ve yaşam biçimlerini de "kırsal hayatın bönlüğü" olarak nitelediğini unutmamak gerekir[20]. Bu sebeple köydeki insanlar, kente ve kentin ileri teknoloji ve kültür adına temsil ettiği her şeye ihtiyaç duyarlar. Ancak aynı şekilde kentte yaşayanlar da, insan olmanın itibarını tam olarak tadabilmek için köye, köyün temiz havasına, insana ilham veren manzarasına ve hatta toprakla uğraşmaya ihtiyaç duyarlar. Bu sebeple komü-

nizmin ilk evresi insanların kentte olduğu kadar köyde de zaman geçirmelerine izin verecek yeni ekonomik düzenlemeler ortaya çıkarma girişimine tanık olur. Bu gelişmeye Marx'ın atfettiği önem şu sözünden çıkarılabilir: "Ortak yaşamın ilk koşullarından biri, köy ve kent arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasıdır"[21].

Marx, köy ve kent arasındaki çatlağın onarılması için gereken araçların bir önceki üretim biçimi tarafından hali hazırda sağlandığına inanır. Kapitalizm, der, "gelecekte ulaşılacak daha üstün bir sentezin; tarım ve sanayinin her birinin geçici ayrışmaları süresince kazandıkları daha yetkin biçimleriyle birleşmelerinin maddi koşullarını yaratır"[22]. Bu "daha üstün sentezin" gerçekte neye benzediğini tahmin etmek bizlere kalıyor. Ancak görünen o ki bu sentez, kimi sanayileri köye taşımayı ve bir o kadar da kentlerde park, ormanlık arazi ve bahçeler için ayrılan boş alanları olabildiğince genişletmeyi içermektedir. Marx'ın tek bir kentte yaşayan insan sayısının azaldığını ve bunun yerine kırsal kesim boyunca uzanan, daha küçük ve orta ölçekli kentlerin kurulduğunu görmekten memnun olacağını da tahmin ediyorum. Zira bu durum "ülke içinde nüfusun daha eşit dağılımını" sağlayacak ve böylece tarım için sanayi ordularının kurulmasını mümkün kılacaktır.

10) "Bütün çocukların kamuya ait okullarda parasız eğitimi. Günümüzdeki biçimiyle fabrikalardaki çocuk işçiliğin kaldırılması. Eğitimin sanayi üretimiyle ilişkilendirilmesi, vs, vs" 1848'de birçok ülkede ilköğretim bile paralıydı. Buradan, kamusal eğitimin neden temel de olsa bir *reform* niteliğinde olmadığını anlayabiliriz.

"Kamuya ait okullar" yaygın olarak "devlet okulu" olarak anlaşılır; ancak Marx kamusal eğitimle bunu kastetmemiştir. "Gotha Programının Eleştirisi"nde Marx, Sosyalist Parti'nin "ilköğretimin devlet tarafından" kontrol edilmesi talebine karşı çıkar. Marx, " İlköğretim okullarının masraflarını, öğretim kadrosunun niteliklerini, eğitimin branşlarını, ...vs genel bir kanunla belirlemek ve Birleşik Devletler'de olduğu gibi bu yasal şartların yerine getirildiğini devlet görevlileri tarafından denetlemek; devleti halkın eğitmeni olarak tayin etmekten son derece farklıdır. Okullar, hükûmet ve kilisenin etkisinin tamamen dışında bırakılmalıdır" demektedir.[23] Halk, kendi eğitim sisteminin kurallarını kendisi hazırlayacaktır. Ancak bunu doğrudan mı, yoksa toplumsal kuruluşlar aracılığıyla mı yapacağı belirsizliğini sürdürür.

Marx'ın zamanında işçi sınıfının çocukları günlerinin büyük kısmını fabrikalarda köle gibi çalışarak harcıyorlardı. Açıktır ki, bu durum derhal sona ermeliydi. Ancak Marx fabrikada geçirilen zamanı sınıftaki eğitime tahsis etmekle, bu zamanın daha iyi değerlendirileceğine inanmıyordu. Nihayetinde günün çoğunu sınıfta geçirmek de çocuğun gelişimini engelleyecektir[24]. Bunun yerine Marx, "belli bir yaşın üzerinde olan bütün çocuklar için üretici emekle eğitim ve jimnastiği birleştiren" bir eğitimden yanadır; "sadece üretimin verimliliğine katkısı olan yöntemlerden biri olduğu için değil; aynı zamanda tam olarak gelişmiş bir insan yaratmanın tek yolu olduğu için de..."[25]

III

Komünizmin birinci evresi için Marx'ın verdiği bilgilerin tümünün *Komünist Manifesto*'da yer alan talepler

listesine tam tamına uyduğu söylenemez. Devlet, çalışma koşulları ve saatleri, üretimin planlanması ve üretilenlerin dağıtımı konuları hâlâ tartışılmayı beklemektedir. İlk olarak devleti ele alalım. İşçi sınıfı egemenliğinin bir aracı olarak devlet, bu dönemde (sonradan ne yazık ki ifadenin tersini niteler hale gelen) "proletarya diktatörlüğü" olarak adlandırılır. Hal Draper "diktatörlük" kavramının Marx ve çağdaşları için, çoğumuza ifade ettiğinden çok farklı bir anlama geldiğini göstermiştir.[26] Marx bu kavramı hukuk-üstü ve genelde bir kişinin ya da zümrenin şiddete dayanan yönetimi anlamında kullanmadı. Hitler ve Mussolini'den önce "diktatörlüğün" nasıl anlamlandırıldığını fazlasıyla etkileyen şey, bu kavramın Eski Roma'da kullanılış şekliydi. Eski Roma'da anayasaya göre, genelde kriz zamanlarında kimi belli görevleri kısıtlı bir zaman süresince yürütmesi için bir diktatör seçilirdi. Marx "proletarya diktatörlüğü" ifadesini ilk kez Blanqui'ın yaklaşan işçi devletinin organizasyonu hakkındaki elitist görüşlerini eleştirmek için ortaya attı. Bu ifadeyi de, gelişmiş ülkelerin hepsinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının tümünün (ki buna tarım işçilerini de dahil eder) demokratik yönetimi anlamında kullandı.

Kapitalizmde "burjuvazinin diktatörlüğü" hüküm sürer; yani politik iktidar kapitalistlerin elindedir. Halk egemenliğinin aldatıcı görünüşü ardında aslında işçi kitlesine yönetime katılma ya da yönetimi etkileme olanağı yoktur. Tersine proletarya diktatörlüğünde ise politik iktidar geniş çoğunluğun elindedir. Eski kapitalistler ve toprak ağaları da üretici işlerde çalışmaya başlar başlamaz birer işçi olacaklarından, nüfusun geri kalanıyla birlikte politik süreç içinde yer alır-

lar. Bu sebeple proletarya diktatörlüğü, kapitalist toplumun "demokrasi" tanımına göre bile, kapitalist toplumdaki demokratik yönetimlerden aslında daha demokratiktir.

Proletarya diktatörlüğü, devrimin sabahında doğar ve tam komünizmin başlangıcına kadar varlığını sürdürür. Genel olarak konuşacak olursak görevi kapitalizmi, geride bıraktığı maddi ya da insani tüm görünümleriyle ardından gelecek olan tam komünist topluma dönüştürmektir. Bu açıdan proletarya diktatörlüğü "sürekli devrim" gibi işler[27]. Proletarya diktatörlüğünün, eski düşmanlarının devamlı yeniden ortaya çıktığı bir geçmişi ve onun için son derece sistemli çalıştığı bir geleceği vardır. Bu bakımdan bir yönetim olarak hem geçmişe hem de geleceğe dair amaç birliğine sahiptir. Marx şöyle der: "Diğer sınıflar, özellikle de kapitalist sınıf varlığını sürdürdükçe ve proletarya, kapitalist sınıfla mücadelesine devam ettikçe (çünkü yönetim gücünü ele geçirmekle, düşmanları ve toplumun eski örgütlenme biçimi yok olmamıştır) zor araçlarını, bu nedenle de yönetim araçlarını kullanmalıdır: Proletarya hâlâ bir sınıftır ve sınıf mücadelesinin ve bizatihi sınıfların varlığının arkasında yatan ekonomik koşullar henüz ortadan kalkmamıştır; işte bu yüzden de zor kullanarak ortadan kaldırılmalıdır ya da dönüştürülecekse, zor yardımıyla bu dönüşüm süreci hızlandırılmalıdır."[28]

Eski düzenin artıklarının değişmeden kaldığı yerlerde devlet, bu artıkları ortadan kaldırmak için gereken her türlü zoru kullanmalıdır. Marx'ın başka yazılarında miras hakkının feshi, isyancıların mülkünün kamulaştırılması, vs. konularındaki yorumları, bir sınıf olarak kapitalistlerin

defterini dürmek için uygun gördüğü önlemler hakkında bize ip uçları verir. Eğer bu sınıfın her bir üyesinin yola gelmediği açığa çıktıysa, Marx'ın proletarya diktatörlüğünün görevi hakkındaki sözleri daha aşırı yollara başvurulması için meşruiyet sağlıyor gibi görünmektedir. Ancak anlaşılan o ki Marx, yeni rejimin getirdiği ekonomik ve toplumsal önlemlerin kapitalistlerin çoğunu dönüştürmeye yeterli olacağına inanmaktaydı; fiziksel zor ise sadece, kendileri zora başvuranlara karşı kullanılacaktı.

İşçilerin yönetimi konusunda sahip olduğumuz detayların büyük kısmı kaynağını Marx'ın Paris Komünü hakkındaki övgü dolu açıklamalarından alır. Komün, gerçek bir proletarya diktatörlüğü sayılmazdı. Ama yine de işçi devletinin, eğer kesin bir yapılanışını değilse, en azından genel hatlarını çıkarsamamıza izin verecek kadar ona yakındı. Komün'ün "gerçek sırrı" der Marx, şuydu: "Komün esasen bir işçi sınıfı yönetimiydi, üretici sınıfın gasp eden sınıf karşısındaki mücadelesinin ürünüydü, emeğin ekonomik özgürleşmesini çözüme kavuşturacak, nihayet keşfettiğimiz politik biçimdi"[29].

Peki, Komün nasıl örgütlenmişti o zaman? "Komün, kentin farklı bölgelerinden genel oyla seçilen belediye meclis üyelerinden oluşmuştu. Bu üyeler kısa süreli yükümlülük alırlar ve ardından değiştirilirlerdi... Komün, yasama ve yürütmeyi eş zamanlı bünyesinde barındıran parlamenter bir organ değil, bir çalışma organıydı. Polis ise Merkezi Hükûmetin temsilcisi olmaya devam etmek yerine politik vasıflarını bir kere çıkarıp attıktan sonra Komün'ün yükümlü ve her an değiştirilebilen bir temsil-

cisi haline geldi. İdarenin diğer dallarında çalışan memurlar da aynı dönüşümü yaşadılar."[30] Halk egemenliğinin uzun kolu, mahkeme salonlarına kadar uzandı. Böylece Marx'ın, yargının "yalancı bağımsızlığı" olarak adlandırdığı durum son buldu: "Geri kalan tüm kamu görevlileri gibi hâkimler ve savcılar da seçimle görev başına gelirdi; yükümlüydüler ve geri çağrılabilirlerdi."[31] Ayrıca, devlet ve kilise arasında kesin bir çizginin çizildiğini, polis gibi ordunun da dağıtıldığını ve yerini silahlandırılmış halka bıraktığını öğreniyoruz.[32]

Paris Komünü'nün örgütlenme biçimi Fransa'nın sadece diğer kentlerine değil, aynı zamanda küçük kasaba ve kırsal bölgelerine de model oldu. Marx şöyle der: "Her bölgenin kırsal komünü, merkez bölgedeki delege meclisleri aracılığıyla kendi ortak işlerini yönetirdi ve bu bölge meclisleri de yine, Paris'teki ulusal delegasyona vekil gönderirdi. Delegelerin her biri, her an geri çağrılabilirdi ve seçmenlerinin *mandate imperatif*'iyle [resmi talimatıyla] bağlıydı. Hâlâ merkezi yönetimin elinde kalan az sayıda ancak yine de önemli görev, kasten yanlış yansıtıldığı gibi bastırılmadı; ancak Komün'e ait ve bu sebeple de katî olarak yükümlü temsilciler tarafından tahliye edildi... Sadece eski yönetimin baskı kurumları sırf kesip atılırken; meşruiyet işlevi ise, toplum üzerinde üstünlüğü zorla elinde bulunduran bir otoriteden sökülüp alındı ve toplumun yükümlü temsilcilerine iade edildi. Halka hizmet eden şey, her üç ya da altı senede bir egemen sınıfın hangi üyesinin halkı Parlamento'da yanlış temsil edeceğine karar verilmesi değil; komünlerde yürürlükte olan genel oy hakkıydı.

[Genel oy hakkının halkın ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi] bireysel oy da, işletmesinde çalışacak iş gücü ve yöneticiyi arayan diğer tüm işverenlerin ihtiyacına cevap verir. Gayet iyi bilinir ki şirketler, bireyler gibi, mesele işe geldiğinde doğru insanı doğru yere nasıl koyacaklarını ve bir kereye mahsus hata yaptıklarındaysa bunu bir an önce nasıl telafi edeceklerini genelde bilirler".[33]

Marx'ın, yönetimde görev alan herkesin seçmenlerden emir niteliğinde talimat almasına, geri çağrılmasına ve bu görevler için sık sık seçim yapılmasına dair Komün'ün geliştirdiği bakış açısını savunması, esasında onun tüm sınıflardan insanların, çıkarlarının nerede olduğunun farkına varabileceğine ve bu çıkarlar uyarınca hareket edebilceklerine olan inancının bir yansımasıdır. İyi ama halkın parlamentoda kendi çıkarlarını en iyi temsil edecek kişinin kim olduğunu çoğu kez bildiği ya da sonradan öğrenebileceği bu kadar aşikâr mıdır? Marx, bunun aşikâr olduğunu düşünüyordu. Dahası, kapitalistlerin beyin yıkama tekniklerinin yokluğunda, halkın denetimi için kanalların yaratılması, bu çıkarların tam anlamıyla temsilini temin etmeye yeterliydi.

Marx, proletarya devletinin yurttaşlarının, kendi liderlerini akıllıca seçebileceklerine inanır. Peki seçilen liderler "akıllıca" davranacaklar mıdır? Bakunin'in *Devlet ve Anarşizm* kitabının kenarına aldığı notlar bize, şimdilerde Milovan Djilas'ın *Yeni Sınıf*'ıyla özdeşleşen Marksizm ve Rus Komünizmi eleştirisine Marx'ın yanıtını vermektedir. Marx'tan çok önce Bakunin, işçiler "bir kez yönetici ya da halkın temsilcisi olduklarında, artık işçi olmayacaklardır" diye uyarır. Bu değerlendirmenin yanına Marx şöyle yazar:

"Bugün bir imalatçı belediye meclisi üyesi olduğunda kapitalist olma özelliğini ne kadar yitiriyorsa en çok o kadar; daha fazla değil" Bakunin devam eder: "Ve devletin tepesinden aşağılara, çalışan insanlara bakmaya başlarlar. Bu andan itibaren halkı değil, kendilerini ve halkı yönetme iddialarını temsil ediyorlardır artık. Bundan şüphe duyanlar, insan doğası hakkında pek bir şey bilmiyorlar demektir" Bu cümlenin yanına ise Marx: "Eğer Bay Bakunin *au courant* [doğru olsaydı], sadece işçi kooperatifindeki bir idarecinin konumuyla bile, otorite hakkındaki tüm kabusları gerçeğe dönüşmüş olurdu" notunu düşer.[34]

Bu görüş alışverişinin iki önemli sonucu vardır. İlk olarak Marx, yönetimde bulunan insanların, ait oldukları sınıfınkilerle çatışan dikkate değer çıkarları olmadığına inanır. Bu sebeple proletarya diktatörlüğünün seçilmiş liderleri işçileri doğru bir şekilde temsil etmek isteyeceklerdir. Bu bağlamda seçilmişlerin "hata" yapması, görevli memurun bireysel kabahatiyle ilgilidir ve bu durumda da, görevlinin geri çağrılması yöntemiyle hata çabucak düzeltilir. İkincisi, yönetime seçilen işçilerin otoritelerini kişisel amaçları için kullanmalarına inanmak aslında kötü bir "kabus" görmekle eşdeğer bir şeydi ve buradaki bağlamıyla anladığım kadarıyla bu Marx'a göre budalaca ve gerçekleşmesi imkânsız bir hayaldir. Marx gerçekte, "işçilerin böyle olmadığını" ya da daha net olalım, "iktidara geldiklerinde böyle olmayacaklarını" ileri sürer. Günümüz komünist devletlerinde yaşananları delil göstererek bu tartışmaya bir nokta koyulamaz, çünkü Marx'ın sosyalizm için zorunlu gördüğü toplumsal, ekonomik ve politik ön koşullar bu devletlerde hiçbir zaman mevcut olmamıştır.

Şu ana kadar proletarya diktatörlüğünü tek bir ülkenin hükûmetiymiş gibi düşünerek tartıştık. İlk devrimin hemen akabinde durum gerçekten de böyle olabilir. Ancak Marx'ın bu yönetimin kısa sürede dünyaya yayılmasını beklediği aşikârdır. Kapitalizm insanlar arasında "evrensel bir ilişki" oluşturur; her bir ülkedeki aynı sınıflar, özdeş çıkarlara sahiptir. Dahası kapitalizm, farklı ülkelerdeki aynı sınıfları öyle bir şekilde birbirlerine bağlar ki, hiçbir egemen grup (ister kapitalist ister sosyalist olsun) evrensel düzeyden daha düşük bir ölçekte başarı gösteremez. Marx, "Ampirik olarak komünizm sadece, hâkim halkların 'tek bir seferde' ya da eş zamanlı gerçekleşen eylemi olarak mümkündür" demektedir[35]. Bu sebeple işçi yönetimine geriye kalan kapitalist güçlerle nasıl başa çıkacağını göstermeye ya da sürekli bir orduya gerek yoktur. Çünkü ordular dağıtılınca, şu anki askeri maceralarda heder olan tüm halklar ve üretim araçları kapitalistlerle mücadele gibi faydalı işlerde kullanılmaya müsait hale gelecektir. Marx'ın komünizm öngörüsünün Rusya'da bu kadar çarpıtılmasının sorumluluğunu da en başta, 1917 "Dünya Devrimi'nin" dünyanın sadece küçük bir bölümünde başarılı olabildiği gerçeğine yüklemek gerekir.

IV

Yeni toplumun ekonomik hayatına dair Marx'ın anlattıkları, genel olarak bu toplumun politik biçimi hakkında yürüttüğü tartışma kadar eksiktir. Yine de, yeni toplumdan ne ummamız gerektiğinin ana hatlarını verir. Mesela, fabrikaların içi söz konusu olduğunda çalışma koşulları devri-

min doğrudan bir sonucu olarak iyileşecektir. Marx, "üretim sürecini insani, makûl ya da en azından katlanılır kılan olanakların tümünden yoksun" olduğu için kapitalist sisteme söylemediğini bırakmaz ve şurası açıktır ki, bu durumu düzeltmek proletarya diktatörlüğünün en büyük önceliğidir.[36] *Kapital*'de kapitalizmdeki çalışma koşullarının ayrıntılı bir şekilde tarif edilmesi mevcut kötü duruma yöneltilen bir suçlama olduğu kadar, ihtiyaç duyulan reformlar için bir yoklama listesi olarak da görülebilir. Bu alandaki tüm eylemlerin amacı, ilk olarak çalışmayı katlanılır kılmak; bunu takiben makûl ve son olarak da insani hale getirmektir.

İş gününün kısalması, çalışma koşullarının "ıslahıyla" el ele gider[37]. Dahası, bu kısalma toplam toplumsal üründe herhangi bir azalma yaşanmadan başarılır. *Kapital*'de konuyla ilgili sayısal verinin kullanıldığı tek yerde, çalışma gününün yarı yarıya kısalacağı görülür. Marx bunun nasıl mümkün olduğunu şöyle anlatıyor: "Eğer herkes çalışmak zorunda olursa, eğer çalışanlar ve çalışmayanlar arasındaki karşıtlık ortadan kalkarsa... ve bunun yanında sermayenin yarattığı üretici güçlerin geliştiğini de hesaba katalım; sermayenin yarattığı güçleri toplum üretecektir; toplum, bugün 12 saatte üretilenden de fazla gerekli artığı 6 saatte üretecektir. Aynı zamanda herkesin 'kendi tasarrufuna kalan' 6 saati olacaktır; işte gerçek zenginlik budur..."[38]. Komünizmde zenginliğin temeli maddi nesneler değil; boş zamandır. Burada günlük çalışma saatlerinin kısalmasının aynı zamanda fiilen çalışılan zamandaki iş veriminin artışı anlamına geleceği dair iddia Marx'ın iyimserliğinin bir başka göstergesidir.[39]

Marx'ın çalışma saatlerinde bu kadar ciddi oranda bir kısalmayı öneriyor olması onun çalışmayan ya da gereksiz işlerle uğraşan çok sayıda insan olduğuna ve kapitalizmin teknik ilerleme fırsatlarından ciddi oranda yararlanamadığına inandığını gösteriyor. (Mesela, dolaşım sürecindeki emeğin onda-dokuzunun sadece kapitalizm şartları altında gerekli olduğunu söylemektedir). Ayrıca bu durum, kapitalizmin değerlendiremediği teknik ilerleme fırsatlarının büyüklüğüne de işaret eder[40]. Zaten devrimle her bir işçinin çalışma günü yarı yarıya kısaltılırken, toplumun eskisinden daha fazla üretebilmesi başka nasıl mümkün olabilirdi? Öyle ya da böyle, açıktır ki Lenin'inkinin tersine Marx'ın proletaryası, komünizmi inşa etmeye koyulmadan önce kapitalizmin sınai temellerini kurmak zorunda değildir. Zira fabrikalar, makineler, vasıflar,...vs. bir önceki dönem tarafından bolca tedarik edilmiştir.

Bunun yanında, Marx'ın planlama hakkındaki görüşleri üretim konusunda kilit bir noktada yer alır. Marx, bütün komünist planlamanın ilk hedefinin "toplumsal ihtiyaçların" karşılanması olduğunu savunur[41]. Hangi üründen ne kadar üretileceğine karar verirken planlamacılar toplumsal ihtiyaçlar, eldeki emek-zaman ve mevcut üretim araçları arasında bir denge tutturmak zorundadırlar.[42] Marx, talebin esnek olduğunu kabul eder ama proleter planlamacıların dengeyi doğru saptayacaklarından asla şüphe duymaz. Ancak proleter planlamacıların gerçek planlama mekanizmalarının ne olduğundan hiç bahsedilmemiştir.

Bu dönemde bölüşüme ilişkin olarak Marx şöyle söylemektedir: Herkes toplumsal üründen kendi payına düşeni

almadan önce toplum, önce "tüketilen üretim araçlarının yenilenmesini içeren kısmı; ikinci olarak üretimin genişlemesi için ek bir bölümü; üçüncü olarak da doğal afetler vb.nin sebep olabileceği göç ve kazalara karşı tedbir ve sigorta fonlarını toplumsal üründen düşmelidir"[43]. Toplumsal üründen bu işler için aktarılan kısım, kapitalizmde olduğundan muhtemelen çok daha büyük olacaktır. Toplum bu miktarı ayırdıktan sonra toplumsal üründen yine, "Önce, üretime dahil olmayan genel yönetim maliyetini" çıkarmalıdır. "Bu pay, günümüz toplumuyla kıyaslandığında başından itibaren epeyce sınırlı olacaktır ve yeni toplum geliştikçe de oranı azalacaktır. İkincisi; okul, sağlık hizmeti gibi ortak ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan bölümdür. Günümüz toplumuna kıyasla bu pay başından itibaren büyür ve yeni toplum geliştikçe de oranı artar. Üçüncüsü, çalışamayanlar, ... vs. ya da kısaca, bugün resmi yoksul yardımı adı altında kapsananlar için fondur "[44].

Marx, yönetim maliyetinin azalmasının, kısa vadede daha az devlet yönetimi olacağı anlamını zorunlu olarak taşımadığına inanır. Ama, bu maliyetin "oranının yeni toplum geliştikçe" azalacağına dair sözleri, uzun vadede tam da bunu ima eder. Profesyonel ordunun halkın ordusuna dönüşümü ve devlet görevlileri için ödenen düşük ücret (bunun örneğini Komün göstermiştir), devletin yönetim giderlerinde hızlı bir düşüş için yeterli sebep sağlar[45].

Toplumsal üründen yapılan bu kesintilere rağmen her bir bireye düşen pay, kapitalizmde işçinin aldığı paydan yine de daha büyüktür[46]. Hızlı ekonomik büyümenin yanında; kapitalistlere, toprak ağalarına, generallere, bürokratlara ve

artık lüzumsuz hale gelen birçok sanayiye giden aşırı büyük orandaki ürünün herkesçe paylaşılacağı gerçeği, işte bu yeni zenginliği açıklar. Her bir kişinin toplam üründen ve refahtan, vs. bir yurttaş olarak doğrudan aldığı pay, ona hem güvenli hem de rahat bir maddi varoluş sağlayacaktır[47].

Şu ana kadar, sanki komünizmin ilk evresinde yaşayan bütün insanlar toplumsal üründen eşit pay alıyormuş gibi konuştuk. Ancak eşit pay almak, sadece çalışma süreleri eşit olduğunda geçerlidir. Zira, bu dönemin çoğunda bölüşümü yönlendiren ölçüt emek-zamandır; bu ölçüt, olabildiğince erken devreye sokulur. Marx şunu iddia eder: Herkes "topluma ne verdiyse, toplumdan (kesintiler yapıldıktan sonra) tam tamına onu geri alır. Birinin topluma katkısı, onun bireysel emek miktarıdır... Herkes (ortak fonlar için kullanılan emeğini düştükten sonra) şu kadar emek miktarı sağladığına dair toplumdan ruhsat alır ve bu ruhsatla, toplumsal tüketim araçları stoğundan emek miktarına denk gelen payı çeker. Topluma bir görünümüyle verilen aynı emek miktarı, başka bir görünümde geri alınır"[48]. Marx, Komün'ün devlet hizmetindeki (Komün üyelerinden aşağıya doğru) herkese işçilerin ücretine denk ödeme yapma yönteminin, "eşit işe eşit ücret" ilkesinin uygulamalı bir ifadesi olduğunu bildirir.[49]

Bu dönemde paranın kullanımı o kadar sınırlıdır ki Marx "ruhsat" ve "makbuzdan" söz etmeyi tercih eder. Para yerine, toplumsal fona ne kadar emek-zaman katkımız olduğunu gösteren kağıt parçaları kullanırız. Basit olarak bunlar kişiye, harcadığı emek-zamanın dengini fondan tüketim maddeleri biçiminde alma yetkisi verir. Üretim

araçları, manzaralı bir arazi ya da tren gibi toplumsal tüketim araçları satılamaz. Marx'ın başka bir yerde belirttiği gibi, "Bu makbuzlar para değildir. Dolaşıma girmezler"[50]. Halbuki ekonomideki her türlü sektör arasında dolaşması, paranın en temel belirleyici özelliği olmuştur her zaman. Ücret ödemelerinin işlev ve gücü üzerindeki bu gibi sınırlamalar, bildiğimiz haliyle para sistemini sona erdirir.

"Eşit işe eşit ücret" ilkesinin kapitalizmde bölüşümü yöneten ilkelerle karşılaştırıldığında dikkate değer bir ilerlemeye işaret ettiğini savunduktan sonra Marx, bu ilkeye bir "burjuva sınır" ekler. Komünizmin ilk evresinde, "Üreticilerin hakkı sundukları emekle orantılıdır; ölçüm aynı esasa, yani emeğe göre yapıldığından eşitlik sağlanır". Ama Marx şunu belirtir: "bir insan diğerine göre fiziksel ya da zihinsel olarak üstün olabilir ve böylelikle de eşit zamanda daha fazla iş üretir ya da daha uzun süre çalışabilir. Emeğin de ölçü olarak kullanılabilmesi için ya süresi ya da yoğunluğuyla tanımlanması gerekir; aksi takdirde bir ölçü derecesi olmaktan çıkar. Böyle olunca da bu eşit hak, eşit olmayan emek için eşit olmayan bir hak olur. Öte yandan buradan sınıf ayrımlarının kabul edilmesi gibi bir durum ortaya çıkmaz, çünkü herkes sadece bir işçidir. Bu mantıkta doğuştan gelen yeteneklerin bireylere eşit dağılmamış olması ve bundan kaynaklanan üreticilik kapasitesindeki farklılaşmalar sadece doğal ayrıcalıklar olarak zımnen kabul edilir. Bundan dolayı bu eşit hak, içeriği itibariyle eşitsizlik hakkıdır, bütün haklar gibi"[51]. Bu ifadelerden çıkarsanabilecek ideal bölüşüm sisteminde, kişisel özelliklerinden dolayı insanları ne cezalandırılacak ne de ödüllendirilecektir.

Marx'ın komünizmin ilk evresindeki yaşama ve örgütlenmeye dair çizdiği resim hayli eksiktir. İşçilerin denetimi gibi önemi aşikâr olan gelişmeler hiç tartışılmaz. Yazdıklarından işçilerin girişimlerinde iktidarlarını ne kadar kullanabildiklerini ve bu iktidarı Marx'ın her zaman onayladığı demokratik süreçler temelinde ne tür mekanizmalar dolayımıyla hayata geçirdiklerini ancak tahmin edebiliyoruz.[52] Dahası, kültürel kurumlar ve uygulamalarına neredeyse hiç değinilmez. Bireylerin ve grupların kendi aralarındaki ya da bunlarla kitleler ve seçilmiş liderler arasındaki çatışmaların nasıl çözüleceği hakkında da pek bir şey söylenmez.

Belki de daha önemlisi, tercih edilen önlemlere dair bir öncelik sıralamasının eksikliğidir. Siyaset büyük ölçüde önceliklerin ayarlanması sanatıdır; peki Marx'ın reformlarını hangi sırayla ele almak gerekir? Her bir ülkenin kendi koşullarının bu sıralamayı ciddi bir şekilde etkilediğini belirtmek, soruyu kolaylaştırır ama onu cevaplamaz. O halde burada birleştirdiğimiz parçaların, ne yapılması ve nasıl yapılması gerektiğine dair bize bir reçete sunduğunu düşünmek doğru olmaz. Bunlar bir tahayyüldür ve tahayyül, reçeteyi oluşturken kullanılan malzemelerden sadece biridir. Zaten Marx da burada anlatılanların başka türlü yorumlanmasını istemezdi.

V

Birinci evreyle ilişkilendirilen hayat ve örgütlenmenin farklı yönlerinin kuvvetlenmesi ve tamamlanmasıyla, komünizmin ikinci evresi kendini yavaş yavaş göstermeye

başlar. İkinci evre, kendinden hemen önce gelen toplumla ilişkisi açısından ilk evreye benzemez. Zira artık bu ikinci evre kapitalizmle farkları uyarınca tanımlanmış bir toplum değildir. Öte yandan komünizmde (artık bu ikinci aşamada bu sözcüğün önüne koyulan tüm nitelemeleri kaldırabiliriz) ilk evrenin mirası her yerde görülür. Bütün diğer komünist koşulları ve ilişkileri yapılandıran çerçeve, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetidir. Mülkiyetin toplumsallığı epey bir müddettir kazanılmıştır ama tamamen kabul edilmesinin üzerinden çok uzun zaman geçmemiştir. Ne halkın zihniyetinde, ne de hareketlerinde kapitalizminden geriye hiçbir artık kalmaz. Bu durum politik diktatörlüğü, temel varoluş sebebinden de (raison d'être) yoksun bırakır.

Kapitalizmin bıraktığı ve komünizmin ilk evresinde kat be kat çoğaltılan zenginlik sayesinde komünizm, yoluna tüm maddi ürünlerin müthiş bir bolluğuyla başlar. Geniş ölçekli planlama son derece başarılı olmuştur. Teknolojinin gelişimi öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, neredeyse her şey mümkündür. Boş araziler tarıma açılmış, kırsal bölgelerde bir yığın modern kent türemeye başlamış, büyük kentlerse yenilenmiştir. İletişim ve ulaşım sistemleri bugün sahip olduğumuz hizmetler kadar ileri seviyededir (Marx bu alandaki modern buluşları birebir betimlemez ama aklındaki, üç aşağı beş yukarı, bu yüksek gelişmişlik derecesidir). Fabrikalar çalışmak için keyifli yerler haline gelmiştir. Çalışma hayatında ise bir yandan iş saatleri şüphesiz daha da kısalmıştır. Öte yandan insanlar çalışmaya eşit zaman ayırmaya ve eşit ücret almaya alışmışlardır. Toplumun diğer alanlarındaysa gençlerin eğitimi, herkesin okullarda olduğu kadar fabrikalarda da eğitilmesi noktasına kadar ilerlemiştir.

Tüm bu gelişmeler komünizmin temelini oluşturur; bahsedilenler hakkında yapılacak en iyi yorum budur. Peki komünizm nedir o zaman? Bu temeller üzerinde hayata geçecek yaşam ve örgütlenme hakkında Marx'ın yorumları, komünizmin ilk evresi hakkındaki görüşlerinden daha genel ve daha düzensizdir; ama yine de bize altı temel maddede toparlanabilecek bir komünizm tanımı sunar: 1) Marx'ın anladığı biçimiyle iş bölümü ve buna bağlı olarak da bireylerin hayat boyu tek bir işe olan bağımlılıkları sona ermiştir. İnsanlar artık çeşit çeşit işte çalışma ihtiyacını hissederler ve bunu yapabilecek güce sahiplerdir de. 2) Üretirken, tüketirken ve boş zamanlarda diğer insanlarla birlikte ve onlar için hareket etmek, herkesin öncelikli isteğidir. 3) Mülkiyet topraktan denize, yenilen yemekten giyilen giysiye kadar bütün doğayı içine alacak şekilde genişlemiştir. Bireysel mülkiyet ise bütün biçimleriyle feshedilmiştir. 4) İnsanın bağlantı kurduğu her şey (ki bu aşamada bu tüm dünya demektir), şeyleri, kendi amacına göre şekillendirme yönündeki bilinçli çabasının ürünü olur. İnsanlar, daha önceden yaptıkları gibi işlerini şansa bırakmaktansa, doğa güçleri üzerindeki denetim ve bilgileri sayesinde kendi şanslarını kendileri yaratırlar. 5) Üretici faaliyet dışında, insanların geri kalan faaliyetlerini düzenleyen hiçbir dışsal baskı yoktur. Üretimde ise dışsal bir düzenleme hâlâ vardır ama gönüllü bir orkestrayı yöneten orkestra şefi gibi işlemektedir (örnek Marx'a aittir). Bunun bir parçası olarak, ne kısıtlayıcı kanunlar; ne de zor ve ceza vardır. Devlet de yok olup gider. 6) İnsan türünde görmeye alışık olduğumuz milliyet, ırk, din, coğrafi bölgeler (köylü-kentli), meslek, sınıf ve aile temelindeki ayrım-

lar ortadan kalkmıştır. Bunların yerini o zamandaki yaşamın ve insanların niteliklerine daha uygun yeni ve henüz adı konmayan ayrımlar alır.

Bireyin iş bölümü karşısındaki zaferi hiç şüphe yok ki, komünist toplumun merkezi özelliğidir. Fakat aynı zamanda iş bölümünün yok olması henüz bunu deneyimlememiş olanlar için de, komünizmin kavranması en güç özelliğidir. Önceki dönemlerde üretim sürecinin zorunlulukları ve aynı zamanda toplumsal üretim ilişkilerinin kendisi, kişiye hayat boyu tek bir meslek edinme imkânı tanıyordu. Birey ya bir işçiydi, ya bir çiftçi, iş adamı ya da entelektüel. Koşullarda bir iyileşme çoktan başlamış olmasına rağmen bu durum, komünizmin ilk evresinde dahi böyleydi. Kişinin sınıfsal konumunun dayattığı gerçekler, başka bir sınıfın kapsamında bulunan bir işi yapmayı hem fiziksel olarak, hem de fırsatlar açısından imkânsız hale getirirdi. Bu kuralın göze çarpan bir istisnası antik dünyada bulunabilir. Konuyla ilgili Marx, açık biçimde onaylayarak Lemontey'den alıntı yapar: "Antik dünyada yaşayanlar arasında aynı kişinin kendisini filozof, şair, ozan, tarihçi, din adamı, yönetici ve ordu komutanı olarak tanıttığını görünce hayran kalıyoruz. Ruhlarımız böylesi geniş bir kapsam karşısında dehşete düşüyor. Bizlerse, her birimiz çitlerimizi çevirir ve kendimizi bu kapalı alana hapsederiz. Bu parçalanmayla dünya büyür mü bilmiyorum ama bildiğim, insanın küçüldüğüdür."[53]

Antik çağda faaliyetlerin çeşitlenmesi küçük bir ayrıcalıklı sınıf için de olsa mümkündü; ancak kapitalizm zamanında istisnasız bütün sınıflar kendilerini kapalı böl-

gelerine hapsederler ve her bir bölgenin içinde parçalanma hız kesmeden devam eder. "Modern sanayi" bu sürece son şeklini verir. Makineler kalan az sayıdaki insani vasfı da gasp eder ve birçok insanı tekrardan ibaret ufak işlerle baş başa bırakır. Bu durumda boş zaman faaliyetleri sadece insanın kontrolü dışında gelişebilir; özel yetenekler ve zevkler edinmeye kimsenin ne zamanı ne de fırsatı vardır.

Komünizmde yaşam ise kapitalizmde var olanın tam tersidir. Önceki nesiller sadece tek bir faaliyet alanına hapsolmuşken, yeni toplumda yaşayan insanlar çok çeşitli işlerle meşgul olurlar. Kol ve kafa işinin her ikisi birden iş gününün parçasıdır. Marx'a göre "bedensel ve zihinsel emek arasındaki antitez ortadan kaybolmuştur"[54]. İnsanoğlu artık "koyunlar" ve "keçiler" diye ayrılarak, buna göre görevlendirilmez. Birey komünizmde zengin addedilir, çünkü "insani yaşam faaliyetlerinin bütününe ihtiyaç duyar"[55] ve bu ihtiyacını da büyük ölçüde karşılar; çünkü artık insanların kendileri yeteneklerini çeşitlendirmişlerdir.

Ancak geçmişin parçalılığından kopuş bu anlatılanlardan daha köklüdür. Yeni toplumda dokumacılar, işçiler, madenciler, tesisatçılar, çiftçiler, fabrika yöneticileri, mühendisler ve profesörler yoktur. Zira bu adlandırmalar, hayatları boyunca belli bir uğraşıya bağlı kalan insanları sınıflandırmak için kullanılır. Komünizmde, bu bağ çözülür ve her bir birey hayatının bir döneminde bu faaliyetlerin çoğunda değilse bile en azından birkaçında görev alır. Marx'ın bu konuyla ilgili sanırım en çok bilinen sözü şudur: "kimsenin tek bir faaliyet alanına sahip olmadığı, herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği ko-

münist toplumda, toplum genel üretimi düzenler ve bu da bana bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak; canımın istediğince, hiçbir zaman kafamda kendimi bir avcı, balıkçı ya da eleştirmen gibi görmeden sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği; yemekten sonra da eleştiri yapmak olanağı verir."[56] Bunlar, bir insanın emeğinin nasıl çeşitlendiğini göstermesi açısından aslında talihsiz örneklerdir; çünkü kimilerinin komünizmde hayatın oyundan ibaret olduğuna ve çalışmanın, her şey bir yana fabrika işinin olmadığına inanmalarına sebep olmuştur. Ancak, bu dönemde aldığı yeni toplumsal biçimiyle fabrika işi, bütün insanların zaman ayırdığı bir faaliyettir; istisnasız herkesin yapması gereken bir iştir.[57]

Üretime katkıda bulunmanın yanında, herkes kültürel ve bilimsel hayata da katılır; sadece başkalarının ürünlerini tüketerek değil, kendileri de yaratıcı olarak. Daha önce komünist kadın ve erkeği işçi, çiftçi, avcı ve eleştirmen olarak gördük. Şimdiyse Marx aynı kişileri bu sefer sanatçı olarak bize takdim eder: "Sanatsal yeteneğin kimi insanlarda yoğunlaşması ve bundan dolayı da halk kitleleri içinde bastırılması iş bölümünün bir sonucudur... Komünist toplumda ressam yoktur; başka şeylerin yanında resim de yapan insan vardır"[58]. Ressam olmak, bir kişinin salt dokumacılık yapması kadar iş bölümünün tahakkümü altındadır. Komünist toplumdaki her insan önceki nesillerin ve benzer şekilde dokumacıların ve ressamların başına bela olan kısıtlanmanın yükünden kurtulur ve kendisini mümkün olan her yoldan ifade etme fırsatını edinir.

Resim için geçerli olan, bilim için de geçerlidir. Önceki dönemlerde bütün çalışma hayatını bilime adayan bilim

adamı, bu dönemde zamanının bir bölümünde kuramsal olduğu kadar uygulamalı bilimsel işlerle de uğraşan bütüncül yurttaşa dönüşmüştür. Komünizmde insanlar atletizmden hukuğa kadar uzanan diğer faaliyetlerle de ilişkidedirler; buna kendileri hakkında kafa yormak da dahildir.

Marx komünist bireye bir dolu faaliyet yüklemekle kalmaz, aynı zamanda onların işlerinin ehli olacaklarına da inanır. Komünist eğitimin amacı, tam da bunu başarmaktır[59]. Bununla birlikte Marx, herkesin elini attığı her işte eşit derecede başarılı olamayacağını kabul eder. Resim konusunda mesela, sadece birkaç kişinin Raphael'in seviyesine yükselebileceğini itiraf eder. Fakat, geri kalan insanların eserlerinin kalitesi hayli yüksek olacaktır. Dahası, bütün resimler özgün olacaktır.[60] Ben Marx'ın "özgün" demesinden şunu anlıyorum: Her bir insanın yaratıcı çabası, ona özgü niteliklerin gerçek ifadesi olacaktır. Marx da herhalde bilimde, çiftçilikte, maddi üretimde, vs... ortalama ve istisnai yetenekler arasında benzer bir ayrım yapmak isterdi; tabii ki ortalama sayılacak işler yapanların bugüne kıyasla olağanüstü derecede iyi olduğunu belirtmek şartıyla.

Komünizmde bile insanlar bütün işlerde eşit derecede ustalaşacak kadar zaman bulamazlar. Zira yapacak çok şey vardır. Bu sebeple, cerrahlığı öğrenmek için daha fazla zaman harcayanlar, bütün toplumsal sistemlerde daha iyi cerrah olacaklardır. Bunun ötesinde insanlar her zaman farklı zihinsel ve fiziksel özellikler taşıyacaklardır[61]. Marx kalıtımı reddetmez, ama bu etkinin doğası hiçbir zaman ifşa edilmez de; sadece "daha çok" ve "daha iyi" eserler ortaya çıkardığı konusundaki genellemelere yer verilir. Bü-

tün bu kabullere rağmen, komünizmde en yeteneksiz insanlardan bile Lemontey'in kahramanlarından daha fazla iş başarmışlar ve üstlendikleri görevlerin her birini büyük bir maharetle yerine getirmişler gibi söz edilir.

Ustalığın ancak uzmanlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkabileceğini savunanlara Marx herhalde şöyle cevap verirdi: Uzmanlaşma bir yığın veri ve tekniği öğrenmeyi içeriyorsa eğer komünist insanlar birçok işte uzman sayılırlar. Burada Marx uzmanlaşmayla bağdaştırdığımız özel niteliği, yok olmaya mahkûm toplumsal bir yan etki olarak değerlendirilir. Geçmişte, uygarlığa yapılan üstün katkılar sıklıkla tek yönleri gelişen "dahilerin" işiydi; ki bunlar hiçbir yönleri gelişmemiş çağdaşlarıyla kıyaslandığında en azından potansiyellerinin bir kısmını gerçekleştirmişlerdir. Komünizmin farkı şudur: Komünizmde yaşayan çok yönlü insanlar birçok vasfı kolayca öğrenebilirler ve böylece geniş bir alana yayılan yetenekler geliştirirler. Toplumlarındaki her şey bu çabalarında onlara yardım etme yönünde hareket eder: Bireyin kişiliği, sahip olduğu fırsatları en iyi şekilde değerlendirmesini sağlar. Bu kişiliğin kendisi de komünist koşulların ürünüdür zaten.[62]

VI

Komünist toplumun bir diğer temel özelliği, insanlar arasındaki işbirliği ve karşılıklı ilginin yüksek seviyelere ulaşmasıdır. Bu gelişme insanların birçok etkinliğinde görülebilir. En basitinden bunun bir belirtisi, insanların ortaklaşa yaptıkları şeylerin sayısındaki artıştır. Benzer şekilde, daha önce köylülerin kendi planlarına göre yap-

tıkları bir iş olan "sanayi ordularına" zaten değinilmişti. Bunun ötesinde Marx, "ortaklaşa faaliyet ve tüketim, yani diğer insanlarla fiili birliktelikte açığa çıkan ve doğrudan kabul gören faaliyet ve tüketim, toplumsallığın böylesine dolaysız bir ifadesi, faaliyetin içeriğinin gerçek niteliğinden kaynaklandığı ve tüketimin doğası için yeterli olduğu her yerde meydana çıkacaktır", demektedir.[63]

Öte yandan Marx bize hangi faaliyetlerin "ortaklaşa yapılması gereken bir niteliğe" sahip olduğunu söylemez. Ne de ondan hangi tüketim biçimlerinin "ortaklaşa tüketimi gerektiren bir doğaya" sahip olduğunu ondan öğrenebiliriz. Sonuç itibariyle de Marx'ın bu ilkesinin pratik hayatta neleri kapsamına alacağını bilmiyoruz. Emin olduğumuz tek şey, iş birliğinin günümüzde olduğundan daha fazla yer tutacağıdır. Marx, mesela, yeni toplumsal etkinliklerin kurumsal biçimleri ve de eski etkinliklere uyarlanbilecek yeni kurumsal biçimleri olarak vücut bulacak yeni "toplumsal örgütlerden" bahseder.[64]

Fakat iş birliğinin yaygınlaşmasından daha önemli olan şey, komünist toplumdaki iş birliğinin önceki toplumlarda işbirliği olarak adlandırılan şeylerden niteliksel olarak üstün olduğu gerçeğidir. Marx üretimin bütün toplumlarda toplumsal olduğuna inanırdı; çünkü üretim her zaman diğer insanlarla kurulan birtakım ilişkiler içinde sürdürülmüştür. Ancak bu ilişkilerin içerdiği işbirliği değişiklik gösterir: Yüzeysel, bilinçsiz ve zorla kurulan bir işbirliği de olabilir; samimi, bilinçli ve özgürce kurulan bir işbirliği de. O halde işbirliği hep vardır ama o tarihe kadar varlığı fark edilmez. İşte komünizmde karşılıklı bağımlılık, o zamana kadar farkına varılmayan karşılıklı bağımlılığın ge-

tirdiği kısıtlamaları dönüştürmek için kullanılacak, kabul gören bir araç olur.

Dahası, komünizm döneminde insanlar "bütün dünyanın zihinsel ve maddi üretimiyle fiili ilişki içine girdikleri" için karşılıklı bağımlılık dünya çapına yayılmıştır ve dünya ölçeğinde kavranır.[65] Birey, bu bağımlılık ilişkilerinin rehberliğinde insanlığı, kendisinin bir parçası olarak tanır. Bu ise, bireyin "toplumsal bir varlık" olduğunun bilincine varmasıyla özdeştir.[66] Mesele, toplumsal karşılıklı bağımlılığı, kişinin kendi varlığının boyutlarından biri olarak görmesi değildir sadece. Aynı zamanda kişinin, diğerlerinin ihtiyaçlarını kendi ihtiyacı gibi görmesi ve buna göre hareket etmesi; onlar mutlu olunca mutlu olması ve üzüntüleriyle üzülmesidir. Birinin denetlediği ya da yaptığı şeyin, eşit derecede herkese ait olduğuna inanmasıdır (ve bunun tersi de geçerlidir). Muhtemelen komünist toplumdaki hiçbir şey bu döneme niteliğini veren olağanüstü işbirliğini, bireyin kendini algılamasındaki bu yenilik kadar iyi açıklayamaz. Bu yeni algılayış ise, sadece böyle bir işbirliğinin ürünü olarak tam anlamıyla ortaya çıkabilirdi zaten.[67]

Komünizmin ilk evresini tartışırken toplumsal gereksinimlerin karşılanmasının, maddi üretimin hedefi olarak kabul edildiğini gördük. Tam komünizmle bu amaç bireylerin bilinçlerinin içine işler ve bireylerin kendi işlerinin sonucunda açığa çıkan ürünü nasıl algıladıklarını belirler. Kişinin kendisini üretici birimin bir parçası ve üretici birimi de kendisinin bir parçası olarak hissetmesinin sonucunda ortaya çıkan adanmışlık halinin yanında her birey iş sürecinde elinden gelenin en iyisini ortaya koyar.

Bunun nedeni ürününü kullananların ihtiyaçlarının farkında olması ve bu ihtiyaçları, kendi ihtiyacı olarak kabul etmesidir. İşini daha iyi yaparsa, insanları daha memnun edeceğini bilir[68]. Komünist insanların diğer insanları aynı toplumdaki ortak üreticiler olarak gözetmesiyle, üretimine katkıda bulunduğu şeylerin tüketicileri olarak gözetmesi birbirini bütünler.

Öte yandan memnun etme isteği, herhangi bir görev duygusuyla değil; kişinin diğer insanlara yardım etmekten duyduğu tatminle ilişkilidir. Marx kendisini bir komünistin yerine koyarak açıkça belirtir: "sizi keyif içerisinde ya da benim ürünümü kullanırken gördüğümde, çalışmamla bir insani gereksinimi giderdiğimi ve dolayısıyla da başka bir insana ihtiyaç duyduğu nesneyi sağladığımı... iyi bildiğimden dolayı, ben de aynı şekilde keyifleneceğim."[69] Eğer bir insanın, kendi emeğinin diğer insanlara verdiği mutlulukla mutlu olacak derecede tüm diğer insanları sevdiğini düşünürsek, burada ortaya çıkan şeyi anlamaya yaklaşmış oluruz. Yakın arkadaşların ve akrabaların sık sık, birbirlerine verdikleri mutluluktan nasıl keyif duyduklarını hatırlarsak, bunu kavramak çok zor olmamalı. Marx bu duyguyu çok daha zenginleştirilmiş biçimiyle her bir kişinin, eylemlerinin etkileyeceği herkes için (ki komünizmde bu tüm toplumdur) böyle hissedeceği noktasına ulaşacak kadar kapsayıcı hale getirir. Her yerde birey, diğer insanları kendi "doğasının" "tamamlayıcısı" ve kendi "varlığının" "zorunlu parçası" olarak tanır ve onlarla bu şekilde ilişkiye girer.[70] İşleri tamamlama kaygısının yanında insanlar bu dönemde, sırf diğer insanlarla bir arada olmanın verdiği

keyif için ortak faaliyetlerde bulunurlar. Kısaca söyleyecek olursak, insan birlikteliği meşruiyetini kendisinden alır.[71]

Komünist toplumun ayırt edici üçüncü niteliği özel mülkiyetin yerini (kamusal olduğu kadar kişisel sonuçlarıyla da) toplumsal mülkiyetin almasıdır.[72] Bu açıdan komünizmden kimi yerlerde "özel mülkiyetin ilerletici bir şekilde aşılması" olarak bahsedilir.[73] Üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin komünizmin ilk evresinde oynadığı rolü gördük: Geniş ölçekli planlamayı mümkün kılar, eşitliği geliştirir ve daha iyi çalışma koşulları sağlar. Ancak birinci evrenin en azından başında, küçük işletmeler henüz yok olmamışlardı ve doğrudan tüketime tabi maddeler hâlâ özel mülkiyet olarak sahiplenilmişlerdi. Birçok insan kullandığı belirli nesnelere özel değer atfediyordu ve onlara göre bu nesneleri yenileriyle değiştirmek kolay değildir ve öyle ya da böyle paraya (emek makbuzlarına) mal olurlar; ki bu para başka bir şekilde değerlendirilebilirdi. Bu koşullar altında işbirliği bireyin, diğerleriyle ortaklaşa sahip olduğu şeyleri paylaşmasından öteye gitmeyecektir. Ayrıca, günümüzde oldukça yaygın olan açgözlülüğün o dönemde de etkisini sürdüreceğini de hesaba katmak gerekir. Gerçi açgözlülük, daha az maddi varlığa sahip proletaryadan ziyade küçük toprak sahibi köylü ve eski dönemden geriye kalan burjuvazi arasında herhalde daha yaygın olacaktır.

Özel mülkiyet, doğası gereği, mülk sahibine mülksüzler üzerinde ve aleyhinde özel haklar kazandırır. Aslında bu öz itibariyle olumsuz bir nosyon, olumsuz bir düşüncedir. Çünkü bir kişi, dilerse, diğer insanları sahip olduğu şeyleri kullanmaktan ya da onlardan faydalanmaktan men edebi-

lir. Bu durum, toplumdaki her türlü zor gücüyle de desteklenir. Özel mülkiyet, kişinin sahip olduğu nesnelerle, yapmak istediği şeylerle başkalarının bu nesneleri kullanarak yapmak istedikleri şeyler arasında olası (hayır hayır, kaçınılmaz) bir uyuşmazlık olduğunu var sayar. Peki kimsenin kullandığı, giydiği, yediği ya da içinde yaşadığı şeyler üzerinde hak iddia etmediği; birinin sahip olduğu şeyleri diğer insanlarla paylaşmayı reddetmek yerine, istedikleri şeyleri onlara vermekten mutlu olduğu; dilerseniz şöyle diyelim, kullanım üzerindeki tüm taleplerin eşit derecede meşru sayıldığı bir toplumda, özel mülkiyet kavramına ne olurdu acaba? İşte komünizmdeki durum budur: Bir birine rakip olan çıkarlar arasındaki uyuşmazlık ve bununla birlikte herhangi bir şey üzerinde hak iddia etme gereği ortadan kalkmıştır.

Bunları söylemekle her bir komünistin, kendi eylemlerinin diğer insanlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğunun ne kadar farkında olduğunu ve diğer insanların doyum sağlamasına karşı ne kadar duyarlı olduğunu görmüş oluyoruz. Bunun bir nedeni insanın kendi kişisel ihtiyaçlarının bunu gerektirmesiyse, diğer nedeni kendisini diğer insanların da ayrılmaz bir parçası olduğu toplumsal varlığın parçası olarak kavramasıdır. Bu durum Marx'ın şunları söylemesini mümkün kılar: "Diğer insanların aldığı duygu ve hazzı artık ben kendime mal etmişimdir."[74] Sonuç olarak eğer bir insan, diğer bir insanın istediği bir şeye sahipse, ilk tepkisi onu vermek olur. Toprağın özel mülkiyeti konusunda ise Marx "daha gelişmiş bir ekonomik biçime sahip bir toplumun görüş açısından bakıldığında, yeryüzünün

tek tek bireyler tarafından mülk edinilmesi son derece saçma görünecektir; aynı, bir insanın diğeri tarafından mülk edinilmesi gibi."[75] Aslında tam komünizmde ve bu dönemde tarif ettiğim şekliyle ortaya çıkan insan ilişkileri içinde, herhangi bir şeyin özel mülkiyeti eşit derecede gülünç görünecektir. Söz konusu olan şeyin, diğerlerinin hatırına insanların bazı şeylerden kendilerini bazı şeylerden mahrum bırakmaları olmadığı netleşmelidir. Çünkü tüketim, bütün yurttaşlar için "bireyin gelişiminin tam olarak geçekleşmesinin gerektirdiği" bir şeydir[76]. Bu dönemde halk pazarları bir komünist insanın isteyebileceği her şeyi içerir. "Herkese ihtiyacına göre" ilkesi, komünist toplumun bütün üyelerine vaadidir.[77]

Temel olarak özel mülkiyet her zaman, maddi kaynakların yetersizliğine dayanır. Bu durum, önceki dönemlerde olduğu kadar, proletarya diktatörlüğünde de geçerlidir. Bir ya da birkaç kişinin sahip olduğunu çoğunluk elde edemez; bunun en basit nedeni, bu az sayıda kişinin sahip olduğu şeylerin tüm topluma dağıtılmasına yetecek miktarda olmamasıdır; talep, arzı aşar. Bu koşullarda mal sahipleri, özel mülkiyet anlayışını ve devletin zor gücünü kendi konumlarını güçlendirmek için kullanırlar. Bu mallara sahip olmayanlar ise, dilenmekten devrime kadar kullanabilecekleri tüm yöntemlerle bu mallar üzerine mücadeleye girerler. Ancak kıtlığa dayanan toplumsal ilişkiler, arzın bollaşmasıyla alt üst olurlar. Bir yandan herkesin istediği şeyden istediği kadarına sahip olması için sadece talep etmesi yeterli hale gelir. Öte yandan daha önceki sınıflı toplumlarda iktidarı ve belli bir mevkiyi temsil ettikleri için ihtiyaç duyulan şeyler artık talep

edilmemektedir. Bugün kim bir insandan bir bardak suyu, bir bardak suyu da bırakalım, içmek istediği kadar suyu esirger? Eğer su kıt olsaydı, suya sahip olanlar suyu para karşılığı temin edeceklerdi. Su, özel mülkiyetin konusu olacaktı. Komünizmde bütün mallar günümüzde suyun olduğu kadar boldur. Sadece böyle bir temelde insanlar o an kullandıkları şeyleri toplumsal nesneler, yani herkes tarafından herkes için üretilen ürünler olarak görebilirler. Bundan sonra "benim", "senin" ve "onun" yoktur; sadece "bizim" vardır.

VII

Komünist toplumun bir diğer özgün vasfı, bütün doğa güçleri ve nesneleri üzerinde insanoğlunun uyguladığı ustaca kontroldür. Daha önce insanlar esasen doğanın nesnesiydiler. Mutlulukları ve sıklıkla da hayatları, mekanik güçlerine ve vasıflarına, işlerine veya ürünlerine olan talebe ve sonuçları aynı şekilde belirsiz daha birçok süreç ve olaya bağlıydı. Marx komünizmin görevinin "rastlantının ve dışsal koşulların bireylerin üzerindeki üstünlüğünün yerine, bireylerin nesnel koşullar ve rastlantı üzerindeki üstünlüğünü koymak" olduğunu ifade eder.[78] Bu durum "bütün doğal sınırlamaları silip atmak" olarak da ifade edilir.[79] Bu doğal sınırlar, eskiden bilgisizlikten dolayı "doğa kanunu" olarak adlandırılan ve insanların kendilerini içinde buldukları irade-dışı koşulların toplamının, eylemlerine getirdiği sınırlamalardır.

Marx için bizi yönettikleri söylenen "doğa kanunları", "eylemleri doğa kanunlarına tabi olanların bilgi eksikliğine dayanır."[80] Yeni toplumda doğaya dair bilgi eksikliği yok-

tur. İnsanlar çevrelerinin bütününü anlarlar; nasıl çalıştığını ve sunduğu olanakların neler olduğunu bilirler. Marx'ın bu görüşünün altında şu inanç gizlidir: Komünist insanlar, doğayı tamamen idrak ettikleri zaman güçlerinin yettiği dışında bir şey istemeyeceklerdir. Bu inancın ise iki dayanağı vardır. İlki, Marx'ın komünizmde insanların gücünün gerçekten nereye kadar erişebileceği konusundaki tasavvurudur. İkincisi, işbirliğinin yaratıcı potansiyeli hakkında buna eşlik eden varsayımlarıdır. Aslında Marx şunu söyler: Bugün insanların yapmak istedikleri ama yapamadıkları şeylerin çoğu, ideal komünizm koşullarında gerçekleştirilebilecektir. Yapılamayan şeyler olarak geriye, o dönemin sıra dışı insanlarının yapmak istemeyeceği şeyler kalır. Ancak daha önemlisi şudur: Bizim yapmak istemediğimiz şeyleri yapmak isteyecekler ve kolaylıkla başaracaklardır (Komünizmin maddi ön koşullarını anlatırken bu gibi şeylerin neler olabileceğine göz attık).

İnsanlar bu dönemde komünist gerçekliği oluşturan parçalar arasındaki bağlantı o kadar bütüncül bir şekilde kavranır ki, Marx doğa bilimleriyle toplum bilimlerinin birleşeceği tahmininde bulunur.[81] İşte bu açıdan Marx daha sonraları, insanoğlu "kendi tarihini bir süreç olarak görmeye ve doğayı kendi gerçek bedeni olarak kavramaya (ki bu doğa üzerinde denetim uygulamayı da içerir) muktedir olur", demiştir.[82] Bu anlatılanlar, günümüzde "doğa" ve "toplum" olarak adlandırılan iki hayat arasındaki içsel ilişkilerin bilincine varmayı ve şimdiye kadar ayrı olan parçaları tek bir bütün olarak ele almayı içerir. Öyle ki, toplum ya da doğanın herhangi birini öğrenirken birey, aslında her ikisini birden öğrendiğini fark edecektir.

Komünist insanlar iklimi değiştiremezler (ya da değiştirebilirler mi ki?) ama iklimin bütün etkilerini hesaplayabilirler ve geniş çaplı planlarını buna göre yapabilirler. Geri kalan doğa koşulları içinse Marx, birleşmiş ve işbirliği içindeki insanoğlunun doğayı doğrudan egemenliği altına alabileceğine inanıyormuş gibi görünüyor. Marx'ın, sanayinin üretici potansiyeline dair görüşü ise bugün sahip olduğumuz gerçeklikle kıyaslandığında, gelecekte sahip olmayı umduğumuz seviyeye daha uygundur. Bize söylenen şudur: "Komünizm, bireylerden bağımsız herhangi bir şeyin varlığını sürdürmesinin imkânsız kılındığı bir zemini bir gerçeklik olarak yaratmaktadır; öyle ki şeyler ancak bireylerin kendi aralarında gerçekleştirmiş oldukları etkileşimin ürünleri olarak var olabilirler."[83]

Marx, insan ilişkilerinin henüz bir parçası olmayan süreç ve nesneler için, insan "doğal yapıları, insan yapımı gibi, ilk defa bilinçli olarak ele alır; yapıların doğal niteliklerini soyup atar ve onları ortaklaşan bireylerin gücüne tabi kılar", demektedir.[84] Böylece bütün dünyaya bir yaratıcının gözleriyle bakılır. İnsanların temasa geçtiği her şey, geniş çaplı hedeflerine uyması için değiştirilir; önceki sınır boyları, şimdi serbest geçit hattına dönüştürülmüştür. Hiçbir şeyin amaçlarını gerçekleştirmelerine engel olmasına ve katkısı olabilecek hiçbir şeyin de etkisiz kalmasına izin vermezler. Marx insanların doğayla kurduğu bağın mantığının içsel olduğunu düşünür. Her bir insan (diğer insanlarla birlikte) bu bağlar üzerinde bilinçli bir hâkimiyet kazanmıştır artık. İşte bunları görerek Marx, komünizmde "doğa insan olmuştur" iddiasında bulunabilmektedir.[85]

Marx bizlere komünist topografyanın bir haritasını sunmaz. Böyle olunca da bizler, fizikî değişikliklerin muazzam boyutlarda olduğunu bilebiliyoruz ama bu değişikliklerin neler olduğunu detaylarıyla bilmiyoruz. Bunlardan bazılarına, kent ve kırsalın mekansal yeniden örgütlenmesi gibi, hali hazırda rast geldik. Ancak Marx'ın insanın doğa üzerindeki egemenliğinin kapsamı hakkındaki beklentisini, herhalde hiçbir şey dil konusundaki düşüncelerinden daha iyi gösteremez. Dil, demektedir, "tamamen bireylerin kontrolüne girecektir."[86] Ben bu sözü şöyle yorumluyorum: Her ne kadar pek çok dil aynı sınırlı düzeyde bir kültürel rol oynamaya devam etse de tek bir dil, bu dillerin yerini alacaktır. Aynı zamanda bu dil, o zamanın insanlarının sıra dışı tecrübelerini, kavrayışlarını ve duygularını net bir şekilde yansıtmaya izin vermesi için bilhassa uyarlanacaktır.

Bireyin doğa üzerinde yeni kurduğu hâkimiyetinin kilit noktası, komünist işbirliğinin kendine has niteliğidir. Marx, bütün tarihi dönemlerde işbirliğini "üretici güç" olarak adlandırır. İşbirliğinin bir üretici güç olması şu anlama gelir: Toplumsal etkileşimin bu biçimi, toplumsal ürünlerin nitelik ve niceliğinden kısmen sorumludur.[87] Geçmiş dönemlerdeki işbirliğiyle komünizmdeki işbirliği arasındaki fark ise şudur: Komünizmde ortak çalışma kuraldır ve herkes kendini tamamen işine verir. Bu durumda işbirliği, neredeyse sınırsız bir potansiyelin üretici gücü olur. Marx'a göre "Bireylerin, gelişim ve hareket özgürlüklerinin koşullarını kendi denetimlerine almalarını sağlayan, tam da bu tarz birlikteliklerdir (tabi ki, modern üretici güçlerin ileri bir seviyede olduğu varsayılırsa)."[88]

VIII

Komünizmin beşinci dikkat çeken özelliği dışsal kanunların ve bununla birlikte zor ve disiplinin bütün biçimlerinin yokluğudur. Çiftlik ve fabrikalardaki çalışmanın dışında, insanların bu aşamada meşgul oldukları hiçbir faaliyet başkaları tarafından dışarıdan düzenlenmez. Bu da demektir ki, çalışırken yapmaya mecbur oldukları bir şey, uymak zorunda oldukları önceden belirlenmiş bir usûl ya da zaman kısıtlaması yoktur. Bununla birlikte bahsettiğimiz biçimiyle toplumsal üretim, üretime katılan herkesin düşük seviyede de olsa koordinasyonunu gerektirir. Bu sebeple bütün toplumlar; görevi, üretimin koordinasyonu olan birinin yönettiği belirli bir örgüte ihtiyaç duyarlar. Marx'a göre, "çok sayıdaki bireyin işbirliğini içeren her türlü işte, sürecin bağlantılılığı ve birliği, yönetici bir iradede ve ortak faaliyetle ilgilenen görevlerde zorunlu olarak temsil edilir; aynı, kısmi işçilikle meşgul olmayan bir orkestra şefininki gibi. Bu sebeple [işin yönetimi] ortak üretimin her biçiminde yerine getirilmesi gereken üretici bir iştir" Marx bunu "genel gözetim ve idare işi" olarak adlandırır.[89]

Ancak Marx'ın komünizm için öngördüğü örgütlenme, üretim sürecinin örgütlenmesi de dahil, günümüzdekinden çok farklıdır. Çiftlik ve fabrikalar hâla yöneticilere sahiptir ama bunların görevleri sadece altlarında çalışanların işlerini koordine etmektir; yani bir orkestranın şefi gibi davranırlar. Komünizmdeki insanlar sık sık iş değiştirdiklerinden dolayı, eninde sonunda herkesin bir gün yönetici olarak hizmet edeceğini tahmin edebiliriz. Bunun yanında yönetilen orkestra her zaman istekli ve he-

vesli olacaktır. Zira çalışanlarla yöneticinin amacı aynıdır: Toplumsal ihtiyaçları karşılamak için gereken her neyse, en iyi kalitede, mümkün olan en kısa zamanda ve en az ziyanla üretmek. Kapitalizmde, işçiler ne kadar az ve şişirme iş yaparlarsa o kadar yanlarına kârdır. Patronları da, gerçekten çalışmayı deneseler de yapamayacakları kadar fazla ve ağır çalıştırmak için sürekli onları takip ederler. Komünizmdeyse tembellik doğal yollarla ölecektir; çünkü Marx'a göre tembellik tarihsel koşullara bağlı bir olgudur.[90] "Herkesten yeteneğine göre", o dönemde kimsenin karşı gelmeyi düşünmeyeceği bir taahhüttür.[91]

Her bireyin elinden gelenin en iyisini yaptığı üretimde fabrika disiplini; para cezası, işten atılma, tehdit gibi bütün takım taklavatıyla artık işlevsiz kalır. Marx şöyle iddia eder: Böyle bir disiplin "işçilerin kendileri için çalıştıkları bir toplumsal sistemde lüzumsuz olacaktır; aynı, parça başı işte şimdiden neredeyse lüzumsuz olduğu gibi."[92] Zira işçiler, gayret ettiklerinde üründen aldıkları payı arttırabileceklerini gördükleri zaman, onları çalışmaları için zorlamaya gerek kalmayacaktır. Komünizmde, her bir işçi/müzisyen, orkestranın geri kalanıyla tempoyu tutturmak için elinden gelenin en iyisini yapar.

Komünist toplumda çalışma hayatıyla ilgili şimdiye kadar ne öğrendik? İnsanlar, zorlama olmadan ve karşılıklı ilgi içinde, hoş bir ortamda ve günlük (yoksa haftalık mı?) görece kısa çalışma sürelerinde, toplumsal mülkiyet altındaki üretim araçlarını insani gereksinimleri karşılamak amacıyla kullanır. Bunu yaparken de doğayı kontrol altına alır ve dönüştürür. Sık sık değişen görevler, işbirliği ve işbir-

liğinin ciddi başarıları, keyif ve memnuniyet verir. Komünizmde çalışmayı oyuna benzeten Fourier'den farklı olarak Marx çalışmanın, bütün yaratıcı eylemlere yaraştığı gibi ciddi ve yoğun bir çaba olacağını dile getirir.[93] Marx için komünizmde üretim hâlâ "özgürlükler alanının" tersine "zorunluluklar alanı" içindedir. Yahut üretim, sık sık alıntı yapıldığı gibi "insan enerjisini geliştirmenin... kendi başına bir amaç" olduğu çalışma-dışı faaliyetlerin dışındadır.[94] Gerçek şudur ki, komünist insanlar istesin ya da istemesinler, salt yaşamak için çalışmak zorundadırlar (istisnasız herkesin çalışmak istemesi söz konusu değildir). Bu özellik, çalışmayı zorunluluklar alanına yerleştiriyor olabilir ama çalışmanın özgür olmayan bir faaliyet olduğu anlamına gelmez. Bu konuyla ilgili en açık ifadesinde Marx insanın özgürlüğünü, "bireyselliğini en saf şekliyle gösterebileceği yapıcı güç " olarak adlandırır.[95] Komünizmde çalışmanın özellikleri düşünüldüğünde (çalışma sürecinde doğa üzerinde kurulan hâkimiyeti de göz önüne aldığımızda) çalışma faaliyetinin her bir insanın özgün potansiyelini ortaya çıkaran ve geliştiren herhangi bir faaliyete denk olduğu görülür. Böyle olunca da Marx, bu dönemde çalışmaktan "gerçek özgürlük faaliyeti" olarak bahsedebilmektedir.[96]

Komünizmde tek üretici örgütlenme vardır; o da ekonomik verimlilik için zaruridir. İnsanlar arası işbirliği, üretici örgütlenmeyi bu şekilde asgaride tutmayı başaracak seviyeye yükselmişse, yaşamın çalışma dışı alanlarında bu asgarinin dahi yok olacağını tahmin edebiliriz. Bir liste çıkarırsak; askerlerin, polislerin, cellatların, milletvekillerinin ve yargıçların her birinin "uygun toplumsal koşullar

altında" aynı derecede lüzumsuz olduğunu öğreniriz[97]. Zor kullanmanın gerekli olmadığı bir ortamda zoru uygulayan kurumsal araçlar da tasfiye edilebilecektir.[98] Dışsal otorite karşısında kazanılan zafer, suçlayanların ve benzer şekilde suçlananların zaferidir; Marx'ın dediği gibi "ceza ve zor insan davranışına aykırıdır."[99]

Üretim dışında, proletarya diktatörlüğünde benimsenen bütün örgütlenme biçimleri komünist insanlar için Wittgenstein'ın merdiveni gibi hizmet ederler; insanların komünizme doğru çıkmasına olanak tanırlar ve bir kez komünizme ulaşıldığında kaldırılıp atılırlar. Temel çıkarlar arasında çatışmanın yaşanmadığı bir toplumda bağlayıcı yasalar ve her türlü zorlama, toplumun başına bela olur, fiili engeller oluşturur.

Marx her bir komünist bireye, kendi kardeşinin bekçiliğini atfeder. Fakat, bu tam zamanlı işten kusursuz başarı beklemek fazla olur. Birey, kafasına koyduğu görevlerden birinde başarısız olabilir, dikkatsizlikten dolayı (komünist bireyi etkileyen bundan daha kötü bir sebep düşünemiyoruz) bir kuralı çiğneyebilir veya birilerine zarar verebilir. Böyle durumlarda kişi, kendi cezasını kendi verir. Marx şöyle ifade ediyor: "insani koşullar altında ceza, gerçekten suçlunun kendisine verdiği bir hükümden başka bir şey olmayacaktır. Başkaları tarafından kendisine uygulanan, yani dışarıdan gelen şiddetin; kendisinin kendisine uyguladığı şiddet olduğu yönünde hiçbir ikna etme girişimi olmayacaktır. Aksine diğer insanları, verilen hükümden kendisini kurtaran doğal kurtarıcılar olarak görecektir; başka bir ifadeyle, ilişki tersine dönecektir."[100] Önceden değinilen

toplumcu zihniyet göz önüne alındığında, bireyin işbirlikçi davranışındaki en ufak bir sapma, suçluluk duygusu uyandıracaktır. Öte yandan suçluluk sadece diğer insanlar tarafından kaldırılabilecek bir yüktür. Komünizmde toplumun görevi yanlış yapanları cezalandırmaktan; onların güvenini tazelemeye, teskin etmeye ve kendilerini yaralayan ızdıraplarını dindirmeye yardım etmeye doğru evrilir.

Bu koşullar altında devlete yer olmadığını öğrenmek herhalde kimseye şaşırtıcı gelmez. Basitçe söyleyecek olursak, devlet sönümlenir, çünkü yapacak başka bir şeyi kalmamıştır. Proletarya diktatörlüğünün asli görevi, kapitalizmden arta kalan her şeyi yok etmek ve tam komünizmin temellerini inşa etmekti. Kanunlar, kurumlar, disiplin, zor, vs..., bunların hepsi bahsi geçen hedeflere ulaşmak için gerekliydi. Ancak tam komünizm aşamasında artık komünizm bir gerçeklik ve kapitalizm ise tarihtir. Marx; "Zaman içinde, sınıfsal ayrımlar ortadan kalktığı ve bütün üretim ortaklaşmış bireylerin elinde merkezileştiğinde, kamusal iktidar siyasal niteliğini kaybedecektir. Siyasal iktidar, ki bu uygun bir adlandırmadır, bir sınıfın diğer sınıfı ezdiği örgütlü iktidarıdır yalnızca" demektedir.[101] Peki siyasal niteliği olmayan devlet neye benzer? Marx bu soruyu başka türlü ifade ediyor: "Geriye, devletin günümüzdeki işlevlerine benzeyen hangi toplumsal işlevleri kalır?"[102] Marx bu soruyu tam olarak hiçbir zaman cevaplamaz ama yanıtının ne olacağı açıktır.

Bütün devletlerin üç ana işlevi yasama, yargı (*adjudication*) ve yürütmedir (*administration*). Yasamayla ilgili Marx, komünizmde parlamentarizmin bütün biçimleri "baş bela-

sı kategorisi altında sıralanacaktır" demektedir[103]. Yasama organı çoğunluk yönetimi ilkesinin siyasal yansımasıdır. Çoğunluk yönetimi ise, önemli konularda halkın fikir ayrılığına düşeceğinin kesin olduğu varsayımına dayanır. Bunlar, sınıf mücadelesinin savaş alanlarıdır; öyle ki hâkim ekonomik sınıf, hem düzgün hem de hileli yollarla çoğunluğu elde ederek muhalefetin tekrar tekrar yenilgiye uğradığı kanunlar çıkarır. Ancak komünist halk, parlamentonun önüne çıkabilecek bütün konular üzerinde anlaşmaya varır. Çıkarlar birleştiği ve kararlar bağdaştığı zaman, oylama yapıp kalkan elleri sayma formalitesine gerek yoktur. Dahası, komünizmin kendi yapısına etkisi olan bütün önemli kararlar, o zamana kadar hali hazırda alınmış olacaktır. İnsanlar, ihtiyaç duydukları şeye, yani komünizme sahiptir ve ana görevi değişiklik yapmak olan yasama organının değiştireceği bir şey kalmamıştır. Gerekli durumlarda ufak tefek düzeltmeler yapma işini doğrudan ve en iyi üstlenecek olan; hemen oracıkta bulunan halkın kendisidir.

Devletin yargı organı da, halk arasında çatışmanın kaçınılmaz olduğu varsayımına dayanır. Yükseltilmiş yargıç kürsüsünün sözde kutsamasıyla hâkim sınıf, en havalı temsilcilerinin birkaçının şahsında, tek taraflı kanunların ön yargılı yorumlarını yapar. Peki eğer böyle bir çatışma yoksa...? Her yerde mahkemelerin karşısına gelen en tipik olay, yaralama davalarıdır. Komünist toplumda başka biri tarafından zarara uğratılan kişi, bundan dolayı ekonomik bir kayba uğramaz; toplumsal stoktan ihtiyacı olan her şeyi almaya devam eder. Üstelik, kendisini yaralayan kişinin bunu kasti yapmadığını ve suçluluk bilincinin verdiği

acının en az yaralanmadan kaynaklanan acı kadar büyük olduğunu bilir. İntikam ya da tazminat almak için ısrar etmektense, mağdurumuz büyük ihtimalle iş arkadaşlarına ve komşularına eşlik ederek kendisini yaralayan kişinin suçluluk duygusunu hafifletecektir. Bu şekilde bütün "tazminat talepleri" doğrudan ilgili kişiler tarafından bir yana bırakılacaktır. Bugün mahkemelere gelen cinayet, hırsızlık, adam kaçırma ve kalpazanlık gibi diğer davalar, basit olarak, ortadan kalkmıştır. Bu suçlar ya imkânsız hale gelmişlerdir; çünkü insanların talep ettiği her şey bedavadır ve özel hak ve iktidar sağlayan yasal evraklar yoktur. Yahut, artık suç işlemeye gerek kalmamıştır; zira insanlar, bu gibi toplum-karşıtı ölçütleri gerektiren bir şeye ihtiyaç duymazlar. O halde, neden mahkemelere gerek olsun ki?

Yönetim olgusu biraz daha karışıktır. Devletin idari organının ana görevi, kanunları yürürlüğe koymaktır. Kanunların olmadığı ve toplumsal kuralların herkes tarafından kabul edildiği ve dikkate alındığı komünist toplumda ise, bu görev artık yoktur. Ancak geride başka bir görev kalmıştır; ki bu görev fabrika yöneticisinin sağladığı koordinasyonla kıyaslanabilir. Bir bütün olarak komünist toplum, üretim alanında bireysel girişimciler kadar, yöneticilerin genel gözetimine de gereksinim duyacaktır. Üretim ve hizmetlerde hem tekrarlar, hem de eksiklikler engellenmelidir. Bu sebeple koordinasyona toplumsal hayatın tüm ana kavşaklarında ihtiyaç duyulacaktır. Bu alanlarda koordinasyon, gitmek istedikleri yere ulaşmaları için insanlara yardım eden bir trafik memuru gibi faydalı olacaktır.

Kimileri bu koordinasyon görevinin yasama ve yargı fiillerinin üstünü örttüğünü ve yöneticilerin bu dönemin

yeni kanun yapıcıları ve yargıçları olduklarını savunabilir. Ancak komünizm, yönetenlerle yöneticilerin aynı amaçlara ulaşmak için gayret etmeleri açısından benzersizdir. Aynı şekilde, yönetilenlerle yöneticilerin karşılıklı ilgi ve güvenleri tamdır. Sonuç itibariyle, ihtiyaç duyulan ufak düzeltmeler ve hükümler ortak iradenin ifadesi olarak kabul edilir. Yine, her bir bireyin diğer insanları kendisinin bir parçası; toplumsal bir varlık olarak kendi doğasının bir uzantısı olarak gördüğünü hatırlayalım. Bu durumda kişi kendisi yönetimde doğrudan yer almasa bile, yer alanlarla olan ilişkileri aracılığıyla kendisini yönetimde yer almış gibi hisseder. Bunun ötesinde, farklı seviyelerde toplumsal hayatı koordine etme faaliyeti bugün ya da yarın herkesin üstleneceği bir görev olduğundan, yöneticiler tabakası diye özel bir şey yoktur. Bu durumu "yasama", "kanunlar", "mahkeme", ... vs açısından tarif etmek son derece yanıltıcıdır. Yönetim faaliyeti, daha doğrusu koordinasyon, komünist toplumda modern devletin sorumluluklarına benzeyen tek iştir.

Bu yönetim görevlerini paylaştırmak, Marx'ın "işin gereği" olarak tarif ettiği bir seçim aracılığıyla olur. Politika konularında herkes hemfikir olduğu için seçimler büyük ihtimal tek adaylı olacaktır. Her durumda zafer "herhangi bir tahakkümle sonuçlanmaz" Marx, günümüz toplumunda seçimlerin sahip olduğu "siyasal niteliklerinden hiçbirinin" komünist toplumlardaki seçimler için geçerli olmayacağını öngörür. Seçimler, yönetim görevlerini devretmenin yoludur sadece. Devralacak kişilerse, bu görevleri yürütmek için, üç aşağı beş yukarı eşit seviyede donanıma sahiplerdir. Bu koşullar altında Marx "Bütün halk yönete-

cektir; yönetilen kimse olmayacaktır" iddiasında bulunabilmektedir.[104] Yine de Marx, yeni toplumda koordine eden otoritenin rolünü önemsiz gösterıneyi tercih eder. Onun yerine, doğrudan işbirliğinden gelen iktidara vurgu yapar.

Peki, karmaşık bir sanayi toplumu bu şekilde yönetilebilir mi? Marx, böyle bir toplumu yönetmenin bundan daha verimli bir yolunun olmadığına inanıyordu. Nihayetinde, en kötü idari karışıklıklar, günümüz toplumsal örgütlenmesinin ve buna eşlik eden tutumların yan ürünleridir. Mesela günümüzde kayıtların çoğu sadece kısıtlı sayıdaki insanın (gençler, yaşlılar, hastalar, gaziler, vs) haklarını güvence altına almak için tutulur. Halbuki komünizmde bu haklar herkes için geçerlidir (ve bu yüzden de Marx'ın söylemeyi tercih edeceği gibi, bu kayıtlar herkes için ortadan kalkmıştır; çünkü kimse için gerekli değildir artık). Öte yandan, modern "sosyalist" ülkelerin dikkat çeken özelliklerinden biri olan geniş kırtasiye bürokrasisine bakarak, Marx'ın komünizm için şart koştuğu özel koşulların gerçekleşmesi durumunda bizi nelerin beklediğinin cevabını veremeyiz. Benzer şekilde, her yerde olduğu gibi devletteki idari hesap kitap işlerinin büyük kısmı daha çok, insanları hoşlanmadıkları kurallara itaate zorlamak üzere devreye sokulmuştur. Bu amaçla ne gibi teşvikler sunulacağına ve tembellerin nasıl cezalandırılacağına karar verilir. Egemen sınıfın ayrıcalıklı kesimlerinin konumlarının iyileştirilmesiyle alakalı düzenbazlıklar ya da rakip toplumsal çıkarları uyumlaştırma çabaları mevcut karmaşıklığın diğer bileşenleridir. Komünizm döneminde belirlenecek yeni amaç ve ölçütlerle, fakat daha önemlisi yeni

komünist halkla, toplumsal yönetimi alengirli ve dolambaçlı yapan unsurların çoğu ortadan kalkacaktır. Her bir işlevsel toplum birimindeki basit işbirliği, bu birimler arasındaki ortak amaçlı koordinasyonla birleşince, komünizmi ileri bir sanayi toplumu yapar; hem de gerek duyduğu tüm "yönetimle" birlikte...

IX

Altıncı ve son olarak, komünist toplum sahip olduğu ve olmadığı insan toplulukları açısından da benzersizdir. Bildiğimiz haliyle insanoğlu birçok milliyet, ırk, din, coğrafi kesim (köylüler/kentliler), sınıf, meslek ve aileye bölünmüştür. Şüphesiz birçok insan için bu ayrımların olmadığı bir dünya düşünülemez. Fakat komünizmde Marx, tam da böyle bir dünyayı önümüze serer. İlk olarak, gezegenimiz artık ülkeler arasında parçalanmamıştır.[105] Bütün dünyayı tek bir ulus olarak görmek, neler olup bittiğini anlamak için iyi bir yaklaşım olabilir. Ancak "ulus" kavramının başka bir zamana ait kelime dağarcığından ithal edildiğini fark etmek gerekir. Tek bir ulus olarak dünya, geçmişteki uluslarla ilişkilendirilen işlevlerin hiçbirini yerine getirmez. Devletin nasıl sönümlendiğini daha yeni gördük; dünya parlamentosu, mahkemesi ve ordusu yoktur. Ayrıca, evrensel ölçekte üretimi koordine edecek bazı dünya yöneticilerinden başka, dünya yürütmesi de yoktur.

Hem üretici hem de tüketici olarak birey, devletin ortadan kalkmasından derinden etkilenir. Marx komünist halkın sanatsal uğraşılarında ulusal sınırlamalara tabi ol-

madığını anlatır; ki o dönemde herkes sanatın bir çeşidiyle meşguldür.[106] Kendi yerelinin sunduğu deneyimle, lezzetlerle ve araçlarla artık kısıtlı olmayan bireyler, duygu ve düşüncelerini evrensel bir tarzda ifade edebilirler. Eğer sanat kendisini göreneğin kısıtlayıcı etkisinden kurtarabiliyorsa, maddi üretim ve aslında insanların yaptığı her şey de bunu başarabilir; yeter ki milli bağların ve milliyetçiliğin getirdiği kısıtlamalar bir kez kaldırılsın. Marx'ın eninde sonunda herkesin tek bir dili konuşacağına inandığını daha önce belirtmiştim.[107] Böyle bir dilin varlığı, yerel dillerin ve bu dillere eşlik eden farklı kültürlerin ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından çok sonra Latince ve Latin kültürü, milyonların hayatını zenginleştirmiştir. Ben de günümüzde yaygın olan birçok gelenek ve dili benzer bir kaderin beklediğini tahmin ediyorum.

Üreticiler olarak insanların kozmopolitliği, tüketiciler olarak ortaya çıkardıkları yeni kozmopolitliğe denk gelir. İnsanlar, her çeşit ürünü kullanabilmekte ve tam anlamıyla değerlendirebilmektedir. Bu dönemle ilgili Marx şöyle söylüyor: "Ancak o zaman ayrı ayrı bireyler muhtelif yerel ve milli engellerden kurtulabilir; tüm dünyanın zihinsel ve maddi üretimiyle fiili temasa geçebilir ve tüm yönleriyle üretimin (insanoğlunun eserlerinin) keyfini sürecek gücü elde etme konumuna gelebilirler."[108]

Komünizmde insanlar arasında dini ayrımlar artık varlığını sürdüremez, çünkü bütün mistik inanışlar ortadan kalkmıştır. Batıl inançlar yerini bilime; bireysel korku ve zayıflıklar da yerini toplumun gücüne bırakmıştır. Bundan böyle Marx'ın deyişiyle "dinin büyüsü" diye bir şey

kalmamıştır.[109] Komünist insanlar ateist değildir. Ateizm din-karşıtlığını ima ettiğinden dolayı Marx bu kavramı kullanmaktan kaçınır. Doğru olanı şudur: Din artık mesele edilecek bir şey olmaktan çıkmıştır. İnsanlar dini ne savunurlar, ne de dine karşı çıkarlar; ona karşı kayıtsızdırlar. Devlet açısındansa, din sönümlenir. Zira işlevleri, özellikle de dünyayı açıklama ve rahatlatma gibi işlevleri, yok olmuştur.

Kentte ve köyde büyümüş insanlar arasındaki farklılık da komünizmde tutunamaz; tüm kırsal alan, kentlere bürünmüştür ve kentler de eşit derecede kırsal tarafından işgal edilmiştir.[110]

İnsanların sınıf temelinde bölünmeleri, herkes hali hazırda bir işçi olduğu için komünizmin ilk evresinde fiili olarak kalkmıştı. Marx kimi yerlerde, herkesin üretici bir işle meşgul olmasından ötürü sınıfların tamamen ortadan kalktığını iddia edecek kadar ileri gitmektedir.[111] Ama proletarya diktatörlüğünün ana görevinin, kapitalist sınıftan geriye kalanları kontrol etmek ve dönüştürmek olduğunu da biliyoruz. Öyleyse diyebiliriz ki, bu geçiş döneminde bütün "işçiler" proletaryanın eşit derecede üyesi değildir.[112] Marx sınıf üyeliğini ölçmek için birçok kıstas kullanır. Bu sebeple, basit olarak belirtecek olursak, proletarya diktatörlüğü kimi açılardan sınıfsızdır; kimi açılardansa değildir.[113] Marx'ın sınıfsız toplum için belirttiği kıstasların tümü, tam komünizmde yerine getirilmiştir.

İnsanların meslekleri sebebiyle ayrışması ise, kalıcı mesleklerin eriyip gitmesiyle birlikte son bulur. Komünizmde herkes çeşit çeşit üretici faaliyette görev alır.

Muhtemelen Marx'ın komünizmle ilgili tasarıları arasında en az bilineni ırksal ayrımların sona ermesidir. Marx

bilinmeyen mevzularda debelenmekten hoşlanmaz. Yine de, konuyla ilgili belirttiği tek görüşü son derece açıktır. Çevrenin etkisini tartışırken Marx şöyle der: "Çocukların gelişme kabiliyeti, ebeveynlerinin gelişimine bağlıdır. Bütün sakatlıklar eski toplumsal koşulların tarihsel ürünüdür ve eşit ölçüde tarihsel olarak önlenebilir. Türlerin doğal çeşitliliği bile, mesela ırksal farklılıklar, tarihsel olarak denetlenebilir ve denetlenmelidir."[114] Burada Marx sadece kimi ırksal özelliklere atıfta bulunmuyor; "ırksal farklılıklar" diyor. Şüphesiz Marx kimi farklılıkların diğerlerine göre daha kolay değiştirilebileceğini teslim etmektedir. Ancak yine de bundan hiç bahsetmez. Komünizmde insanların tümü arasında var olan işbirliğinin niteliğini ve insanların birbirlerine ne kadar kolay ulaşabildiklerini göz önüne getirelim. Bu koşullarda Marx'ın dünyadaki bütün ırkların tek bir ırkta harmanlandığı bir zamanı (belki günümüzden binlerce yıl sonrasıdır) tahayyül etmiş olması şaşırtıcı değildir.

Eğer Marx'ın komünizmle ilgili tasarıları arasında en az bilineni ırksal farklılaşmanın sonlanmasıysa, en iyi bilineni de muhtemelen ailenin feshidir (ve belki de yine bu sebepten en fazla çarpıtılanı da budur). Marx komünizmde "dünyevi ailenin" "hem teoride hem de fiilen" yıkıldığından bahseder.[115] Kimi insanlar bu sözden; bütün samimi ilişkilerin sonlanması, evlilik dışı birlikte yaşam, çocukların ebeveynlerinden zorla ayrılması ve her biri birbirinden fena bir dizi "ahlaksızlık" anlamını çıkardılar. Bu yanlış anlama günahının sorumlusu olarak Marx'ı göremeyiz. İlk olarak, Marx'ın yok olmasını talep ettiği aile biçimi, burju-

va ailedir. Ona göre, bu tip aile sermayeye ve özel kazanca dayanır. Öyle ki, ekonomik çıkar evlenmenin temel sebebidir, erkek fiili olarak bütün hakların sahibidir, ebeveynler çocuklar üzerinde neredeyse mutlak iktidara sahiptir ve aile üyeleri arasındaki boğucu yakınlık, diğer insanlarla samimiyetin birçok türünü dışlar.[116] Bu aile biçimini feshetme işi burjuvazinin kendisi tarafından başlatılmıştır aslında. Zira işçilere dayattıkları hayat koşulları, işçilerin eşleri ve çocuklarıyla fazla zaman harcamalarını imkânsız hale getirmiştir; bu sebeple de birlikteliklerinin mahremiyeti yok olmuştur. Bu açıdan Marx, proletarya arasında ailenin zaten fiili olarak ortadan kalktığını ileri sürer.[117]

Aileye komünizmin getirdiği alternatif net bir şekilde hiçbir zaman belirtilmez; fakat Marx'ın konuyla ilgili dağınık yorumlarından parça parça birleştirilebilir. Komünist alternatifin temel özellikleri birlikte yaşam, tek eşli cinsel ilişki ve çocukların ortak büyütülmesi olarak görünüyor. Yeni alternatifin birlikte yaşama yönü, burjuva aileyi Marx'ın "ortak ev ekonomisi" olarak adlandırdığı yapıyla kıyaslayınca görülebilir.[118] Modern bilimin getirdiği bütün ilerlemeler, birlikte yaşamı olabildiğince rahat ve uyumlu yapmak için kullanılır. Ortak yemek odalarında yemek yiyecekler mi, aynı binada uyuyacaklar mı, ev işlerini paylaşacaklar mı? Bu gibi konular açığa vurulmaz ama Marx'ın aklında böyle bir şey olduğunu zannediyorum.

Komünizmi hedef alan saldırının büyük kısmı, gerçekte burjuva hayal gücünün bir siluetine yöneltilmiştir. Ailenin feshi ile evlilik dışı yaşam, yani her iki cinsin gelişigüzel cinsel ilişkisi, komünizmi eleştirenlerin aklında neredeyse

her zaman bir araya getirilir. Ancak Marx, rastgele cinsel ilişkiye (en azından yetişkinler için) hem kendi yaşadığı toplumda hem de komünizmde karşıdır. Burjuvazinin cinsel maskaralıklarına duyduğu kin ve komünizmde aynı durumun sorumlularını ele alışındaki alay, bunun açık kanıtıdır.[119] Marx ayrıca "kaba komünizm" diye adlandırdığı ve amaçlarından biri "kadınlar cemaati" kurmak olan ekole de saldırır.[120] Cinsellik, Marx'ın ideal toplumunda her zaman aşkla ilişkilidir. Bu çeşit bir aşk da, bir erkek ve bir kadın arasındaki özel, bazen geçici olabilen ilişkidir. Komünizmde işbirliği tartışmamızda ima edilen evrensel aşk, rastgele cinsel ilişkide bulunmayı içermez. Zira Marx, karşılıksız sevgiye benzer bir şeyin var olmaya devam edeceğini kabul eder ve bunu talihsizlik addeder.[121]

Marx tamamen aşkın ve aşıkların yanındadır; onun bu konudaki görüşlerini kavramak için görmemiz gereken budur. Marx her iki eşin de en iyi meziyetlere sahip olmalarını ister. Dahası, komünizmde cinsellik ve aşkı, o dönemde bütün insanlar arasında mevcut olan yeni ilişki biçiminin en yüksek ifadesi olarak değerlendirir. *Kutsal Aile*'de, Eugene Sue'nun *Paris'in Gizemleri* adlı romanının genişletilmiş özetinde, Marx yine zaman zaman en duygusal karakterlerin (aşık olabilen ve aşık olmayı isteyenlerin) tarafında yer alır.[122] Benzer şekilde *1844 Ekonomi Politik El Yazmaları*'ndan, kadının diğer her şeyde olduğu gibi aşkta da erkeğin eşiti haline geldiğini öğreniriz. Komünizmde cinsellik ve aşka niteliğini veren, eşler arasında karşılıklı öneme sahip olmasıdır. Bu karşılıklı mütalaa modeli, diğer insanlarla kurulan bütün ilişkiler için kusursuzluk ölçütü olur.[123]

Çocukların ortak yetiştirilmesinden hiçbir zaman açıkça bahsedilmez ama bu durum komünist hayatın diğer yönlerinden çıkarsanabilir. Zira bu yönler, çocukların ortak yetiştirilmesini gerektiriyor gibi görünmektedirler. Marx için, kalıtımdan kaynaklanan ufak farklılıklar dışında, bir çocuğun gelişimini belirleyen çevresidir. Ebeveynlere ait ev, bu çevrenin önemli bir parçasıdır. Kapitalizmde ebeveynler, çocukların sağlığı, eğitimi, işi, evliliği, vs üzerinde büyük ölçüde kontrole sahiptir. Ancak ebeveynlerin kendi sorunları ve kısıtları sebebiyle, bu kontrol gücü nadiren akıllıca kullanılır. Komünizmde ebeveynlerin çocuklar üzerinde yıkıcı etki uygulamalarına bundan böyle izin verilmez. Ama bu, ebeveynlerin çocuklarından zorla ayrılacakları anlamına da gelmez. Komünist toplumsallıkta, günümüz ebeveyn-çocuk ilişkisine niteliğini veren istilacı bencillik ve duygusal güvensizliğin olmadığı düşünüldüğünde komünist ebeveynler çocuklarının, kendileri için kurduğu komünist toplumdan daha az mükemmel bir dünyada yaşamalarını istemeyeceklerdir.

Tabii ki sadece çocuklar değil, yetişkinler de insani potansiyellerini tam tamına gerçekleştirebilmek için özel koşullara gerek duyarlar. Marx'ın boş zamana atfettiği önemi daha önce gördük. Konuyla hiç ilgilenmemiş olsa da, çocukların ebeveynlerine, ama özellikle de annelerine yük olduklarının muhakkak farkındaydı. Bu durumda, hali hazırda "ortak ev ekonomisinde" yaşarken, gençlerin ve aynı şekilde yaşlıların kendilerini gerçekleştirmelerine müsaade eden en uygun düzenleme, çocukların bir şekilde ortak büyütülmesidir. Basit olarak ebeveynler ve çocuklar, kendi gelişimle-

rinin gerektirdiği kadar zamanı birlikte ve ayrı geçirirler. Günümüzde birlikte geçirilen zaman, zorunlu çalışma ve geleneksel işlerde kök salmıştır. Ancak komünist toplumda bu zaman, tüm toplumsal ilişkileri niteleyen ortak ihtiyaçları karşılama isteğinden kaynağını alır.[124]

Şimdiye kadar söylenenlerden anlaşılacağı gibi Marx, komünizmde ortadan kalkacak olan toplumsal ve diğer ayrımlar konusunda, bu ayrımların yerini nelerin alacağından çok daha kesin konuşur. Bu durum, gelmiş olduğumuz nokta itibariyle açık olmalı. Uluslar, dinler, coğrafi kesimler, sınıflar, meslekler, ırklar ve aileler yok olacaktır; fakat ne gibi yeni toplumsal kategoriler ortaya çıkacaktır? Bu soruyu yanıtlamaya girişmeden önce şu noktayı açıkça belirtmek önemlidir: Marx bütün bu ayrımları, insanlar arasındaki bağın doğrudan kurulmasının ve bu bağı gerektirdiğinden dolayı da insani potansiyelin gerçekleşmesinin önündeki engeller olarak görürdü. Bu engellerin devrilmesiyle insanlar birbirlerini, içine doğdukları ya da içinde eğitildikleri toplulukların üyeleri olarak değil; birey olarak görebilirler. Birbirlerinin değerini bilebilirler ve birbirlerine karşılık verebilirler. İnsanlara artık aynı cinsin birörnekleri olarak davranılamaz; çünkü örnekleri olduğu cins ortadan kalkmıştır. O halde bahsedildiği şekliyle toplumsal ayrımları silmek, proletarya diktatörlüğünün ana görevidir. Bir zamanlar ayrı ve farklı olan toplumsal kategorilerin birleşmesi, komünizme ulaşıldığının en güvenilir belirtilerinden biridir.

Ancak, komünizmde bile insanlar arasında ayrım yapılmasına izin veren kimi sınır çizgileri vardır. Şu ana kadar söylenmiş olanlardan şunu görebiliriz: Bu yeni alt bölümler,

içerdikleri toplumsal kurumlar gibi, bilinçli olarak tasarlanmış işlevsel birimlerdir. Bunlar, işlerin en etkin ve insani biçimde nasıl yoluna koyulacağının ifadesidirler. Fabrika, ortak ev ekonomisi ve tarım için sanayi ordusu; komünist toplumun bölündüğü işlevsel birimlerin örnekleridir. Fakat insanların olabildiğince sık iş değiştirmelerinden ötürü, bir kişinin bir iş yeri unvanını uzun süre taşıyabilmesi pek mümkün değildir. Ben, farklı ortak ev ekonomilerine mensubiyete dayanan ayrımların daha dayanıklı bir mahiyete sahip olacağını tahmin ediyorum. Zira ev toplulukları muhtemelen iş topluluklarından daha kalıcıdırlar.

Komünist toplumdaki bu sınır çizgileri insan ilişkilerinin doğrudan gerçekleşmesine hiçbir zaman engel olmaz. Doğrudur, bunlar bireyler arasında geçici ayrımlar yapmamıza yardımcı olurlar ama geçmiş dönemlerde olduğu gibi bireyleri insan olarak algılamamızın yerine geçmezler. Halbuki geçmiş dönemlerde benzer toplumsal ayrımların yaptığı tam da buydu. Komünizmdeki toplumsal sınırların bir diğer farkı şudur: Bu dönemde herkes bütün topluluklara üyelik ehliyetine sahiptir ya da bu ehliyete kolaylıkla sahip olabilir. Bu sebeple komünizmi tartışırken Marx, insanın özel bağlarını geride bırakarak bütün dikkatini türe, insanoğluna yöneltir. İnsanoğluysa, amaçlarının peşinde koşarken toplumu her daim bölmekte ve yeniden bölmektedir.[125]

X

Komünizmi yeniden inşa etme girişimimizi artık tamamladık; ya da daha doğrusu, Marx'ın dağınık yorumla-

rının izin verdiği ölçüde tamamladık. Bir yaşam biçimi olarak komünizm insanlarda sıra dışı nitelikler geliştirir. Bu nitelikler de böyle bir yaşam biçiminin işlerlik kazanması için gereklidirler. Nelerdir bu nitelikler? Yukarıda bahsi geçen açıklamalar temelinde şunlar söylenebilir: Geleceğin yurttaşı, birçok farklı işe ilgi duyar ve bu işleri yürütebilecek beceriye sahiptir. Daimi olarak ve yüksek seviyelerde işbirliğine açıktır. Bütün nesneleri "benim" değil, "bizim" olarak değerlendirir. Diğer insanlarla birlikte doğa güçleri üzerinde kurulan ustalıklı kontrolün parçasıdır. Dışarıdan dayatılan kurallara gerek duymadan kendi eylemlerini kendi düzenler. Mevcut toplumsal ayrımlar açısından değerlendirildiğinde, diğer insanlardan ayırt edilmesi mümkün değildir. Kısaca, geleceğin yurttaşı parlak zekalı, oldukça akılcı ve toplumsallaşmış, insani ve başarılı bir yaratıcıdır. Genç Marx tarafından tercih edilen bir terminolojiyle geleceğin yurttaşı, "türünün yeteneklerini açığa çıkaran", "gerekliliğin insani doğasını anlayan" ve aynı zamanda "kendi tözünün tümünü bütüncül bir insan olarak kendisine mal eden" tamamlanmış bir kişiliktir.[126]

Komünist insanların tanımını veren her bir parça, sadece bütünle olan ilişkisi görüldüğünde tam bir açıklama olarak kabul edilebilir. Mesela, bireyin birçok faaliyetle başarılı bir şekilde uğraşabilmesini ele alalım. Bu başarı, diğer insanlarla her fırsatta işbirliği yapmasıyla, bütün maddi nesneleri topluluğun malı saymasıyla, doğa üzerinde zorunlu olarak kurulan gücü kullanmasıyla, ... vs mümkün olur ancak. Benzer şekilde birey, komünist toplumsal-

lığı sadece farklı işleri bir uzman rahatlığıyla yapabildiği, nesnelere "bizim" gözüyle bakabildiği, vs zaman yerine getirebilir. Komünist yaşamın hiçbir yönü bağımsız olarak oluşamayacağı gibi, komünist insanlara atfedilen niteliklerin hiçbiri de tek başına ortaya çıkmaz. Organik bir bütünün içsel ilişkili parçaları olarak her biri, diğerlerinin varlığını öngörür ve onlara dayanır. Marx'ın en iyi bilinen komünizm tanımı da, yani iş bölümünün ortadan kalktığı ve özel mülkiyetin feshedildiği zaman ortaya çıkan sınıfsız toplum da, bu çerçevede değerlendirilmelidir.[127] Bu tanımlar birbirlerinin kısmi ve tek taraflı alternatifleri değildir. Komünizmin söz konusu tarifleri eşit derecede eksiksizdirler; çünkü birbirlerini zorunlu koşul ve / veya sonuç olarak içerirler. Aralarındaki fark, bütün içerisinde odaklanılan ve vurgulanan noktadır.

Yabancılaşma, sınıflı toplum boyunca insanlığın varoluşunu nitelemiş ve modern kapitalizmde kapitalistler ile işçiler arasındaki ilişkide doruğuna ulaşmıştır. Buna karşın komünist insanlara Marx'ın atfettiği yaşam ve nitelikler, yabancılaşma karşısında her yönüyle kazanılan bir zaferi temsil eder. Yabancılaşmanın merkezinde bireyin, insani varlığının koşullarından; bilhassa kendi eylemlerinden (özellikle üretimden), eylemlerinin gerçek ya da potansiyel ürünlerinden ve diğer insanlardan ayrılması vardır. Sınıfsal ayrımların ve buna eşlik eden düşmanlığın (*antagonism*) sonucu olarak insanlar, insanlığın tüm toplumsal ifadeleri üzerindeki kontrollerini kaybederler. Süreç içerisinde bu ifadeler büyük ölçüde yanlış anlaşılır. Sonucunda da insanlar, aslında kendilerinin yarattıkları

"ihtiyaçların" hizmetine girmiş olurlar. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak ve yeteneklerinin farkına varmak için yaptıkları ve kullandıkları her şeyi insan doğasının unsurları olarak görebiliriz. Bu durumda insan doğasının giderek daha fazla parçalanması (yabancılaşma), her gerçek bireyin potansiyelinin çarpıtılması ve kötürüm bırakılmasıyla özdeş olur. Öte yandan, önceki toplumların parçalara ayırdığı insan doğasının unsurlarını daha yüksek bir teknolojik düzeyde bir araya getirme ya da yeniden birleştirme süreci devrimle başlar, proletarya diktatörlüğünde hız kazanır ve ancak tam komünizmde tamamlanır. Komünizmin birinci evresinde (mesleki, dini, ailevi, vs engellerle ayrılan) toplumsal hayat parçalı kaldığı ve yanlış anlaşıldığı ölçüde, insanların hâla yabancılaşmış olduğundan söz edilebilir (fakat bu, Marx'ın piyasa toplumunun dinamiklerini yakaladığı yabancılaşma kuramının birinci evredeki toplumsal değişimi açıklamak için hâlâ yararlı olduğu anlamına gelmez).

Birbirinin karşıtı olarak yabancılaşma ve komünizm, birbirlerinin zorunlu referans noktaları olarak iş görürler. Bu sebeple, komünizmin kuramsal olarak doyurucu bir tanımı, yabancılaşmanın genişletilmiş bir açıklamasını içerecektir. Başka bir yerde, böyle bir açıklama sunuyorum.[128] Burada ise, bu açıklamanın daha basit ve bütünlüklü bir versiyonunu sunmak adına kuramsal yeterliliği feda etmek zorunda kaldım.

Geriye, Marx'ın komünizm öngörüsünü nasıl değerlendireceğimiz sorusu kalıyor. Türlerin tarihi insanların ihtiyaç ve yeteneklerinin muazzam değişkenliğini fark

etmemizi sağlar. Fakat yine de tarihsel deneyimlerimiz uygun bir kıstas değildir. Bazıları tersini iddia etse de şimdiye kadar böyle bir toplumun var olmadığını ve Marx'ın resmettiği insanların da şimdiye kadar hiçbir dönemde yaşamadığını söylemeye aslında gerek yok. Komünist toplum, kapitalist üretim biçimine sosyalizm tarafından el konulmasıyla başlayan uzun bir ilerlemeler serisinin nihai kazanımıdır. Ayırt edici nitelikleri, proletarya diktatörlüğünde uygulanan programlar ve kurulan yeni ilişki ve olanaklar temelinde evrilir. Bu nitelikler, bağlamın kendisi gelişmeden önce var olamaz; bu sebeple kimse onları günümüzde bulmayı beklememelidir. Bağlam ise, dünyanın şimdiye kadar deneyimlemediği yöntemlerle gelişecektir. Benzer şekilde, Marx'ın komünist insanlara atfettiği sıra dışı nitelikler, bu nitelikleri ortaya çıkaran özgün koşulların dışında hiçbir zaman var olamazlar. Öte yandan bu koşullar altında diğer niteliklerin (kuşkusuz karşıt niteliklerin) gelişimi, basitçe anlamsızdır. Belirtmek gerekir ki, insan doğasının umut edilen çiçeklenmesinin dayanaklarıyla ilgili sadece ispatlanmamış tahminler yürütülebilir. Bu tahminler şunlardır: Bireyin potansiyeli oldukça büyük ve çeşitlidir. İnsanlar bu potansiyelin tümünü gerçekleştirmeye yönelik içsel bir dürtü taşırlar. Bütün çeşitliliğiyle yetenekler, bir arada eksiksiz gerçekleştirilebilir. Bir bireyin yeteneklerinin baştan sona gerçekleşmesi, diğerlerinin bunu gerçekleştirmesiyle uyumludur. Yeni toplumsal biçimlerin keşfi ve gelişiminin, insanın ne olduğu hakkında kabul edilmiş görüşlerin sınırlarını sık sık ve ciddi boyut-

larda genişlettiği düşünüldüğünde, sanırım bu aşamada Marx'ın tahminlerinin doğru olduğu ihtimalini reddetmek akıllıca olmayacaktır.

Marx'ın komünizm öngörüsünü değerlendirmenin gerçekte sadece bir yolu vardır. Bu yol, Marx'ın kapitalizm analizini incelemek ve hakikaten komünist toplum kapitalizmin içinde gerçekleşmemiş bir potansiyel olarak mevcut mudur, bakmaktır. Eğer Marx, bizlere dediği gibi "yeni dünyayı, eskisinin eleştirisi aracılığıyla" aradıysa, o zaman komünizm üzerine düşünceleri hakkında herhangi bir yargıya varmak için, en nihayetinde Marx'ın kapitalizm eleştirisinin geçerliliğini analiz etmek gerekir. Gerekli olan geniş çaplı bir incelemenin yeri burası değil; ama bu işe girişecek olanlara kılavuzluk edecek üç tavsiyede bulunmak istiyorum: 1) Kapitalizm, toplumsal ilişkiler olarak kavramlaştırılmalıdır. Marx bir şeyin mevcut biçimini çalışırken, onun fiili geçmişini ve gelecek olasılıklarını da çalışmasına dahil eder. Dahil ederken de bu yöntemi kullanır. Başka bir deyişle bu yöntem, Marx'ın tarihi incelerken (ki tarih, geleceği de bir süreç olarak içerir) kullandığı mantıksal temeldir. 2) Günümüz kapitalizminin Marksist bir analizi, Marx'ın geç 19. yüzyıl kapitalizm analiziyle birleştirilmelidir (ancak yapılacak projeksiyonların dayanağı olan toplumsal ilişkiler, güncellenmelidir). 3) Komünizmin kaçınılmaz olduğunu göstermeyi denememek gerekir. Komünizm sadece olasıdır ve bağlı olduğu koşullar, günümüz koşullarının daha da gelişmesine içkindir. Nihayetinde, başka değerlere sahip olduğu için komünizme karşı çıkan çok nadirdir. Komünizme karşı

çıkılmasının asıl sebebi, gerçekleşemeyecek bir ideal olduğunun düşünülmesidir. Bu durumda komünizmi, kapitalizmin olası ardıllarından biri olarak koymak, insanları komünizmin gerçekleşmesine yardım etmeleri gerektiğine ikna etmek için genellikle yeterli olacaktır.[129]

NOTLAR

1. Herbert Marcuse, *Five Lectures: Psychoanalysis, Politics and Utopia*, çev. J.J. Shapiro ve S.M. Webber (Boston, 1970), s. 62.
2. Karl Marx, "Letter to Ruge", *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society*, çev. ve edt. L.D. Easton ve K.H. Guddat (New York, 1967), s. 212.
3. Marx devrimi en olası ihtimal olarak görmüştür. Ama yine de İngiltere, ABD ve Hollanda'da sosyalizmin "barışçıl yöntemlerle" kazanılabileceğini de belirtir. H. Gerth, drl., *The First International: Minutes of the Hague Congress of 1872* (Madison, 1958), s. 236
4. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. R. Pascal (Londra, 1942), s. 26. Ölümünden hemen önce Engels, " 'ütopyacılığa düşmeden ya da boş sözler sarfetmeden' komünizmin detaylarını vermek imkânsızdır" diyecek kadar ileri gider (Marx ve Engels, *Werke XXXIX* (Berlin, 1968), s. 195). Geleceği betimleme çabalarına böyle bir bakış, Marx'taki Hegelci mirasın da bir parçasıydı. Zira Hegel şöyle söylemektedir: "Felsefe mantıksal olanın araştırılması olduğundan, şimdinin ve fiili olanın kavranmasıdır; bundan ötesinin kurulması değil; ki bundan ilerisinin ya var olduğu farz edilir ve nerde olduğu bilinmez; ya da sadece tek taraflı kuru bir muhakemenin hatası yüzünden var olduğu ve nerede olduğu gayet güzel söylenebilir" (G.W.F. Hegel, *Philosophy of Right*, çev. T.M. Knox (Oxford, 1942), s. 10).
5. Marx ve Engels, *Briefwechsel I* (Berlin, 1949), s. 348.
6. Marx, "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II* (Moskova, 1951), s. 21.
7. ibid., s. 21.
8. Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, çev. S. Moore (Chicago, 1945), ss. 42-3.
9. Marx, "Fransa'da İç Savaş ", *Seçme Yazılar I*, s. 476.
10. H. Meyer, "Marx on Bakunin," *Etudes de Marxologie* (Ekim, 1959), ss. 108-9.
11. ibid., s. 109.
12. "Fransa'da İç Savaş ", *Seçme Yazılar I*, s. 476.
13. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 22.
14. Marx, Engels ve diğerleri, "Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland," *Werke V* (Berlin, 1959), s. 4.

15. Marx'a göre kapitalizm "şu an için vazgeçilemeyen ama aslında fuzuli olan çok sayıda istihdam" yaratmıştır. Reklamcılık, sigortacılık ve borsa, Marx'ın deyişiyle "yararı olmayan emekten kaçınıldığında" yok olacak "sanayilerin" en belirgin örnekleridir (Marx, *Kapital*, I. Cilt, çev. S. Moore ve E. Aveling (Moskova, 1958), s. 530).
16. "Forderungen der Kommunistischen Partei," *Werke V*, s. 4.
17. Marx, *Kapital, III. Cilt* (Moskova, 1959), s. 826.
18. "Fransa'da İç Savaş ", *Seçme Yazılar I*, s. 474; "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 22.
19. *Alman İdeolojisi*, s. 44. Marx açıklamaya devam eder: "Fiili bir gerçek olarak kent; nüfusun, üretim araçlarının, sermayenin, zevklerin ve gereksinimlerin yoğunlaşmasıdır. Köy ise tam tersi bir gerçeği; bunların tecritini ve ayrışmasını gösterir"
20. *Kapital, III. Cilt*, s. 793; *Komünist Manifesto*, s. 18.
21. *Alman İdeolojisi*, s. 44.
22. *Kapital, I. Cilt*, s. 505.
23. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 32.
24. 17. yüzyıl İngiliz yazarlarından John Bellers, Marx'ın da katıldığı ortak görüşü şöyle açıklıyor: "Başıboş bir öğrenme, başıboşluğu öğrenmekten az farkla daha iyidir. Bedensel emek(...)Bu, Tanrı'nın ilk lütfudur. Emek, bedeni canlı tutar ve yemek yemek kadar onun sağlığıyla örtüşür. Çocukça, aptalca bir çalışma (....) çocuğu aptallaştırır" *Kapital, I. Cilt*, s. 488-9.
25. ibid., s. 484. Ayrıca şöyle söylemektedir: "Teknik eğitim, hem kuramsal hem de uygulamalı olarak, işçi sınıfının okullarında uygun yerine kavuşacaktır ". ibid., s. 488.
26. H. Draper, "Proletarya Diktatörlüğü Tartışması: Marx'tan Lenin'e", *Etudes de Marxologie* (Eylül, 1962), s. 30.
27 Marx, Engels ve diğerleri, "Weltgesellschaft der Revolutionaren Kommunisten," *Werke VII* (Berlin, 1960), s. 553.
28. Meyer, "Marx on Bakunin", *Etudes de Marxologie* (Ekim, 1959), s. 108.
29. "Fransa'da İç Savaş ", *Seçme Yazılar I*, s. 473.
30. ibid., s. 471.
31. ibid.
32. ibid., s. 470.
33. ibid., s. 472.

34. Meyer, "Marx on Bakunin", *Etudes de Marxologie* (Ekim, 1959), s. 112.
35. *Alman İdeolojisi*, s. 25.
36. *Kapital, III. Cilt*, s. 86. Marx, Paris Komünü'nün kabul ettiği fabrika kanunlarını şiddetle destekler. "Fransa'da İç Savaş", *Seçme Yazılar I*, s. 478.
37. *Kapital*, s. 530.
38. Marx, *Theorien uber der Mehwert III*, edt. K. Kautsky (Stuttgart, 1910), ss. 303-4.
39. *Kapital, I. Cilt*, p. 530.
40. *Artı Değer Teorileri, III. Cilt*, s. 505.
41. *Kapital, III. Cilt*, s. 854; Marx, *Felsefenin Sefaleti* (Moskova), s. 70.
42. *Kapital, III. Cilt*, s. 184.
43. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 20.
44. ibid., s. 20-21.
45. "Fransa'da İç Savaş ", *Seçme Yazılar I*, s. 471.
46. *Kapital, I. Cilt*, s. 530.
47. Marx, "üreticinin özel bir birey olarak yitirdiği güç, toplumun bir üyesi olarak güç kazanmasında kendisine avantaj sağlar" demektedir. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 21.
48. ibid., ss. 21-2.
49. "Fransa'da İç Savaş ", *Seçme Yazılar I*, s. 471.
50. *Kapital, II. Cilt*, s. 358.
51. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 22.
52. O tarihte işçilerin yaygın kontrolünü savunanlar ile Marx'ı destekleyerek mülkiyetin ve sanayi üzerindeki kontrolün devlet elinde merkezileşmesini savunanlar arasında geçen ilginç bir tartışma için şu makalelere bakınız: R. Selucky ve H.H. Ticktin, içinde "Critique" (Sonbahar, 1974). Marx'ın konuyla ilgili asıl yorumları, bu iki görüşten birini kesin olarak seçmeyi zorlaştırır. Genel iddiası şudur: İşçilerin üretim araçlarına sahip olması demek, "bunlar ortaklaşmış işçilere aittir, işçiler buna göre üretirler ve kendi ürünlerini ortaklaşa kontrol ederler". *Artı Değer Teorileri, III. Cilt*, s. 525.
53. *Felsefenin Sefaleti*, s. 161.
54. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 23.
55. Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. M. Milligan (Moskova, 1959), III. Cilt.

56. *Alman İdeolojisi*, s. 22.

57. Komünizmde çalışmak "sadece hayatta kalmanın yolu değil; aynı zamanda hayatın başlıca gereksinimidir" Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 23.

58. Marx ve Engels, *Deutsche Ideologie in Werke III* (Berlin, 1961), s. 378.

59. Marx, onaylayarak Hegel'den alıntı yapar: "İyi eğitimli insandan ilk olarak, diğer herkesin yapabildiğini kendi de yapabilen birini anlıyoruz". *Kapital, I. Cilt*, s. 363. Hemen şunu ekleyebilirim; eğitimli insanın yapabileceklerinin Marx'a ifade ettiği şey, Hegel'e ifade ettiğinden çok daha fazladır. Bu sözü Marx, onu burada kullandığımız maksatla alıntılamamıştı; ama bu tümceden komünist eğitimle ilgili sonuç çıkarmanın uygun olduğunu düşünüyorum.

60. *Duetsche Ideologie in Werke III*, s. 378.

61. Alman İdeolojisi, s. 189; "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 22.

62. Komünist insanın bu harikülade çok yönlülüğü Marx için doğal bir durum, bir kabuldür. Marx bu çok yönlülüğün bir özetini bizlere sunmaz. Ancak eserlerinde kendi zamanından bir sürü örnek vererek yetişmekte olan yeteneklerin yaratacağı coşkuyu göstermek ister. Şöyle diyor: "Komünist propagandalarında işçiler bunun, bütün insanların kendilerini türlü yollarla geliştirme hedefi ve düşünme yeteneğini de içeren bütün eğilimlerini gerçekleştirme uğraşısı olduğunu kabul ederler" *Deutsche Ideologie in Werke III*, s. 273. Marx bu düşüncesiyle Stirner'ın, bu çok yönlü gelişmenin insan doğasına yabancı olduğu iddiasına karşı çıkar. Ona göre bireyler, kapitalist toplumda bile (olağandışı koşullar buna izin verdiği zaman) farklı işleri yapma becerileriyle hem kendilerini hem de çağdaşlarını hayrete düşürürler. Marx, Yeni Dünya'da bir müddet kalan kendi döneminden bir Fransız işçinin döndüğünde yazdıklarından aktarıyor. "Kaliforniya'da çalıştığım çeşit çeşit işleri yapabileceğim daha önceden hiç aklıma gelmezdi. Zira kitap metni basmak dışında başka bir işe yaramayacağıma kesinkes ikna olmuştum. Kaliforniya'daysa macera dolu bir dünyanın ortasına düştüm bir kez. Oradaki insanlar işlerini gömlek değiştirirmiş gibi sık değiştiriyorlardı ya, vallahi ben de onlar gibi oldum sonunda. Madencilikten yeteri kadar kazanamayınca onu bırakıp şehre gittim. Ardından matbaacı, taş döşeyici, muslukçu ve daha birçok şey oldum. Sonuç itibariyle gördüm ki, aslında ben her türlü işi yapabilirim. Şimdi kendimi daha bi' insan gibi hissediyorum". *Kapital, I. Cilt*, s. 487. İdeal komünizm koşullarında bu başarı duygusunu herkes, çok daha fazla hissedecektir.

63. *1844 El Yazmaları*, s. 104.

64. ibid.

65. *Alman İdeolojisi*, s. 27.

66. Marx işte bu açıdan "Toplum (...) birey, toplumsal ilişkileri açısından tam da budur" ve "Kişi kendi güçlerini toplumsal güçler olarak gördüğünde ancak (...) insani kurtuluş (*emancipation*) sağlanacaktır" demektedir. Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* (Berlin, 1953), s. 600; *Werke I*, s. 370.

67. Marx, üretimde "Tüm farklı bireylerin emek gücü, bilinçli bir şekilde, toplumun müşterek emek gücü olarak tatbik edilir" demektedir. *Kapital, I. Cilt*, s. 78

68. Sadece bir sefere mahsus olmak üzere bu kabul şu şekilde ifade edilmiştir: "Benim ürünümle; benim ürünüme duyduğunuz ihtiyaçla birlikte, bir insan ilişkisine dahil olursunuz; ki benim ürünüm sizin istek ve arzu nesneniz olarak, zaten sizin için vardır" Marx ve Engels, *Gesamtausgabe I*, 3, edt. V. Adoratsky (Berlin, 1932), s. 544.

69. ibid. ss. 546-547. Marx devam eder: "Böylece siz ve insan türü arasında aracı olma keyfini de tatmış; ayrıca doğanızın bir tamamlayıcısı ve varlığınızın zorunlu bir parçası olarak bizatihi siz tarafından teyid edilmiş ve deneyimlenmiş olacağım. Sonuçta sizler, düşüncelerinizde olduğu kadar kalbinizde de varlığımı teyid etmiş olacaksınız ve ben de kendimi tanımış olacağım. Nihayetinde de bireysel eylemlerde kendi gerçek doğamı, kendi insan doğamı ve kendi toplumsal varlığımı üretmiş olmanın keyfine erişeceğim" Yine, "Kişi ve böylelikle de hisssiyatı, vb insan olduğu için, nesnesin bir başkası tarafından teyidi, aynı şekilde kişinin kendi sevincidir." *1844 El Yazmaları*, s. 136. Bu fikir ayrıca şu şekilde dile getirilmiştir: "Sonuç olarak ihtiyaç ya da zevkler, egoist doğalarını yitirirler." ibid., s. 107.

70. *Gesamtausgabe I*, 3, s. 547.

71. Marx, bunun neye benzediği konusunda bize kimi ip uçlarını, kendi zamanındaki sosyalist işçileri ve bu işçilerin "toplum" adına sahip oldukları yeni gereksinimi betimlediği bir bölümde veriyor: "Araç gibi görünen bir şey, amaç olur. Bu fiili sürecin en dostane neticesini Fransız sosyalist işçileri birarada görebildiğiniz her yerde gözlemleyebilirsiniz. Artık sigara ve içki içmek ya da yemek yemek gibi şeylerin, iletişim kurmak ya da bir araya gelmek için araç olmalarına gerek yoktur. Amacı yine toplum olan arkadaşlık, birlik ve sohbet, onlar için yeterlidir" *1844 El Yazmaları*, s.124. Kapitalizmde ileri bir işçi bölümüne mahsus olan bu eğilimler, komünizmde herkes arasında sıkı sıkıya ve eksiksiz olarak kurulacaktır.

72. *Komünist Manifesto*, s. 36
73. *1844 El Yazmaları*, s. 102
74. ibid., s. 107.
75. *Kapital, III. Cilt*, s.757
76. ibid., s. 854.
77. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 23. Yorumcuların çoğunun komünizmdeki koşulları ve insanları anlamaktan ne kadar uzak olduklarını gösteren eleştirilere en özgün (tipik) örnek O.D. Skelton'un iddiasıdır. Skelton'a göre bireylerin istekleri aslında sınırlıdır ve eğer bizler gereksinimlerimize kendimiz karar verirsek "Sosyalist Hazine bir haftada iflas eder". Ancak, diyerek devam eder, eğer resmi bir tahmin yapılırsa, bu sefer de tiranlık ve yolsuzluk ihtimali çok yükselir. O.D. Skelton, *Socialism* (Boston, 1911), s. 203.
78. *Deutsche Ideologie*, içinde *Werke III*, s. 424.
79. *Alman İdeolojisi*, s. 68.
80. *Kapital, I. Cilt*, s.75. Burada Marx, Engels'in "Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Bir Özeti" adlı önceki bir makalesinden alıntı yapıyor.
81. *1844 El Yazmaları*.
82. *Grundrisse*, s. 440.
83. *Alman İdeolojisi*, s. 70.
84. ibid.
85. *1844 El Yazmaları*, s. 104. Böylece Marx, "Tam olarak gelişmiş natüralizm (doğalcılık) olarak komünizm, insanlığa denktir" ve "Bu, insan ve doğa arasındaki mücadelenin hakiki çözümüdür" de diyebilmektedir. ibid. p. 102.
86. *Deutsche Ideologie* içinde *Werke III*, s. 411.
87. *Alman İdeolojisi*, s. 75.
88. ibid., p. 75.
89. *Kapital, III. Cilt*, s. 76.
90. *Komünist Manifesto*, s. 36.
91. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 23.
92. *Kapital, III. Cilt*, s.83.
93. *Grundrisse*, s. 505.
94. *Kapital, III. Cilt*, ss. 799-800.

95. Marx ve Engels, *Kutsal Aile*, çev. R. Dixon (Moskova, 1956), s. 176.

96. *Grundrisse*, s. 505. Ayrıca Marx, "Gerçekten özgür emek (...) tamamen doğal, ilkel yönlerinden vazgeçer ve üretim sürecinde doğanın bütün güçlerine hükmeden bir öznenin etkinliği olur" demektedir. ibid.

97. *Kapital, III. Cilt*, s.799.

98. *Kutsal Aile*, s. 288.

99. ibid.

100. ibid., s. 239.

101. *Komünist Manifesto*, s. 43. "Associerten Individuen", Manifesto'nun İngilizce baskılarının çoğunda ("ortaklaşmış bireyler" değil de) "bütün ulusun engin birliği" olarak oldukça yanlış biçimde çevrilmiştir. Yanlış çeviri bu halkçı terime, aslında sahip olmadığı devletçi bir hava vermiştir. Bu noktayı bana gösterdiği için Peter Bergman'a minnettarım.

102. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 30.

103. *Colonialism*, s. 126.

104. Meyer, *Etudes de Marxologie*, s. 112.

105. *Komünist Manifesto*, s. 39.

106. *Deutsche Ideologie*, içinde *Werke II*, s. 30.

107. ibid., s. 411.

108. *Alman İdeolojisi*, s. 44.

109. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 22.

110. *Alman İdeolojisi*, s. 44.

111. "Gotha Programının Eleştirisi", *Seçme Yazılar II*, s. 22.

112. Meyer, *Etudes de Marxologie*, s. 108.

113. Sınıf kavramına daha bütüncül bir yaklaşım için *American Journal of Sociology*'de yayınlanan (1968, Sayı 73, No. 5) "Marx'ın Sınıf Kavramını Kullanımı" adlı makaleme bakınız.

114. *Deutsche Ideologie*, içinde *Werke III*, s. 198.

115. "Feurbach Üzerine Tezler", *Alman İdeolojisi*, s. 198.

116. *Komünist Manifesto*, ss. 37-39.

117. ibid., s. 37.

118. Marx şöyle demektedir: "Ortak bir ev ekonomisi kurmak makinalaşmanın, doğa güçlerinin kullanımının ve su, havagazı ile aydınlatma, buharlı ısınma gibi diğer birçok üretici gücün gelişmesini, ayrıca kır

ve kent arasındaki çatışmanın ortadan kalkmasını öngerektirir. Bu koşullar sağlanmadan tek başına ortak ekonomi yeni bir üretici güç teşkil etmeyecektir. Maddi temele sahip olmadan ve sadece kuramsal bir tabana dayanarak sırf bir hilkat garibesi olacak ve hiçbir şeye değil, ama manastır hayatına özgü bir ekonomiye dönüşecektir. Mümkün olanlar, kentlerin kuruluşu ile farklı ve net amaçlar doğrultusunda dikilen ortak binalara (hapishane, kışla gibi) bakılarak görülebilir. Öyle ki, bireysel ekonominin ortadan kalkmasının ailenin ortadan kalmasından ayrılamayacağı aşikar olur". *Alman İdeolojisi*, ss. 17-18

119. *Komünist Manifesto*, ss. 38-39.

120. *1844 El Yazmaları*, ss. 99-100.

121. ibid., s. 141.

122. Bakınız *Kutsal Aile*, ss. 88-89, 91, 93, 102. Marx'a göre Cecily, Rigollette ve Fleur de Marie, romandaki olumlu kişilerdir.

123. *1844 El Yazmaları*, ss. 100-101.

124. Ailenin komünist uyarlamasıyla kibbutz'ları* karşılaştırmak, çekici fakat bir o kadar da tehlikelidir. Böyle bir karşılaştırma yapmak belki kimi okuyucuların aklından geçebilir. Kibbutz'larda yaşayanlar oldukça birincil dereceden bir demokrasi uyguluyor, ortak yemek salonlarında yemek yiyor, kimi ev işlerini paylaşıyor ve çocuklarını ortaklaşa büyütüyorlarsa da, sayacağım sebeplerden ötürü bu karşılaştırmayı tehlikeli bir şekilde yanıltıcı buluyorum: 1) Bir kibbutz kıtlık ekonomisinde işlediği için kadınların çalışması, insanların ortak yemek salonlarında yemek yemesi ve çocukların ortaklaşa büyütülmesi zorunluluktur. Bu durum, bütün bu eylemlere kesinlikle komünist olmayan, yalın bir nitelik verir. 2) Kibbutz kırsalda kurulmuştur. Düzenlenişi ve bunu takip eden var oluş biçimi, toprağa ve tarıma Tolstoy vari esrarlı bir havayla yaklaşılarak yüceltilir. Sonuçta da kibbutz sakinlerinin kentin işleriyle, teknolojisiyle ve kültürüyle teması çok kısıtlıdır. Bütün bunlar aile ilişkilerinde de kendisini gösterir. 3) Kibbutz, belirli bir devletin, İsrail'in, içinde varlığını sürdürür ve evlilik, boşanma ve çocuklarla ilgili bütün konularda bu devletin kanunlarına uymak zorundadır. Bu, komünist insanların giymeyeceği bir deli gömleğidir. 4) Aile hayatı için olduğu kadar diğer konular için de Kibbutz'un aşırı fazla kısıtlayıcı kuralı vardır. Özellikle, bu gibi hiçbir kuralı olmayan bir toplumla karşılaştırıldığında aradaki fark daha çarpıcıdır. 5) Son olarak, kibbutz'larda yaşayan insanlar (günümüz dünyasındaki diğer bütün topluluklar gibi) komünizmin insanlarından daha başka bir tarza sahiptirler. Aynı eylem ya da düzenleme

* İsrail'deki ortaklaşa çiftlikler. *-çev.*

biçimi, o eyleme katılan insanlar geniş çapta değişen güdülerle hareket ettikleri, başka çeşit doyumlara sahip oldukları ve eylemlerini farklı anlamlandırdıkları zaman, artık başka bir şey olur.

125. Marx, "Komünizmde tür olarak insanın evrimi, en sonunda, her bir bireyin evrimiyle çakışır" demektedir. Marx, *Theorien uber Mehwert II*, ed. K. Kautsky (Stuttgart, 1921), s. 309.

126. *1844 El Yazmaları*, ss. 151, 101, 105.

127. Kapitalizmin parçalarının tümü arasındaki içsel ilişkilere vurgu yapan bir kapitalizm yorumu için, *Yabancılaşma* (Cambridge, 1976 [Türkçesi: Yordam Kitap, 2012]) adlı kitabıma bakınız.

128. ibid., II. ve III. bölümler

129. Marx'ın komünizm öngörüsünün kaynakları hakkında son birkaç söz söylemek istiyorum. Buradaki amacım, Marx'ın komünizm öngörüsünü yeniden kurmak. Öte yandan, bu öngörünün kapitalizm analiziyle içsel ilişkili olduğuna inanıyorum. İşte bu sebeple bilinçli olarak Ütopyacı sosyalistlerden hiç bahsetmedim. Ancak Fourier, Saint-Simon ve özellikle de Owen'ın Marx'ı oldukça etkilediklerine hiç şüphe yoktur. Bu çalışmada onlara yer verilmedi; çünkü Marx'ı kapitalizm analizine götüren düşüncelerle, bu analizin bir parçası olarak var olan "Marksizm" diye adlandırdığımız düşüncelerin ya da benzerleri düşüncelerin tarihini ayırıyorum. Ütopyacıların gelecek öngörüsü bir çeşit etik ideal gibidir; çünkü insan ve toplum denince anlaşılan şeylerin dışında durur. Yine de bu öngörü Marx'ın erken dönem siyasal duruşuna katkıda bulunmuş ve açıkça çalışmalarının yönünü etkilemiştir. Ancak Marx'ın analizi, kapitalist topluma içsel gerçek olanakları tasarlayabileceği bir noktaya ulaştıktan sonra, bu görüşlerin mantıksal konumu da etik bir sistemdeki bağımsız bir ilke ya da bir ideal olmaktan; gerçek dünyanın tamamlayıcı (ya da hâlâ gerçekleşmeyi bekleyen) bir parçası olmaya doğru evrildi. Bu aynı analiz, Marx'ın komünizme miras bıraktığı bütün mefhumları yeni keşfettiği olanaklar doğrultusunda elekten geçirmesine ve yeniden ayarlamasına sebep oldu. Böyle bir analizden mahrum oldukları için Ütopyacılar ise hayal, sezgi ve safça umutların bir karışımını önümüze sunabiliyorlardı sadece. Bu sebeple Marx'ın Marksizme ve gelecek öngörüsüne nasıl ulaştığını anlamak için ütopyacıları öğrenme çabası bu düşünceler hakkında bir hükme varmamıza yardım edeceği yerde, aslında onların anlamını çarpıtacak ve bulanıklaştıracaktır.

Marx'ın komünizm öngörüsüyle ilgili faydalı diğer tartışmalar şu kaynaklarda bulunabilir: Ralf Dahrendorf, *Marx in Perspective* (Hanover, 1952), özellikle ss. 72-117; Thilo, Ramm,"Die Kunstige Gesellschaft-

sordnung nach der Theorie von Marx und Engels," *Marxismusstudien*, ed. Irving Fetscher (Tubingen, 1957), ss. 77-119; J.Y. Calvex, *La Pensée de Karl Marx* (Paris, 1956), ss. 504-554; K. Axelos, *Marx, penseur de la technique* (Paris, 1970), V. bölüm ve *Etudes de Marxologie* (Kasım, 1970) içerisindeki farklı makaleler. Marx'ın bütün komünizm yorumlarının seçkisi için bakınız M. Rubel, edt., *Pages choisies pour une éthique socialiste* (Paris, 1948). Rus Marksistler'in ve diğer Batılı takipçilerinin Marx'ın öngörüsünü ne kadar kısıtladıklarını görmek için *Recherches internationales a la lumière du Marxisme*, cilt. 18 (Paris, 1960) içerisindeki makalelere bakılabilir.

3. Bölüm

MARKSİZMİ ÖĞRETMEK ÜZERİNE

Amerika'daki çoğu üniversitede "Marksizm G2010", "Komünizm Kuramı V1 106" ya da "Sosyalist Düşünce A2242" gibi dersler artık "düşmanı tanımak lazım" tarzındaki uygulamalar olarak görülmüyor. Dahası, bu konuları inceleyen nitelikli derslerin sayısı da devamlı artıyor. Bu dersler, eksiksiz bir Marksizm anlayışı geliştirmek için fırsat oluşturuyorlar. Fakat bu fırsat çoğu kez, üniversitelere özgü sorunların ağırlığı altında ya kısmen ya da tamamiyle yok olup gidiyor ne yazık ki.

Neredeyse on yıl boyunca lisans ve yüksek lisans düzeyinde (çoğunlukla New York Üniversitesi'nde; fakat aynı zamanda Columbia Üniversitesi, Union College ve eski New York Özgür Üniversitesi'nde) Marksizm dersleri vermiş biri olarak, bu sorunlarla ilgili deneyimlerimi diğer Marksist öğretim üyeleriyle paylaşmak istiyorum.

Marksizmi öğreten bir üniversite hocasının karşılaşacağı üç temel sorun vardır: Öğrencilerin çoğunda hâkim olan burjuva ideolojisi, üniversite düzeninin de birer parçası olan toplumsal ve ideolojik engeller ve son olarak, canlı bir sosyalist hareketin olmayışı. Öğrettiği konu ne olursa olsun radikal bir öğretim üyesinin de aynı zorluklarla

karşılaşacağı kesindir. Ancak, bu zorlukların büründüğü biçimler ve öğretim üyesinin yolunu şaşırmasında etkili olma derecesi farklılık gösterir. Bu sebeple, bahsi geçen sorunlarla başa çıkma stratejileri de farklı olmalıdır.

Birçok öğrenci daha Marksizmi öğrenmeden, Marx'ın analizinin doğru olmadığına inanır. Canlı bir sosyalist hareketin yokluğu ise bir yandan öğrencilerin bu inancını pekiştiriyor; bir yandan da Marksizme herhangi başka bir akademik çalışma havasıyla yaklaşmalarına sebep oluyor. Derslikler ise ayrı bir sorundur. Zaten toplumun bütünü içinde üniversite kurumuna belli bir hazırlayıcı işlev dayatılmıştır. Sınıf ortamı da bu sefer, üniversite kurumunun kendisi içinde hapsolmuştur; sosyal ilişkileri insanileştirmek için ne yapılırsa yapılsın bu durum değişmez. Öğrenciler ise Marksizm dersini dört kredi için alırlar. Kimileri için bu ders lisansı bitirmeleri için gereklidir. Ama nihayetinde hepsi için Marksizm dersi derecelerini tamamlayan bir basamaktan ibarettir. Ayrıcalıkların kısıtlı olduğu bir toplumda olduğumuz düşünülürse, eğitim sürecinin her aşamasında bir çeşit ölçme-değerlendirmeye de gereksinim vardır; aynı hayatın genelinde olduğu gibi. Bütün bunlar öğrencilerin bir derse (bütün derslere) nasıl hazırlanacaklarını etkiler. Öyle ki hepsi (ama en çok da en iddialıları) bilgi edinmeyi ve sıklıkla da öğrendiklerini anlamayı, iyi bir not almanın aracı olarak görürler.

Derslik ortamında Marksist analizin temellerini sürekli kemiren ideolojik unsurlar da ayrıca mevcuttur. Bizatihi Marksizm öğretmesine izin verilen Marksist bir öğretim üyesinin varlığı bile kimileri için burjuva özgürlüklerin

başarısını gösteren kesin bir kanıttır. Benzer şekilde orta halli ailelerden gelen öğrenciler de kendilerinin o derslikte ve o üniversitede bulunmalarını çoğu kez, kapitalizmde yaygın bir toplumsal hareketliliğin ve fırsat eşitliğinin gerçekten var olduğunun kanıtı sayarlar. Dersin belli bir bölüm tarafından açılmış olması gerçeği bile, bilginin disiplinler arasında bölündüğüne dair deli saçması fikri güçlendirir. Ayrıca, öğrencilerin Marx'ı esasen ekonomik, politik ya da felsefi bir düşünür olarak görmelerine önceden zemin hazırlar.

Fakat Amerikalı öğrencilere Marksizmi anlatırken yaşanan en büyük güçlük, şüphesiz burjuva ideolojisidir; en radikal öğrenci bile sistematik ön yargılara ve kör noktalara sahiptir. Bu ideoloji, hem öğrencilerin kendi sınıfsal arka planlarını (hangi sınıf olursa olsun); hem de gençler ve öğrenciler olarak kapitalizm içindeki konumlarını yansıtır. Burjuva düşünceler ve düşünme biçimlerine dair her şey Marx'ın mesajının alınmasına mâni olur. Ancak kimi burjuva düşünceler, diğerlerine kısayla gözle görülür biçimde daha fazla kafa karışıklığı yaratırlar. Benim gözlemlediğim kadarıyla öğrencilerdeki en sorunlu görüşler şunlar: Tarihsel olmayan ve egoist bir insan doğası anlayışı; toplumun ayrı ayrı bireylerin toplamı olarak tasavvur edilmesi; bu tasavvura eşlik eden, toplumsal sorunları bireysel ve psikolojik sorunlar düzeyine indirgeme eğilimi (yani, "mağduru suçlama" sendromunun bütünü); Marksizmin Sovyet ve Çin örnekleriyle eşleştirilmesi ve tabii ki, en nihayetinde de radikal bir değişimin her ne şekilde olursa olsun mümkün olmadığını öğütleyen bir mantık.

Daha az yıkıcı, daha kolay silinip atılabilecek ve esas itibariyle de gayet zayıf olan düşünceler ise şöyle sıralanabilir: Hepimiz orta sınıf mensubuyuz; kapitalizmde farklı çıkarlar arasında uyum vardır; yönetim, herkesin yönetimidir ve herkesi eşit olarak temsil eder; tarih, büyük insanlar ve düşünceler arasındaki etkileşimin ürünüdür. Bu görüşler varsayım ya da sonuç biçiminde ifade edilebilir; bilinçli ya da bilinçsizce savunulabilirler. Her ne olursa olsun bütün bu görüşleri destekleyen ve onlara zemin hazırlayan şey, diyalektik olmayan ve faktörel bir düşünme biçimidir. Bu düşünme biçimi olayları kendi koşullarından; insanları, kendi potansiyellerinden ve gerçek alternatiflerinden; toplumsal sorunları birbirlerinden ve bugünü, geçmiş ve gelecekten ayırır. Bu düşünce biçiminin örgütleme ve yönlendirme gücü o kadar fazladır ki, Marksizmi öğretmeye ya da herhangi bir olayın Marksist analizini göstermeye dair hakikati her türlü girişim çarpıtmalara maruz kalır ve başarısızlığa mahkûm olur. İşte böyle bir başarısızlık yaşamamak için Marksist analize, diyalektik düşünme biçimini açıklayan aynı derecede yorucu bir çabanın eşlik etmesi gerekir.

İlk başlarda Marksizm dersimi seçen öğrencilerin (hiçbir bölüm Marksizmi zorunlu ders olarak vermez), burjuva ideolojisinin kötü etkilerinden görece arınmış olduklarını düşünüyordum. Üniversite çapında bir araştırma yapılsaydı, dersimi seçen öğrencilerin eleştirel akla daha meyilli olduğu görülecek ve düşüncem doğrulanacaktı belki. Bilinçli radikal öğrencilerin çoğunun kesinkes ilgisini çektiğimin farkındayım. Ancak öğrencilerimin büyük kısmının

(onları sınıfıma getiren macera duygusu ya da hastalıklı merak her ne olursa olsun) yukarıda bahsi geçen çarpıtmalardan muzdarip oldukları daha sonra ortaya çıktı. Hatta radikal öğrenciler bile içinde bulundukları burjuva koşulların (yukarıda belirtmiştim) ve eğitimlerinin ideolojik etkilerinden kaçamamışlardı.

Marksizmi öğreten birinin karşılaşacağı ve sosyalist bir hareketin yokluğundan, üniversite bağlamından ve öğrencilerin kendi burjuva ideolojilerinden kaynaklanan sorunlar kolay ya da tam bir çözüme izin vermez. Yine de, konuya nasıl yaklaşıldığı ve konunun nasıl planlandığı, başlangıç ve bitiş noktaları, kullanılan örnekler ve bilhassa vurgu yapılan yerler, başarının (ya da başarısızlığın) derecesini hayli etkiler. Bense, Marksizmle ilgili lisans ve yüksek lisans seviyelerinde açtığım derslerde ağırlığı diyalektiğe, sınıf mücadelesi kuramına ve Marx'ın burjuva ideolojisi eleştirisine veriyorum. Derslerde dönem boyunca bu üç kuram açıklanır, örneklendirilir, sorgulanır ve çeşitli bağlamlarda ayrıntılandırılırlar.

Diyalektik, gerçek dünyanın büyük bir kısmını oluşturan değişimleri ve karşılıklı ilişkileri düşünmek (ve böylelikle de bunları incelemek ve sunmak) için yegâne elverişli araçtır. Benzer şekilde, bu değişim ve ilişkileri araştırmak ve araştırma sonuçlarını sunmak için de en uygun araçtır. Diyalektiği de içeren Marksizm esasen, kapitalist süreçlerin karmaşıklığını, kökenlerini ve bunları aşma olasılıklarını gösterme girişimidir. Marksizmde bunların hepsi ilişki olarak kavranılır. Buna göre, herhangi bir sürecin varlığının koşulları (mesela, sürecin gelişme potansiyeli), o sürecin

kendisinin bir parçası olarak ele alınır. Burjuva toplum bilimcileri, mantıksal olarak bağımsız ve esasen durağan olduklarını düşündükleri unsurları birbirleriyle ilişkilendirmeye ve harekete geçirmeye çalışır. Onların aksine Marx ise, hareketi ve karşılıklı ilişkiyi kabul eder ve neden kimi toplumsal biçimlerin sabit ve bağımsız göründüğünü incelemeye koyulur. Burjuva toplum biliminin sorunu, yumurta adam Humpty Dumpty'nin duvardan düştükten sonra yaşadığı soruna benzer: Duvardan düşen Humpty Dumpty; ne yapılırsa yapılsın, tekrar birleştirilemez. Gerçeklik de aynen böyledir. Gerçeklik epistemolojik olarak bir kez dışsal bağıntılı parçalara bölündüğü zaman, parçalar arasındaki bütün bağlar yapay hale gelir. Bu bağlar, parçaların asli niteliklerinin belirlenmesinde ikincil bir öneme sahip olurlar artık. Ayrıca bağların biçim ve işlevlerindeki değişimin kendisi de yapaylaşır. Bu parçaları zaman ve mekanda konumlandırırken, nesnelerin şekli sürekli olarak bozulur. Zira gerçek dünyada nesneler arasındaki sınır sürekli değiştiğinden, yapay parçaların oluşturduğu şablona uymazlar. İşte bu sebeple gerçekliği anlamak için "karşılıklı bağlantı", "çift taraflı etki", "hareket" ve "dönüşüm" terimlerinin ne ifade ettiğini anlamak gereklidir. Benim diyalektiğe yaptığım vurgu, Marx'ın incelediği şeyleri doğru bir şekilde kavramak için bu ifadelerin anlamını bilmenin zorunlu olduğunun kabulü olarak değerlendirilebilir.

Sınıf mücadelesi kuramının Marksizm içindeki önemi aşikârdır. Ancak yine de ben bu kuramı özel olarak vurgulama ihtiyacı hissettim. Beni buna iten, öğrencilerin büyük kısmının bu kuram çerçevesinde düşünme yetilerinin

tamamen eksik olmasıydı. Amerikalıların çoğu gibi onlar da aradaki kimi dolayımları düşünmeden, "birey"den "herkes"e geçiyorlardı. Bu sebeple, mesela, bir eylemin sorumluluğu gerçek failini aştığı zaman, herkesin suçlu olduğu söyleniyor. Billy Graham'ın "Hepimiz My Lai* ve Watergate'in** günahlarından bağışlanmak için yalvarmalıyız" önerisinin arkasındaki mantık (arkasında siyaset yoksa tabii) budur. Graham'ın bu isteğini ve dolayısıyla Watergate'den sorumlu olduğunu birçok insan reddedebilir. Ancak bu reddediş, tek sorumlu olarak Calley ve Nixon'ı gören, eşit derecede anlamsız bir tavır takınarak mümkündür sadece. Yani, bu mantıkta bireyle toplum arasındaki ara terimler kayıptır. Marksizm ise, en önemlisi sınıf olan böylesi ara terimler (gruplar) çevresinde kurulmuş kapitalizm analizidir. Buna göre, hâkim üretim biçimiyle olan ilişkileri, insanların temel çıkarlarını belirler. Bu ilişki farklılaştıkça çıkarlar da farklılaşır. İşte sınıf kavramı,

My Lai Katliamı: Vietnam Savaşı sırasında 16 Mart 1968'de ABD güçleri tarafından, Güney Vietnam yönetimine bağlı My Lai, My Khe ve Son My köylerinde 347 sivilin katledilmesi olayı. Katliamı gerçekleştiren ABD ordu komutanı teğmen William Calley önce ömür boyu hapse mahkûm edilmiş; daha sonra ABD Başkanı Richard Nixon tarafından çıkarılan af ile cezası 3 senelik ev hapsine çevrilmiştir. *–çev.*

Watergate adıyla anılan siyasi skandal, 17 Haziran 1972'de Watergate İş merkezinde bulunan o zamanki ana muhalefet partisi Demokratik Parti'nin bürosuna beş kişinin girmeye çalışırken yakalanmasıyla başladı. Yakalananların amaçlarının Demokratik Parti'nin telefonlarını gizlice dinlemek üzere mikrofon yerleştirmek olduğu ve bunun, Cumhuriyetçi Parti ve Başkan Richard Nixon'ın izniyle gerçekleştirilen siyasi şantaj, sabotaj, vergi kaçakçılığı, Meksika'da para aklama ve telefon dinleme gibi daha birçok yasa dışı eylemden biri olduğu ortaya çıktı. İki sene süren olaylar ve yargılama süreci, Başkan Nixon'ın elindeki kaset kayıtlarını yargıya teslim ve 1974 yılında istifa etmesi ile sonuçlandı. *–çev.*

insanlar arasındaki etkileşimi bu çıkarlar temelinde düşünmemize olanak verir. Sınıf fikri olmadan Marx'ın kuramlarından hiçbiri anlaşılamaz.

Bunların yanı sıra sınıf mücadelesi kuramı, var oldukları halleriyle bireylerin aslında üretilmiş oldukları ve sınıflarıyla birlikte mevcut toplumsal ilişkileri dönüştürebilecekleri gibi görünüşte çelişkili olan düşünceleri de içinde barındırır. Paradoksaldır ki bir birey ancak, ne derece toplumsal bir ürün olduğunu ve bunun nasıl ve neden böyle olduğunu anladığı zaman bu koşulları aşmayı başarabilir, daha iyi ve yeni bir geleceğin potansiyel yaratıcısı olabilir. Sınıf mücadelesi kuramını vurgulamamın sebeplerinden biri de, zorunluluk ve özgürlük arasındaki bu diyalektiği harekete geçirmektir.

Kapitalizm, gizemlileştirme (*mystification*) niteliğinin büyüklüğü ve sinsiliğiyle diğer bütün baskıcı sistemlerden ayrılır (zira diğer bütün baskıcı sistemler doğrudan zor kullanmaya çok daha fazla dayanırlar). Gizemlilik, kusursuz bir şekilde kapitalizmin tüm yaşam süreciyle bütünleşmiştir. Öyle ki hayatta kalmak için kapitalizm ona muhtaçtır. Burjuva ideolojisinin önemi, Marx'ın yazılarında ona ayırdığı yerin büyüklüğüyle kendisini belli eder. Marx, kapitalist eylemleri ve bunları alışılageldik eylemler olarak gören yöntemleri eleştirdiği yazıları boyunca burjuva ideolojisine yer verir. Bu sebeple bizim Marksizm yorumumuz, kapitalizmin nasıl işlediğinin betimlemesiyle; bu işleyişin hem ortak duyuda, hem de "öğrenilmiş söylemlerde" nasıl gizlendiğinin betimlemesini her noktada ilişkilendirilmelidir. Burjuva ideolojisinin bütün dersliklere yayıldığı üniversitelerde böyle iki aşamalı bir eleştiriye duyulan ihtiyaç,

fabrikalar ya da mahalle örgütleri gibi diğer oluşumlarda duyulandan daha fazladır. Ek olarak, mezun öğrencilerin burjuva idelojisinin daha rafine biçimine öncekinden uzun süre maruz kalıyor olması, buna denk gelecek şekilde lisans üstü derslerde burjuva düşüncelerin eleştirisine daha fazla vurgu yapmayı gerekli kılar.

Burjuva ideolojisi hem gerçek durumun bir ifadesi, hem de insanların zihinlerini etkilemeye yönelik bilinçli bir çabanın ürünüdür (Ben de kendi burjuva ideolojisi eleştirimi hazırlamaya, bu durumun bilincinde olarak başlıyorum). Zira burjuva ideolojisinde yansımasını bulan aynı koşullar, kapitalist süreçlerin doğru bir şekilde anlaşılmasına da yol açacaktır; ne kadar karışık ve ağır aksak olursa olsun. Gerçek şu ki, burjuva ideoloji sistemlidir ama aynı zamanda eksiktir, tutarsızdır, çelişkilidir. Dahası, hayatta kalmak için toplumun bilgisine karşı sürekli savaşmaktadır; ki bu bilginin en eksiksiz ifadesi Marksizmdir. Burjuva ideolojisi ve Marksizm arasında süregelen bu mücadeleye ders verirken yaptığım temel katkı, burjuva ideolojisinin kısmi doğrulardan oluştuğu ve kısmi doğruların kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği konusunda her seferinde ısrar etmek (Bu düşünceler yanlış olmaktan ziyade, yazan ya da konuşan kişinin farkında olmadığı koşullar tarafından ciddi derecede kısıtlandığı için kısmidir). Bu şekilde, burjuva ideolojisi bir defada reddedilmiş değil, aşılmış oluyor. Doğrudan görünene odaklanan kapitalizmin burjuva yorumlarının çoğu, olayların ardındaki asıl dinamikleri baş aşağı çevirmeyi başarır. Marx, bu tersine dönüşün net etkisini özetlerken, Romalılar'ın mitolojik karakteri Cacus'un Luther tarafından yapılan betimlemesine gön-

derme yapar. Buna göre Cacus* Herakles'in öküzlerini çalar; fakat, öküzler mağaradan çıkıp gitmiş gibi göstermek için onları mağarasına arka arka yürüterek sokar. Marx şöyle diyor: "Mükemmel bir sahne! Genel anlamda bu, bir kapitalistin durumuna uyuyor. Kapitalist, diğerlerinden aldığı ve mağarasına getirdiği her şeyi arka arka yürüterek, sanki bunlar kendisinden doğup yayılıyormuş; kendi mağarasından geliyormuş görüntüsü veriyor"[1]. Benim burjuva ideolojisine yönelik eleştirimin, Marx'ınki gibi, iki hedefi var. İlki, bu ideolojinin maskesini düşürerek kapitalist çıkarları savunduğunu göstermek. Ardından, doğrudan görünen şeylerin sunduğu bulguları, kapitalist toplumun gerçek dinamiklerini yakalamaya uygun bir açıklama haline getirmek.

Marksizmin hangi ders konularına bölüneceği ve bu konuların sıralanışı, yukarıda bahsi geçen özgül sorunlar çerçevesinde ve izahatın etkin olması için gerekenlere göre belirlenir. Ben, toplumdaki güncel krizi tartışarak başlıyorum. Tartışmayı da kapitalist medyadan edindiğimiz öykü ve istatistiklerle örneklendiriyorum. Bunu yaparken amacım, açıklanması gereken noktanın ne olduğu konusunda genel bir görüş birliği sağlamaktır. Ardından, aşağıdaki konuların her birine en az bir hafta ayırıyorum: Derste üstünde duracağımız konuların kaba bir haritasının çıkarılması ve sistemsel niteliğini aydınlatmak için Marx'ın analizine genel bir bakış; diyalektik; Marx'ın gerçek ve değer ayrımına yaklaşımı; Marx'ın insan doğası anlayışı ve yabancılaşma kuramı; emek değer kuramı; materyalist ta-

* Mitolojide, ateş soluyan ve Herakles tarafından öldürülen bir dev. *çev.*

rih anlayışı; devlet kuramı; burjuva ideolojisinin eleştirisi; Marx'ın komünizm tahayyülü; sınıf bilinci ve devrim kuramları; aile ve son olarak zaman yeterse Marx'ın yöntemi (kendi araştırmamız için sağlayacağı faydayı özellikle vurgulayarak işlenecektir). Derslerimi bir tarafa bırakalım; derslerde gündeme gelen meseleleri bile burada yineleme imkânım yok. Ancak ders konularının teker teker üzerinden geçmek, pedagojik stratejime somut örnekler sağlaması açısından faydalı olabilir. Okuyucular şunu akıldan çıkarmamalılar: Buradaki amacım, binayı inşa etmek için iskeleyi kullanmak değil (ki bu çok sıradan olurdu); iskelesini gözler önüne sermek için binayı kullanmaktır.

I. Hafta: İlk derse öğrencilerden bir parça kağıt çıkarmalarını ve 15 dakika içinde neden Marksist olduklarını ya da olmadıklarını yazmalarını isteyerek başlıyorum. Ardından kağıtları toplamaktansa, öğrencilerden onları dönemin sonuna kadar saklamalarını istiyorum. Dönemin sonunda ise dersteki çalışmalarının ve dönemin başında yazdıklarının ışığında aynı soruyu yeniden yanıtlamalarını istiyorum (ya "ev ödevi" tarzındaki sınavların bir parçası ya da dönem sonu ödevlerinin eki olarak). Bunu yaparken birkaç şey amaçlıyorum. Birincisi, öğrencileri kişisel olarak konunun içine çekmek ve Marksizmin hem müfredata hem de kendi hayatlarına dahil olduğunu göstererek onları şaşırtmak. Sonuçta da, çalıştıkları konunun aynı zamanda bir parçası olduklarını fark etmelerini sağlamak. İkincisi, Marksizme itiraz ettikleri noktaların olabildiğince çabuk farkına varmalarını istiyorum ki bu noktaları düşünebilsinler; okumalar ve tartışmalarımız esnasında onları sı-

nayabilsinler. Son olarak bu uygulamayla dersin etkisini birlikte ölçebileceğimiz hem onlar hem de kendim için bir referans noktası elde etmek istiyorum.

Birinci dersin büyük bölümünü (gazete arşivlerinin de yardımıyla) yoksulluk, işsizlik, açlık, toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi toplumun en derin sorunlarını teşhir etmeye ayırıyorum. Bununla vermek istediğim mesaj basitçe şu: Yanlış olan çok şey var; fakat sorunları çözmeyi ummadan önce onları daha iyi anlamak gerekir. Bu kadar zenginliğin ortasında hâlâ yoksulluğun olması açıkça saçmalıktır. Bu saçmalığın altını çizmek ve altta yatan çelişkileri göstermek için paradokslar kullanıyorum. Çelişkiler, kökleri toplumun örgütlenişinde ve yapısında olan birbiriyle bağdaşmaz yönelimlerdir. Paradokslar ise, bu eğilimlerin üstünde yüzen enkazlardır. Böylelikle paradokslar, çelişkilerin varlığına dair sağlam ipuçları sağlarlar. En beğendiğim paradoks Tarım Eski Bakanı Butz ile bir muhabir arasındaki geçen konuşma. Muhabir, Butz'a, hepimiz haftada bir hamburger daha az yesek, bunun dünyadaki yiyecek kıtlığını çözmeye yardımcı olup olmayacağını sorar. Butz ise, daha ciddi bir sorun olan düşük sığır fiyatlarıyla başa çıkmaya yardımcı olması için haftada bir hamburger daha fazla yemeyi düşündüğünü söyler.

Öğrencilerin (özellikle de yeni başlayanların), Marksizmin şu ana kadar bildikleri ve inandıkları şeylerden nasıl farklılaştığını basit ve açık ifadelerle duymaya ihtiyaçları var. Bu ihtiyaçları açısından öğrencileri liberaller, radikaller ve Marksistler olarak şu şekilde ayırıyorum: Liberaller, ki mevcut öğrencilerin çoğunu kapsar, kapitalizmin

sorunlarını tek tek ele alırlar. Onlara göre bütün sorunlar bağımsızdır. Bir sorun, diğer sorunlardan söz etmeden anlaşılabilir ve hatta çözülebilir. Eğer sorunlar arasında bir ilişki varsa bile, bu ilişki tesadüfidir. Bu sebeple sloganları "Her seferinde bir tane" ve "En acil iş, en önemli iştir". Radikaller ise, bahsettiğimiz sorunların bir seyri olduğunu kabul ederler. Onlar için bu sorunlar kapitalist sistemin varlığının zorunlu bir parçası olarak birbirlerine bağlıdırlar. Kapitalizmi sorumlu tutma noktasında radikaller doğrudur. Fakat sadece radikal oldukları ve Marksist olmadıkları için kapitalist sistemin bu sorunları nasıl doğurduğunu pek de anlamazlar. Zira onlarda parça ve bütün arasındaki dolayım eksiktir. Marksistler ise, radikallerin sadece görmekle yetindiği ve liberallerin hâlâ öğrenme aşamasında olduğu seyirleri anlamlandırmak amacıyla kapitalizmin nasıl çalıştığını analiz ederler (Marksizm tabii ki bundan çok daha fazlasını ifade eder, fakat şimdilik bu kadarı işimizi görecektir). Birinci dersin sonunda, önceden sıraladığımız sorunların gösterdiği kimi seyirleri öğrencilerin de yardımıyla açığa çıkarmaya çalışacağım. Genel olarak bu seyirler kapitalist toplumda paranın sahip olduğu güçle ilgilidir; mesela, insanların para için neredeyse her şeyi yapmaya razı oluşu; zengin ve fakir arasındaki büyük uçurum; zengin ve güçlü olmak ile fakir ve güçsüz olmak arasındaki bağ; yasaların ve yasaların idaresinin sınıf eğilimli niteliği.

İlerleyen haftalarda yapacağım gibi şimdi de öğrencileri tartışmaya katmak için gayret gösteriyorum; öğrenciler her zaman soru sorulabilir ve yorum yapılabilirler. Fakat

tartışmanın, konunun dışına çıkıp dağılmasına müsaade etmemeye çok dikkat ediyorum. Marksizmin bütün unsurları arasındaki organik bağ ve bu unsurların farklı zorluk seviyeleri, daha düzenli bir sunum yapmayı zorunlu kılar. Marksizmi anlatmanın çok sayıda yolu vardır; fakat öğrencilerin serbest çağrışımının götürdüğü güzergahı takip etmek bunlardan biri değildir. Bu sebeple, ders esnasında bahsi geçen özel bir konuya o anda giremediğim zaman, ki sıkça olur, bunun nedenini açıklar ve o konuya hangi hafta değineceğimizi öğrencilere anlatırım.

Yine ilk derste Marksist olduğumu ve bunun ders materyalinin seçimini, bu materyale verdiğim önemi ve tabii ki yorumumu etkileyeceğini açıklarım. Ancak gerçekleri dürüst bir şekilde irdelememi ya da karşıt görüşleri duyma isteğimi etkilemeyeceğini de eklerim. Toplum bilimleri hocalarının hepsinin bir görüşü vardır; bu açıdan onlarla benim aramda bir fark yok. Aramızdaki fark açısından önemli olan ise, benim Marksist olmam ve diğerlerinin olmadığı gerçeğindense; benim kendi görüşümü beyan ederken diğerlerinin etmediği gerçeğidir sanırım. Ben hep açık oldum ve öğrencileri benden beklentileri konusunda hep uyardım. Halbuki diğerleri sahte bir tarafsızlık (yanlış olarak "objektiflik" olarak adlandırılır) arkasına saklanırlar ve daha sonra buldukları her fırsatta saklandıkları yerden fırlayarak öğrencileri oyuna getirirler. Bunu söyledikten sonra sık sık, neden üniversitenin bir Marksist'in eğitim vermesine izin verdiği sorulur. Eğer bu soruyu soran bir radikal öğrenciyse, genelde şöyle sorar: "Ne tür bir Marksist olabilirsiniz ki?" Bu imalı eleştiri karşısında kendimi

şöyle savunuyorum: Bu durumun kişisel olarak ne kadar olağan dışı, siyaseten ne kadar zor ve tarihsel olarak da ne kadar günü geçmiş olduğunu açıklıyorum. Radikal olmayan öğrenciler ise aynı soruyu, Amerika'da ifade özgürlüğü ve akademik özgürlüğün gerçekten eksiksiz olduğu konusundaki inançlarını beyan etmek için kullanırlar. Bense, bu gibi dersleri açma fırsatının üniversitenin işlevlerindeki (hazırlayıcı, hümanist ve ilmî) çelişkilerden ve Marksizmin giderek daha fazla ciddiye alındığı bir dünyada üniversitenin meşruiyet ihtiyacından doğduğu cevabını veriyorum.

II. Hafta: İkinci hafta, Marx'ın analizinin sistemsel niteliği hakkında öğrencilere az da olsa bir fikir vermeye ayrılmıştır. Aslında bu, kapitalizmi, ondaki bileşik gelişme ve karşılıklı bağımlılığın bir yansıması olarak çalışma konusu yapmanın ne anlama geldiğini açıklama çabasıdır. Marx'ın zamanında ve hatta günümüz Avrupası'nda herhangi bir döneme dair bütünsel bir görüşe sahip olma ihtiyacı üzerinde diretmeye gerek olmayabilir. Ancak çoğu Amerikalı, bir dönemi bütünsel olarak anlamanın ne demek olduğunu bilmez. Bunun sebebi kısmen, hiçbir şeye karşı bütünsel bir görüşe sahip olmamalarıdır; kısmen de, bir dönemin nelerden oluştuğunu bilmemeleridir. "Birey"den "herkes"e atlamalarındaki rahatlık ve kendiliğindenlikle düşüncelerinde de "şu an" ve "tüm zamanlar" arasında gidip gelen insanlar için, o an gündemde olan tarihsel çerçeveyi anlamak özellikle zordur. Marx'ın analizinin inceliklerini göstermeden önce, bu analizin bütünsel niteliğinin büyük oranda seçilen nesnenin zamansal ve mekansal niteliğinden kaynaklandığını belirtiyorum. Bu

niteliklere sahip bir nesnenin, şu ana kadar üzerinde düşündükleri herhangi bir şeyden farklı olduğu konusunda öğrencileri uyarmak da sanırım önemli.

Marksizm sistemseldir; yani parçaları ayrı ayrı anlaşılamayan bütünleşik ve organik bir bütündür. Fakat bu özelliği onun geçmiş, bugün ve geleceğe dair kesin cevapları olan kapalı ve tamamlanmış bir sistem olduğu anlamına gelmez. Marx'ın görüşlerinin, kimi Fransız yandaşları tarafından bu şekilde yanlış yorumlanmasıdır ki, artık yılmış olan Marx'ı "Bildiğim tek şey, Marksist olmadığımdır" demeye itmiştir[2]. Marksizm (gerçekliğin kendisi gibi) tamamlanmamıştır ve ampirik araştırmaların zorunlu kıldığı yenileme ve düzeltmelere açıktır. Ancak Marksizm kapalı bir sistem değilse de, yine de bir sistemdir. Hatta, birbirine öylesine kenetlenmiş parçaların oluşturduğu bir sistemdir ki; herhangi bir parçayı tam olarak öğrenmek için bütün parçaları öğrenmek gerekir.

Marksizme dair genel bir bakış sunarken, Robert Tressell'in *Baldırı Çıplak Hayırseverler* kitabında bahsettiği tekniği kullanıyorum[3]. Bu doğrultuda öğrencilerle birlikte herhangi bir kapitalist fabrikada her gün yaşanan birincil sömürü sahnesini canlandırmaya girişiyoruz. Beş ya da altı öğrenciden işçi olmalarını istiyorum; ben de kapitalist oluyorum (Bu aşamada Tressell'in anlattıklarında yaptığım tek değişiklik, o ekmek kullanırken benim bir parça kağıt kullanmam). Kapitalist ve işçiler arasındaki ilişkiyi anlatırken, bu ilişkiyi diğer sistemlerdeki (özellikle de feodal ve köleci toplumlardaki) baskı ilişkileriyle karşılaştırmanın faydalı olduğunu düşünüyorum. Bu karşılaştırma

hem nesnel olarak hem de katılımcıların zihinlerinde yapılmalıdır. Oyun, artık değerin nasıl bölüşüldüğünü göstererek devam eder. Kapitalist bunu öyle bir şekilde yapar ki, kapitalist hayatın farklı sektörlerini birbirlerine bağlayan çıkar ve işlevler ağını oldukça netleştirir. Bu aşamaya kadar Marksist kavramları kullanmaktan kaçınıyorum. Marksist kavramları kullanmak için, bu kavramların denk düştüğü koşulların ana hatlarının oluşmasını bekliyorum. Nihayet "sömürü", "sınıf mücadelesi", "değer" ve "artık değer" karvamlarını kullandığım zaman da, bu kavramların tek bir şeye değil; bir dizi karmaşık ilişkiler grubuna gönderme yaptığını belirtmeye özellikle dikkat ediyorum. Bu şekilde öğrenciler, bir sonraki derste işlenecek daha önemli bir konuya, diyalektiğe, hazırlanmış oluyorlar.

Baldırı Çıplak Hayırseverler'den aldığım ve onlarca dersimde kullandığım bu oyun, şu ana kadarki en başarılı öğretme aracım. Oyun, Marx'ın analizinin sistemsel niteliği ve kapsamının genişliği, temel kaygısı ve ana kuramlarının nasıl bağlandığı hakkında öğrencilere gerçekten bir fikir veriyor; hem de zahmetsiz ve hatta eğlenceli bir şekilde. Oyun kaba ve aşırı basit. Ayrıca toplumsal hayatın kimi asli unsurlarını da dışarıda bırakıyor; bunların hepsini kabul ediyorum. Fakat Marksist kurama ve araştırma konularına odaklanmaya yardımcı oluyor. Benzer amaçlar doğrultusunda, önümüzdeki yıllarda özellikle lisans derslerimde, tahta oyunum olan "Sınıf Mücadelesi" ni kullanmayı düşünüyorum.

İkinci hafta derste, Marx'ın fikirleri üzerine yürütülen tartışmaların çoğunun neden yanlış anlamalara sebep olduğundan da bahsedeceğim. Marksistler şuna inanır: Bur-

juva toplum bilimciler varsayım ve açıklama ilişkisini ters yüz ederler. Çoğu burjuva toplum bilimci, tam da açıklanması gerekenleri varsayım olarak kabul eder; zenginliğin ve iktidarın eşitsiz bölüşümü ile bundan kaynaklanan toplumsal ilişkilerin niteliği gibi. Daha sonra da, herhangi bir toplumsal birlikteliği niteleyen en küçük ortak payda gibi kolaylıkla varsayılabilecek olan şeyleri şaşaalı bir şekilde açıklamaya girişirler. Öte yandan burjuva toplum bilimciler de Marx ve Marksizmi, yeterli kanıt sunmadan ve istisnaları hesaba katmadan ekonomi ve ekonomi dışı unsurlar arasındaki tarihsel ilişki hakkında bir yargıya varmakla eleştirirler sık sık. Marx'ın hipotezlerinin ispatlanmayı beklediği iddiasını taşırlar. Fakat Marx, bütün toplumlar için geçerli olan bir hipotezler setini ispatlamak için kanıt toplamayla hiç ilgilenmemiştir ki. Bu sebeple Marx aslında yapmadığı, yapılabileceğini düşünmediği yahut yapıldığında sadece önemsiz sonuçlar vereceğini düşündüğü bir şey için eleştiriliyor. Marx'ın projesi tarihsel olarak özgül bir toplumsal sistemi (kapitalizmi) yıkıp yeniden inşa etmekti. Zira kapitalizmin işleyişi, tarihsel hipotezlerini kurmak ve sınamakla meşgul olan çoğu toplum bilimci tarafından doğal karşılanmakta ve değişmez addedilmekteydi.

Son olarak, Marx'ın eserlerini çevirirken yaşanan sorunlar, yakın zamanlarda çıkan bazı önemli eserler ve Engels'in Marksizm içindeki rolü gibi kimi başlangıç konularını da bu derste ele alıyorum. Marksizmin doktrinlerinin sözcülüğünü yapma konusunda Engels'i Marx'ın dengi addediyor ve Engels'den dersin geri kalanı boyunca bu şekilde bahsediyorum.

III. Hafta: Diyalektik, şimdiye kadar anlattığımız her şeyde hali hazırda vardı. Ancak öğrenciler onu özel olarak adlandırma ihtiyacını hissettikten sonra diyalektiği onlara kendi adıyla tanıtıyorum. Birbirini etkileyen ve sürekli değişen çok sayıda parçanın oluşturduğu bir toplumsal sistem düşünelim. Dahası, bu toplumsal sistemin gerçek bir geçmişi ve sınırlı sayıda gelecek ihtimali olsun. Böyle bir toplumsal sistemi nasıl anlayabiliriz? Bu toplumsal sistemin asli niteliğini, yani kendisini diğer toplumsal sistemlerden ayıran işleyiş biçimini nasıl inceleyebiliriz? Aynı zamanda, onu günümüzdeki durumuna getiren ve kendisini bekleyen geleceğe de taşıyacak olan dinamiği anlamak için bu toplumsal sistemi nasıl analiz etmek gerekir? Bu incelemenin sonuçları neler olabilir? Bu incelemenin sonuçlarını herkese sunmak için ne gibi adımlar atıp düzenlemeler yapmak gerekir? Diyalektik, bu meseleleri tasarlamak ve onlarla başa çıkmak için yeterli olan tek araçtır.

Benim diyalektik yorumum, diyalektiğin içsel ilişkiler felsefesindeki köklerine vurgu yapar. Bu felsefe ise gerçekliğin en küçük biriminin şey değil, ilişki olduğuna dayanır. İnsanlar, normal olarak, ilişkilerin sadece şeyler *arasında* var olduğunu zanneder. Fakat bu felsefede ilişkilerin o şeye dahil olduğu ve o şeyin zorunlu bir parçası olarak varolduğu düşünülür. Bu sebeple "şey", artık İlişki olarak kavranılır ("şeyin" geçirdiği değişimler de bu şekilde kavranılır). Bu özel ilişki fikri, bütün diyalektiği anlamanın anahtarıdır. Aynı zamanda bütünlük, soyutlama, kimlik, yasa ve çelişki kavramlarının da gizemini çözer. Aydınlatmak amacıyla Marx'ta olduğu kadar Hegel'de de bu kav-

ramların nasıl kullanıldığı incelenir; Aristoteles mantığı ve onun hafifletilmiş biçimi olan ortak duyudaki denkleriyle de karşılaştırılır.

İçsel ilişkiler felsefesi, Marx'ın, dili toplumsal bir ilişki olarak görmesinden beslenir. Marx eserlerinde anlamları öyle kullanır ki, anlamlar esnekmiş gibi görünür. Bunun yanında, hiçbir zaman yazılarında kavramların tanımlarına yer vermez. Bu görüşe göre kelimeler, betimledikleri şeylerin anlamını alırlar. Sonuç olarak da Marx'ın temel kavramları (sınırları ölçüsünde), bu kavramlar kullanılarak yapılan analizi ifade eder. Marx bir kavramı çok nadiren bu genişlikte kullanır. Fakat kavramların geleneksel olarak taşıdıkları temel anlamlarına da yapışıp kalmaz; ki Marksist olmayanlar açıkça kavramlardan bu geleneksel anlamı çıkarırlar. Marx'ın kavramları kullanırken yaptığı şey, bu iki uç arasında gidip gelmektir. Kavramın nasıl kullanıldığı, bağlama göre değişir. Bu kullanım, Marx'ın her seferinde ne dediğini anlamayı epeyce zorlaştırır. Marx'ın kavramlarla ne ifade ettiğini anlamak için diyalektiği, onun analizini ve bağlamı kavramak gereklidir. Diyalektik, bize bir çerçeve sağlar ve ihtimalleri gösterir; analiz, asıl içeriği verir; bağlam ise bu içeriğin ne kadarının konuyla ilintili olduğunu belirler. Öğrencilerimi, kavramların anlamlarını daha detaylı öğrenmeden Marx'ın kuramlarını sadece yüzeysel olarak anlayabilecekleri konusunda uyarıyorum. Kavramların anlamlarını daha detaylı öğrenmek ise, Marx'ın kuramlarını öğrenmede ne derece ilerlediklerine bağlıdır. Önümüzdeki haftalarda Marx'ın kapitalizm analizini ve ana kavramların anlamlarını (temel anlamlardan

başlayarak) geliştirmekle ilgileneceğimi açıklıyorum. Zira Marx kapitalizm analizini, bu ana kavramların detaylı tanımlarını kullanarak yapmıştır.

İçsel ilişkiler felsefesinde doğruluk, sistem kavramına bağlanmıştır. İfadeler, gerçek dünyanın karmaşıklığını ne derece ve ne kadar ayrıntılı yansıttıklarına bağlı olarak az ya da çok doğrudurlar. Bu sebeple Marksizmin doğru olup olmadığını yargılamanın kıstası, kapitalist gerçeklikle örtüşmesinin ötesine geçer; bütüncül bir yorum olarak onun eksiksizliğine ve tutarlılığına dayanır. Yine aynı sebepten dolayı tuhaf istisnalara odaklanarak Marx'ın yanlış olduğunu gösteren deliller anlamsızdır ve/veya önemsizdir. Pek iyi bilindiği gibi Marksistler Marksizmin doğruluğunu sınamak için genelde pratiğe vurgu yaparlar ve bir anlamda bu doğrudur da (ama burada konunun ayrıntılarına giremeyeceğim). Ne yazık ki, Marksist olmayanlar (ki bu öğrencilerimin çoğu demek) "pratikle sınama"dan sadece şu gerçekleri anlarlar: Devrimlerin Rusya ve Çin'de gerçekleşmiş olması, bu rejimler tarafından halen sürdürülen politikalar ve Batı'da devrim yapmak için işçilerin ve işçi sınıfı partilerinin gösterdikleri çabanın zayıflığı. Örnekler çoğaltılabilir; fakat bunların hiçbiri Marx'ın kapitalizm analizinin doğru olduğuna kimseyi ikna etmeye yetmez. Öte yandan insanlar, kendi hayatlarına ve toplumlarına dair önceden sahip olduklarından daha tutarlı ve daha eksiksiz bir yaklaşım sunduğu takdirde gerçekten Marksizme yönelmeye başlıyorlar. Öğrencilerimi, Marx'ın kuramlarını değerlendirmek için bu ikinci kıstası kullanmaya itiyorum.

Diyalektiği tartışmaya, diyalektiğin ayırt edici niteliğini ortaya çıkarmak maksadıyla onu sağduyunun karşısına koyarak başlayabilirim. Bu karşılaştırma neticesinde benim vardığım sonuç şu: Ortak duyu da diyalektiğin kimi unsurlarını içinde barındırır. Şimdi işte bunu göstermeye çalışacağım. Genellikle çocuklar ve daha az eğitimli insanlar sık sık, kaba ve bilinç dışı bir diyalektikle iş görürler. Eğitimden nasibini almış olanlar ise, bütünlükleri ve süreçleri yıkar ve onları yeniden birleştirmezler. Bu eğitimli insanlar ya hiç diyalektiğe göre hareket etmezler; ya da onu çok daha az kullanırlar. Amerika'daki temel eğitim, büyük ölçüde, diyalektik düşünmemeyi öğretir; öğrencilerin bunu görmesi önemlidir.[4]

Marx'ın materyalizmi nerede durur peki? Marx'ın felsefesine farklı yaklaşımların çoğunda, onun diyalektiği ve materyalizmi eşleştirilir. Bu uygulamanın birçok açıdan çok ciddi karışıklıklara sebep olduğu inancındayım. Marx materyalisttir denebilir, çünkü (diyalektiğinin tersine) onun materyalizmi, gerçek bağlamından kolayca soyutlanamaz. Marx'ın materyalizmi, onun insanlar, doğa, toplum ve de düşünceler arasında gördüğü özel ilişkidir (Marx'ın insan doğası anlayışını beşinci haftada, materyalist tarih anlayışına da yedinci haftada tekrar ele alacağım). Bu içerik soyutlanırsa, Marx'ın materyalizminden geriye iki şey kalır. Birincisi, dünyayı maddeden ayrılmış düşüncelerin yansıması ve/veya etkisi olarak tasarlayan idealist önermelere karşı oluşu. İkincisi, sorunları analiz etmeye onların maddi yönlerinden başlanması gerektiğini söyleyen yöntem bilimsel zorunluluk (ki bu zorunluluk istis-

nalara açıktır). Marx'ın materyalizmini sadece maddenin gerçek olduğuna, maddenin düşüncelerden önce geldiğine, düşüncelerin maddeyi etkilemediğine ve analize düşüncelerin konumlanmaı noktasından başlanmaması gerektiğine dair bir inanç olarak sunmaktan ne pahasına olursa olsun kaçınılmalıdır ("maddenin" kendisi hali hazırda bir düşüncedir). Bu çeşit iddiaların hiçbiri diyalektik değildir. Son iki iddia ise, ampirik araştırmaların sonuçlarına karşı peşin hükümlüdür. Nihayetinde, bu peşin hükümlerin yanlış olduğu ortaya çıkarıyor zaten. Günümüzde yaygın olan dünya görüşü yukarıda bahsedilen anlamıyla idealist değildir ve bu erken aşamada yanlış bir yorumda bulunmanın da tehlikeleri olabilir. Bu sebeple benim Marx sunumum Marx'ın materyalist felsefesini, onun gerçek içeriğiyle bütünleştirir. Dersin sonunda yöntemi ele alırken materyalizm, öncelikleri belirleyen yöntem bilimsel bir ilke olarak yeniden ortaya çıkacak. Bu son nokta ise, materyalist felsefe ve onun gerçek içeriği arasındaki bütünleşmeye istisna teşkil ediyor.

IV. Hafta: Burjuva ideolojisinin temel bileşenlerinden biri, bildiğimiz gerçeklerin inandığımız değerlerden mantıksal olarak bağımsız olduğu inancıdır. Gerçekler konusunda görüş ayrılığına sahip insanların, görüş ayrılığının aslında değerler arasında olduğunu düşünmelerine izin veren de budur; bilhassa gerçekler üstünkörü ele alınmışsa. Zira doğdukları ve serpildikleri koşul ve çıkarlar hesaba katılacak olursa değerlerin ussal bir incelemeye tabi tutulamayacağı düşünülür. Marx'ın kendisi de bu mantıksal ayrıştırmaya dahil edilir. Bu durum birinin Marx'ın kapi-

talizm betimlemesini kabul ederken, başka değerlere inandığı için sosyalist çözümü reddetmesini mümkün kılar. Bu ayrıştırma ayrıca, Marx'ın değerleri olarak etiketlenen her şeyin keyfi ve en nihayetinde de herkesin değer yargıları gibi ikna edici olmaktan uzak görünmelerine sebep olur.

Marx, gerçekler ve değerler arasında yapılan mantıksal ayrımı reddeder; zaten içsel ilişkiler felsefesi temelinde kabul etmesi de beklenemez. Bu felsefeye göre yargılar, yargıları yapan insanlardan ve dile getirildikleri koşullardan (ve gerçek alternatiflerinden) ayrılamaz. Bu haftaki derste diyalektiğin, etiğin bütün kapsamı çerçevesinde ne ifade ettiğini işliyorum; Marx'ın sahip olduğu söylenen etik ve diğer insanların etiği de dahil. Şurası açık olmalı: Burada söz konusu olan Marx'ın bütün eleştirisinin konumudur. Aynı zamanda, bu eleştiriyi makul bir şekilde kabul ya da reddedeceğimiz temeldir. Marx kapitalizmi ahlaki temellerde yargılamadı. Ancak kapitalizmi (ve kapitalizmi öven ya da suçlayanların düşüncelerini) analiz ettiği yöntem, mevcut koşullarla, bu koşulların gerçek alternatiflerini karşı karşıya getirdi. Çoğunlukla Marx'ın değer yargılarının temeli olarak görülen komünizm, dışsal bir ideal değildir. Daha ziyade, şimdiki zamanda bulunan eğilim ve kalıpların uzantısıdır. Marx'ın gelecek için öne sürdüğü bu izdüşümün içine, sosyalist bir yönetimin belirleyeceği yeni öncelikler de girer. Bu izdüşümün içeriği, Marx'ın komünizm öngörüsünü işleyeceğimiz hafta ele alınacaktır. Fakat bu öngörünün mantıksal konumuna, yani gerçek dünyasının bir parçası olduğuna, bu haftaki derste açıklık getirilecektir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, gerçek/değer ayrıştırmasını kullanır. Bu

sebeple Marx'ın nasıl olup da tersini yapabilmiş olduğunu görmelerini sağlamak, çok zorlu bir iştir.

Son olarak, gerçek/değer ayrıştırmasının ideolojik boyutunu ortaya çıkarmama yardımcı olacağından, bu ayrıştırmanın tarihini Hume'dan başlayarak geriye doğru anlatmak için özel çaba harcayacağım. Bunu yaparken de gerçek/değer ayrıştırmasının modern toplum bilimlerinde nasıl kullanıldığına ve nasıl dallanıp budaklandığına değineceğim.

V. Hafta: Marx'ın felsefesinin ardından diğer kuramları atlayarak doğrudan yabancılaşma kuramına geçiyorum. Yabancılaşma kuramına öncelik vererek, öğrencilerin çoğunun aklındaki bireyci anlayışı Marx'ın insan doğası anlayışıyla erkenden yüzleşmeye zorluyorum. Bu yüzleşme ayrıca, Marx'ın analiziyle öğrencilerin kendi hayat koşulları arasında bağlantı kurmamı sağlıyor. Marx insanı ele almaya kapitalist toplumdan başlar. Bu sebeple yabancılaşma kuramı, Marx'ın genel anlamdaki insan doğası anlayışıyla kapitalizmdeki özel koşullar arasında geçiş yapmayı sağlar. Marx, "güç", "ihtiyaçlar", "el koyma", "eylem", "doğa", "toplum", "tür" ve "özgürlük" gibi kavramları kullanarak, doğa ve toplumu insanlıkla kaynaştırır. Bu kavramlar artık insan doğası anlayışının bir parçasıdır. Yabancılaşma kuramının vurguladığı nokta, bahsi geçen unsurların insan doğasından ayrılması ve olduklarından farklı şeylermiş gibi görünmeleridir. Yabancılaşma tartışmalarının büyük kısmını oluşturan ayrışma olgusunun dili de, bir çeşit birleşik bir bütünlüğün varlığı daha önceden varsayıldığında anlamlı olacaktır ancak. Ben de bütünlük varsayımı çerçe-

vesinde bu kavramları açıklarken, insan doğası anlayışının diyalektiğe dayandığını vurgulamaya dikkat ediyorum. Daha sonra da yabancılaşma kuramının, insan doğası anlayışı ve onun altında yatan diyalektiğin çerçevesi dışında anlaşılamayacağını da gösteriyorum. Yabancılaşmayla ilgili olarak, üzerinde böylesi yoğun tartışmaların yürütüldüğü bir ayrıştırma, ancak yabancılaşma biçimlerinin bir potada anlaşılabilmesini sağlayacak bir bağlamla anlam kazanır.

Dört temel yabancılaşma ilişkisi vardır; birey ile kendi etkinliğinin, birey ile kendi ürününün, birey ile diğer insanların ve birey ile kendi türünün birbirine yabancılaşması. Bu dört temel ilişkiyi ortaya koyarken şunu belirtiyorum: Çoğu öğrenci yakında işçi olacak ve (mevkileri ve maddi kazançları ne olursa olsun) Marx'ın betimlediği ilişkiler, kendileri için de geçerli olacak. Ek olarak öğrenimin, bir işçinin hayatındaki geçici tatil dönemi olduğunu da hatırlatıyorum. Daha sonra, bu dört temel yabancılaşma ilişkisinin siyasette, dinde ve son olarak da eğitimde aldığı biçimleri, sonuncusuna özel bir önem vererek, inceliyoruz. Bu çerçeve öğrencilerin genel sıkıntılarıyla birleşince her daim uyumlu bir ton yakalanıyor. Kapitalist üniversitenin yabancılaşmış içeriğinde herhangi bir konuyu, ama özellikle de toplumun radikal eleştirisini öğrenirken karşılaşılan sınırlamalar, bu noktada hak ettiği dikkati çekiyor.

Marx'ın insan doğası anlayışını ve yabancılaşma kuramını tartışırken, onun tekil ve kendine özgü bir bireyden değil de, türüne özgü (tipik) genel bir bireyden (yahut, türüne özgü olduğu kadarıyla tekil bireyden) bahsettiği görülür. Marx'ın en büyük ilgi alanını oluşturan toplumsal

kategori, sınıftır. Sınıf, hem yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin ürünüdür; hem de bu yabancılaşmış ilişkileri doğuran dinamiğe yol açan unsurlardan biridir. Çıkarları için mücadele eden sınıflar, Marx'ın analizindeki insani öznedir. Marx'ın insan doğası anlayışı dahilinde sınıf dışındaki insanlığın başka herhangi bir alt bölümü aynı etkiyi yaratamaz. Marx'ın ilgilendiği genel meselenin kapitalist üretim biçiminin gerçek tarihi olduğunu da hatırlayalım. Benzer şekilde, Marx'ın ele aldığı bu konuyu incelemesine insan türünün başka hiçbir alt bölümü bu kadar uygun değildir. Bu düşünce tarzına yabancı olan Amerikalı öğrencilerin, Marx'ın kendi insani öznesi olarak sınıfı seçmesinin gerekliliğini ve bir o kadar da bu seçimin avantajlarını ve kısıtlarını görmeleri önemli. Bu seçimin kısıtları konusunda şunları belirtiyorum: Çıkarlar kolay kolay güdülere dönüşmez; zira güdü, tikel bireylerin sahip olduğu bir niteliktir. Dahası, güdüleri çıkarlara indirgeme girişimi Marx'ın analizinde daha vahim ve kaba tahrifatlara sebep olmuştur.

VI. Hafta: Marx'ın yabancılaşma kuramını emek değer kuramından önce incelemenin bir avantajı daha var. Yabancılaşma kuramı, emek değer kuramına içsel toplumsal ilişkileri daha iyi ortaya çıkarmamı sağlıyor. Zira değer konusunu tartışırken Marx'ın aklındaki emek, yabancılaşmış emektir. Yabancılaşmış emek, yabancılaşmanın tüm çeşitlerini; yani üretici ve kendi etkinliği, kendi ürünü, kendi türü ve diğer insanlar arasındaki ilişkileri içerir. Bu noktadan sonra değere iki şekilde bakılabilir. Yabancılaşmış emeğin durduğu noktadan bakılacak olursa değer, sadece yabancılaşmış olmasından dolayı bu emeğin

ürününün geçirdiği aşamalar ve bu ürünle yapılabilecek olan şeyleri temsil eder. Üretilen ürün açısından bakılacak olursa, bu sefer de değer, yabancılaşmanın aldığı biçim olarak görülür. Kullanım ve mübadele değerinin her ikisi de bu etkiye sahiptir. Değer ve emeğin toplumsal bağlamını netleştirdikten sonra dersin geri kalanı, değerin aldığı değişik biçimleri incelemeye ayrılır. Bu farklı görünüm biçimlerinin başında meta fetişizmi ve kriz kuramı gelir (Krizle anlatılan sadece birikim ve tüketimin krizi değil, aynı zamanda toplumsal bir krizdir de). Burada, mevcut krizin ortaya çıkardığı olguları örnek olarak kullanıyorum. İşçi sınıfının yaşam standartlarının dünya genelinde düştüğü bir dönemde Marksistler, bu toplumsal felaketin mantıklı tek açıklamasını anlaşılır bir şekilde ve sıklıkla ortaya koymanın ağır sorumluluğunu taşırlar.

Lenin, *Kapital*'i doğru anlamak için daha önce Hegel'in "Mantık" ını okumak gereklidir, der. Ben de bu görüşü paylaşıyorum. Ancak bu, yeni başlayanlar için Marx'ın emek değer kuramına ulaşmanın reçetesi olamaz. Zira Hegel'i anlamak, Marx'ı anlamaktan daha zordur. Öğrencileri Marksizme, Marksizmden daha zor ve çarpıtılması daha kolay birşeyle hazırlamak ters görünebilir. Bu sebeple derste sadece diyalektikle ilgili bölümde Hegel'e doğrudan değiniyorum. Yine de Hegel'in varlığı bütün ders boyunca hissedilebilir. Benim Marx yorumuma Hegelci bir görünüş veren iki unsur var: İçsel ilişkiler felsefesine diyalektik içinde tanıdığım merkezi konum ve onu Marx'ın diğer kuramlarını oturtmak için çerçeve olarak kullanıyor olmam. Bu Hegelci yaklaşım,

emek değer kuramını anlatışımda hiçbir yerde olmadığı kadar aşikârdır.

Başlarken öğrencilere, Marx'ın emek değer kuramının dar anlamıyla iktisadi bir kuram olmadığını anlatmaya çalışıyorum. Emek değer kuramı daha ziyade, kapitalizmin işleyişine metaların üretimi ve mübadelesinin konumlanma noktasından bakan bir kuramdır. *Kapital*'in birinci cildinde Marx'ın yanıtlamaya çalıştığı soru şudur: Neden emek, ürettiği ürünün değeri ve emek-zaman da bu değerin büyüklüğü olarak gösterilir?[5] Bu, metaların kaça mâl oldukları ya da neden o fiyata mâl oldukları hakkındaki bir soru değildir (Smith ve Ricardo'yu takiben Marx, emeğin bu maliyetin büyük kısmını oluşturduğunu farz edebiliyordu). Marx'ın araştırmaya giriştiği şey, daha ziyade, önce fiyatları ortaya çıkaran ve insanların ürettikleri her şeyi değişime uygun yapan (aslında, her şeyin mübadele maksadıyla üretildiği) tarihsel koşullardır. Marx, bu süreci hem mümkün, hem de zorunlu kılan toplumsal koşulları çözümler. Bu çözümlemeyle, nasıl olup da bu koşulların yeniden üretiminin kendisinin, sistemin sonunu işaret eden çelişkileri doğurduğunu gösterir. Söz konusu çelişkilerin merkezinde yatan ana eğilimler şunlardır: Sermayenin, sayısı giderek azalan ekonomik birimlerde toplanması; sermayenin küresel ölçekte yayılması; düşen kâr oranları; orta sınıfın yok oluşu ve işçi sınıfının fakirleşmesi. Öte yandan bu ana eğilimler kimilerince Marx'ın tahminsel ekonomik kuramları olarak adlandırılır. Birçoklarının Marksizm hakkında bildiği ya da öğrenme zahmetine giriştiği tek şey, bu tahminlerin kalıcı ve şüp-

heye yer bırakmayacak şekilde gerçekleşmediğidir. Öğrencilere açıklanması gereken şudur: Bu tahminler gerçekten, Marx'ın çalışmaları sonucunda bulduğu eğilimlerin izdüşümleridir. Bu eğilimler sık sık diğer eğilimlerle çelişebilen bir görüntü oluşturduğu için neyin, ne zaman ortaya çıkacağını kestirmek sürekli araştırma yapmayı gerektirir (mesela, kârların düşme eğilimi sermayenin yayılma eğilimiyle karşı karşıya gelir).

Marx'ın emek değer kuramının ekonomik bir kuram olarak yorumlanışının geniş kabul görmesi, onun ilgilendiği asıl soruları ortaya çıkarmanın ne kadar önemli olduğunu gösteriyor.

Aslında Marx'ın bütün kuramları bu sorulara verdiği cevaplardır. Bu soruları ortaya çıkarmak ise, Marx'ın kuramlarını bütün toplumsal sistemin işleyişinin anlatısı yapacaktır. Kuramlar, başlangıç kabul ettikleri alan ve sorunlar açısından farklıdırlar. Her biri kendine özgü kavram setleri etrafında düzenlenir. Ancak her bir kuram sistem üzerinde eşit derecede hak sahibidir. Son tahlilde emek değer kuramı, yabancılaşma kuramı, materyalist tarih anlayışı, sınıf mücadelesi kuramı, devlet kuramı ve ideoloji kuramı farklı konuları incelemezler; aynı konuyu farklı açılardan incelerler. Bir dizi dışsal ilişkili sektörel analizden ziyade Marx, aynı kapitalist gerçekliğin örtüşen analizlerini sunmaktadır (Fakat bu analizlerin kimisini çok, kimisini ise az geliştirmiştir). Bu kuramların her birini ayrı ayrı sunarak öncelikle, kapitalizme o kuramın baktığı açıdan yaklaşmanın sağlayacağı özel katkıyı ortaya çıkarmaya çalışıyorum. Mesela, kuramlar

kimi belli bilgilere ayrıcalıklı erişim sağlar; ancak gerçekliğin o şekilde düzenlenişiyle, kimi şeylere vâkıf olunur. Ardından, o kuramın diğer konumlanma noktalarından geliştirilen analizlere nasıl nitelik kazandırdığını ve güçlendirdiğini açıklıyorum.

Dersin bu noktası itibariyle öğrencilerin çoğu Marx'ın projesinin benzersizliğini anlamayı başarmış oluyorlar. Ayrıca Marx'ın bu projeyi gerçekleştirme tarzı hakkında da bir fikirleri oluyor. Ancak, öğrencilerin çok azı Marx'ın analizini gerçekten anlıyor ya da kabul ediyor. Bu boşluğa doğrudan eğilmek gerekiyor. Emek değer kuramındaki sömürü kuramını ele aldığımız süreçte, Lukacs'ın gözlemini hatırlamak yerinde olur. Lukacs, bütün sınıflar içerisinde Marksist bütünlüğü anlamak için en iyi konuma sahip olan proletaryadır, diyor. Bu gözlem ışığında kendi sınıfsal konumlarımızı incelemek anlamlı olacaktır.

VII. Hafta: Çoğu Marksist'in aksine ben, materyalist tarih anlayışını temel olarak kapitalizmle ilgili bir kuram olarak görüyorum. Buna göre tarihsel materyalizm, genel olarak tarihle ilgili ve en büyük örneği kapitalizm olan bir kuram değildir. Kuramda bahsedilen tarih, bizatihi kapitalizmin kökenlerine aittir. Sonuç olarak da bu dersin büyük kısmı kapitalist üretim biçiminin gerçek tarihine dair bir açıklamaya; özellikle de Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişe ayrılmıştır. Hikaye, kapitalizmin varolma koşullarını yeniden üretirken doğan çelişkiler etrafında döner. Kapitalizmin varolma koşullarının şu anki yeni biçimleriyle şu anda yeniden üretimi, kendine özgü çelişkiler doğurmaktadır. Yabancılaşma, sınıf mücadelesi

ve değer konularını tartıştıktan sonra çelişkilerin bu farklı düzeylerdeki açılımlarını tartışmaya zaman ayrılacaktır. Tarihsel olarak bu özgül evrime dair gerçeklerden, sınıf mücadelesinin genel rolü ve etkisine dair kimi sonuçlar çıkarmak mümkündür. Sınıf mücadelesinin daha geniş bir uygulanabilirliği bulunduğu için bunu yapmak olasıdır ve Marx da yapmıştır zaten. Fakat bu sonuçlar, her durumda istisna kabul ederler. Marx'ın kendisi de özgül toplumsal formasyonları incelerken sıklıkla istisnalara başvurur.

Çoğu öğrenci, kafasında materyalist tarih anlayışının bir karikatürüyle derse gelir. Ekonomi, insanların yaptığı ve düşündüğü her şeyin; dahası, tarihte bütün olup bitenlerin sebebiymiş gibi düşünülür. Bu ham ekonomik belirlenimciliğe karşı çıkmak için iki belirlenim türünü ayrıştırmak önem taşır: Özel koşulların ve sınırlı alternatiflerin varlığını ifade eden belirlenimle, seçim yapma olasılığını tamamen reddeden metafizik belirlenim. Ayrıca bu ikisi arasındaki farkı, Marx'ın gerçek tarihsel kişiliklere yaklaşımıyla örneklendirmek gerekir. Marx'ın politik, bilimsel, kültürel, dinî, coğrafi ve diğer unsurlara sıklıkla atfettiği güç de aydınlığa çıkarılmalıdır.

Ekonomik belirlenimcilikle mücade edilirken aşırıya kaçma tehlikesi her zaman vardır (Benim de çoğu zaman bu tuzağa düştüğüm oldu). Aşırıya kaçınca, bu sefer de öğrenciler Marx'ı eklektik bir düşünür olarak resmediyorlar; hem de bildikleri diğer eklektik düşünürlerden pek de farklı olmayan biri olarak. Bizler, diğer şeylerin yanında ekonominin de önemli olduğunu zaten itirazsız kabul eden insanların bulunduğu akademik bir ortamda çalışı-

yoruz (Bu kabulden de "Hepimiz Marksistiz" gibi saçma bir iddia doğuyor). Ancak birçokları eklektizmi herhangi bir konuyu derinlemesine çalışmamak için bir bahane olarak kullanır. Böyle olunca da çalışma alanları arasındaki organik bağların benzer şekilde ihmal edilmesi hiç de şaşırtıcı gelmiyor bana. Marx, bu bağları çalışma konusu olarak benimsedi. Fakat bu bağları açıklarken, biçime özel bir işlev atfeder ve biçimi yakalamak zorundadır. Öğrencilerin çoğu Marksizmi ekonomik belirlenimcilik olarak karikatürleştirmelerine rağmen ekonomik süreçlerden çok az anlarlar; bu süreçlerin öneminin pek farkında da değillerdir. Şunu gördüm ki, materyalist tarih anlayışını açıklarken ilgilenmemiz gereken en acil sorun, bahsi geçen ekonomik süreçlerdir. Sonuç olarak, sunumuma ekonomik süreçleri çokça vurgulayarak başlıyorum. Sunumumu yavaş yavaş yukarıda önerdiğim yön ve tarzda niteliklendiriyorum. Bu şekilde önce bir yöne, sonra diğer yöne eğilerek ekonomik belirlenimciliğin ve eklektizmin her birinin karşıt çarpıtmalarından kaçınıyorum. Bu yöntem, hem kapitalizmin gerçek tarihinin yorumu hem de Marx'ın bu yorumdan, tarihin geri kalanı için çıkardığı sonuçlar açısından geçerlidir (gerçekten, artık başka şekilde düzenlenmiş bir tarihtir bu).

VIII. Hafta: Devlet, daha önceki yabancılaşma kuramı, sınıf mücadelesi kuramı, emek değer kuramı ve özellikle de materyalist tarih anlayışı tartışmalarında zaten karşımıza çıkmıştı. Fakat her bir kuramda devletin işlevi ve tarihi ile ilgili sunduğumuz tablo, diğerlerinden bir ölçüde farklılaşıyordu. Devlete doğrudan yaklaşmak, bu yapıyı

daha bütünsel anlamamıza ve gücü hakkında daha yetkin tahminlerde bulunmamıza izin verir. Buna ek olarak devleti doğrudan incelemek yabancılaşma, sınıflar, değer, üretim biçimi ve üretim ilişkileri kavramlarını siyasetin ışığı altında yeniden aydınlatır. Devlet (bir İlişki olarak düşünürsek), kapitalist toplumu incelemenin boyutlarından birini oluşturur. Devletin farklı boyutları da (yine bir İlişki olarak düşünürsek) devleti incelemenin tamamlayıcı boyutlarını sunar. Yönetim kurumları, egemen ekonomik sınıfın hâkim konumu, toplumsal sistemde denge ve uyumu sürdüren nesnel yapılar, siyasal partiler, siyasal toplumsallaşma, değerin yeniden üretiminde devletin rolü, hayali cemaat (yabancılaşmış toplumsal iktidar), hegemonya kuran siyasal ideoloji...Bunların hepsi devletin farklı yönleridir. Bu sebeple, bu yönlerin bir ya da birkaçına odaklanarak yapılan açıklamalar (ki birçok Marksist yorumun yaptığı budur) zorunlu olarak dengesiz ve yanıltıcıdır. Mesela, *New Left Review*'ın 1970'li yılların başında yayınlanan sayılarındaki Ralf Miliband ve Nicos Poulantzas arasındaki tartışmada asıl mesele, devletin egemen sınıfın yürütme kurulu mu, yoksa toplumsal sistemde denge ve uyumu sürdüren yapılar bütünü mü olduğu değildir; ya da olmamalıdır. Asıl mesele, devletin her ikisi birden nasıl olabildiği ve bunun ne anlama geldiğidir. Diyalektiğin kendisini iyice anlamayan ve özellikle de diyalektiğin kökenlerini içsel ilişkiler felsefesinde sağlam bir şekilde oturtmayan Marksist düşünürler, burjuva meslektaşları gibi, Marksizmin tek taraflı ve ideolojik yorumlarından muaf sayılmazlar. Marx'ın kendisi devletle görece daha az ilgilenmiştir. Marx,

devlet üzerine sistemli bir araştırma yapmayı planlamıştı. Ama diğer birçok projesi gibi bu da, Marx'ın ekonomi politiğinin gerekliliklerinin kurbanı oldu. Hem bu sebeple, hem de çağımızda kapitalist devletin geçirdiği önemli değişimler sebebiyle (özellikle, devletin ekonomideki işlevi ve insanlara *status quo*'yu kabul ettirme işlevindeki değişimler) bu alanda yürütülecek ciddi Marksist çalışmalara ihtiyaç vardır.

Benim Marksist devlet kuramı yorumuma göre, devlet İlişkisinin her bir yönü kapitalizmin bir boyutu olarak devletin işleyişinin açığa çıkarılmasında dikkate alınması gereken bir İlişki olarak ele alınır. Bu şekilde devletin işleyişi, kapitalizmin bir boyutu olarak açıklanır. Bu devlet yorumunu, Marx'ın diyalektik yaklaşımının en başarılı örneklerinden biri olarak görüyorum. Zira bu yorum, devletin altında yatan İlişkilerin her bir öğesinde değişimi ve karşılıklı etkileşimi keşfeder. Dahası, konumlanma açısını sıkça değiştirerek bu süreçleri anlamaya ve açıklamaya çalışır. Kapitalist kurumların ve eylemlerin sınıfsal eğilimi de, benzer şekilde, devlet tartışması esnasında herkes için açık hale gelir. Böylece öğrencilerin çoğu, daha önceden radikal fakat birbiriyle bağlantısız görünen gerçekleri ve sezgileri birleştirmeye ve Marksist bir anlama yetisi kazanmaya başlarlar. Bunun yanında öğrencilere, eleştirel bilgi parçacıkları ve rastgele sezgilerle, eleştirel analiz arasında büyük fark olduğunu anlatıyorum. Eleştirel, rastgele ve parça parça bilgiye herkes sahip olabilir ve bu bilgi bizi özel olarak bir yere götürmez. Eleştirel analiz ise, bilgi ve gerçekleri sistemli bir bütün oluşturacak şekilde birleşti-

rir. Her şey bir yana, Lincoln bile emeğin değer ürettiğini kabul etmiş, Woodrow Wilson ülkemizin hukukunun kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini görmüş, hatta Eisenhower bizleri, askeri sanayi bloğunun artan etkisi konusunda uyarmıştı. Fakat kapsamlı bir analiz olmadan kendi başlarına bu bilgiler daha öte bir anlama sahip olmaktan mahrum kalmış ve siyaseten hiçbir şey ifade etmemişlerdir.

IX. Hafta: Bu haftaki derste, burjuva ideolojisinin Marksist eleştirisini özetliyorum. Aslında ders boyunca ele alınan kuramların farklı yönleri olarak bu eleştiri hali hazırda karşımıza çıkmıştı. Ancak konuyu özel olarak ele aldığımız bu haftada temel vurgu, burjuva ideolojisinin çok sayıda farklı biçime bürünerek kapitalist çıkarlara nasıl hizmet ettiği üzerinde olacak. Bilinen sorunlara kapitalizm yanlısı çözüm önerileriyle başlayacak ve daha sonra nasıl olup da kapitalizmin şu olgulara yol verdiğini sorgulayacağız: Kapitalizm toplumun doğal biçimi olarak sunulur; gizemlileştirilen kavramlar, mevzuların yeterli derecede kavranmasını sağlayan (ya da sağlayabilecek olan) diğer kavramlara müsaade etmez; bilgi, ayrık ve birbiriyle rekabet eden disiplinlere bölünür; soyut birey ya da soyut bireylerin toplamı, toplumsal çalışmaların insani öznesi olarak ele alınır ve son olarak; gerçek ve değer, sebep ve sonuç, özgürlük ve zorunluluk, doğa ve toplum, akıl ve duygu mutlak karşıtlıklar olarak tanımlanır (öyle ki her şey ya biri, ya da öteki olmak zorunda bırakılır). Burjuva ideolojisi bölücü, hareketsiz ve sistemsiz (mesela diyalektik olmayan) düşünce biçiminde, bir o kadar da bu düşüncenin

hiç de şaşırtıcı olmayan muhafazakar içeriğini öne çıkaran biçimlerde boy gösterir. Ders boyunca burjuva ideolojisinin kapitalist çıkarlara sadece açıktan değil; aynı zamanda insanların aklını bulanıklaştırarak, sistemi eleştirmelerini ve alternatif sistemler düşünmelerini zorlaştırarak ya da onları karamsar ve kaderlerini kabul etmeye hazır hale getirerek de hizmet ettiğine vurgu yapıyorum.

Marx'ın burjuva ideolojisine yönelik eleştirisi, öncelikle bu ideolojiyle ilişkili düşünce ve kavramların nasıl doğduğuyla ilgilidir: Bu düşünce ve kavramlar, hangi eylemler sonucunda, sınıf mücadelesinin hangi dönemecinde, hangi gruplar tarafından, başka hangi düşünce ve olaylarla ilişkili olarak doğarlar? Fakat Marx'ın eleştirisi bu açıklamayla kalmaz; burjuva ideolojinin var olan koşulların yeniden üretimindeki işlevini de irdeler. Bu noktaya kadar, özellikle yabancılaşma kuramının, emek değer kuramının ve materyalist tarih anlayışının incelendiği derslerde, daha ziyade burjuva ideolojisinin kökenleriyle ilgilenildi. Bu sebeple, şu andan itibaren öncelikli olarak ideolojinin toplumdaki işlevi sorunuyla meşgul olacağım. Öğrencilerimin görmesini istediğim şey şu: Nasıl ki aynı şeyin birçok uyarlaması varsa, burjuva ideolojisi de gündelik siyasette, toplum bilimlerinde ve sağduyuda bulunan hem çok sayıdaki konumdur; hem de söz konusu alanlarda edinilebilecek farklı konumlardan sadece bir tanesidir. Bu konumların ortak noktası hepsinin tamamen yanlış olması değil; öyle görünmeseler de kısmi (taraflı) olmalarıdır. Hepsinin, çoğunlukla görünüşle sınırlı olduğunu ve bu sebeple Marx'a göre bilimsel olmadıklarını vurguluyorum.

Bunlar, gerçek tarihi ve meselelerin gerçek potansiyelini ihmal ederler. Kendi unsurları arasındaki gerçek ilişkilerin farkında değildirler. Dahası, bu bahsi geçen niteliklerinden dolayı, kapitalist sınıfı kayırmaya meyillidirler.

X. Hafta: Daha dersin birinci gününden itibaren öğrenciler "Marksist bir toplumun" hangi açılardan farklı olacağını sormaya başlarlar. Çoğu değilse bile birkaçı, bu toplumun hali hazırda Sovyetler Birliği'nde, Çin'de ve Küba'da var olduğuna ve bu sebeple de bu soruya kolayca yanıt verilebileceğime inanır. Benim genelde tekrar tekrar yinelemek zorunda kaldığım yanıtımsa, bunun çok zor bir soru olduğu ve kimi hazırlıklar yapmadan bu soruyu yanıtlamaya girişemeyeceğim, oluyor. İlk olarak kesinkes kavranması gereken şudur: Marx'a göre kapitalizmi komünizm takip edebilir, zira komünizmin tohumları hali hazırda kapitalist toplum içinde mevcuttur. Bundan dolayı, komünizmin olası olduğuna Marx'ı inandıranın ne olduğunu bulmak için onun kapitalizm analizini incelemek gereklidir. İkincisi, Marx'ın komünizm öngörüsünün unsurları birbirlerine bağlıdır; hiçbiri diğerleri olmadan var olamaz ya da doğru bir şekilde tahayyül edilemez. Bu sebeple, sadece bu unsurları birbirlerine bağlayan sistemli bir yorum, ciddi çarpıtmaların önüne geçebilir.

Öğrencilerin komünizm hakkında daha fazla bilgi edinme isteklerine cevap vermeyi ertelemem, bu konunun önemsiz olduğunu düşünmemden kaynaklanmıyor. Tam tersine bu konu hele şu günlerde o kadar önemli ki, ortaya çıkmayı bekleyen ideolojik tuzaklara düşmemek için büyük hassasiyet göstermek gerekiyor. İyi bilindiği üzere,

Marx'ın sadece komünizme ayırdığı bir çalışması yoktur; bu konuya dair ham maddeler yazdıkları içinde dağınık halde bulunur. Marx'ın komünizm üzerine ayrı bir eseri olmamasının kuşku götürmeyen sebeplerinden biri, böyle bir çalışmanın haddinden fazla bilim kurgu gibi görüneceği endişesiydi. Öyle ki, birçok insan onu ütopyacı sosyalistlerle karıştırabilirdi; çünkü geleceğe dair yorumlar yapmak asıl onların sermayesiydi. Komünizmi doğrudan ve sistemli bir şekilde ele alma konusunda Marx'ın ikinci bir çekincesi daha vardı: İşçilerde sınıf bilincini uyandırmak için komünizmi anlatmak (sömürünün analizini yapmakla kıyaslandığında mesela) pek de etkin bir yol değildi. Günümüzde ise bu çekinceler artık geçerli değildir. Bugün kimsenin Marksizmi, adlarını bile zor hatırladığımız diğer sosyalist ekollerle karıştırma ihtimali yoktur. Dahası, insanların Sovyet ve Çin modellerinin "ideal" Marksist toplum olduğuna inanmalarını sağlamada burjuva ideolojinin gösterdiği başarıyı düşünürsek, Marx'ın komünizm tahayyülüne geri dönüş, modern kapitalizmdeki bütün ezilmiş grupları bilinçlendirirken, sömürü analizini tamamlayan zorunlu bir parça olabilir.

Marx'ın komünizm tahayyülü konusunda benim yorumum, gerçekte iki farklı toplumdan söz ettiğimizi netleştirerek başlar. Birinci aşama sosyalizm ya da "proletarya diktatörlüğü" olarak adlandırlır. Bu aşama aslen, süresi belli olmayan bir geçiş dönemidir. İkinci aşama, tam komünizmdir. Dersin büyük kısmı birinci aşamaya ve özel olarak da, Marx'ın öngördüğü reformların ne kadar uygulanabilir, akılcı ve demokratik olduklarını göstermeye

ayrılır. Yeni sosyalist yönetimin belirleyeceği öncelikleri de göz önünde bulundurarak, bu değişiklikleri modern kapitalizmin teknolojik ve örgütsel olanaklarının içine yerleştirmek için elimden geleni yapıyorum. Bunun yanında, Marx'ın dünya sosyalizmi öngörüsü ile oldukça güç koşullar altında sosyalizmi inşa etmeyi deneyen yalıtılmış toplumlar arasında anlamlı bir karşılaştırma yapabileceğimiz yer de burasıdır, daha öncesi değil. Marx'ın tam komünizmle ilgili çizdiği sınırlı taslağı yeniden kurarken, komünizmin mantıksal konumuna yeniden vurgu yapıyorum: Komünist toplum, bir süreç olarak kavranan bugünün parçasıdır. Ardından komünizmin, yabancılaşma kuramı içerisinde nihai bir başvuru noktası olarak, materyalist tarih anlayışı içerisinde de insanoğlunun muhtemel geleceği olarak gördüğü işlevlerine açıklık getiriyorum.

XI. Hafta: Marx'ın sınıf bilinci ve devrim hakkındaki düşüncelerini, komünizm tahayyülünü sunduktan sonra tartışıyorum. Bu sıralamayla bir kez daha komünizmin, var olan eğilim ve kalıpların izdüşümleri olarak kapitalizm analizine dahil olduğuna dikkat çekmek istiyorum. Marx'ın komünizm tahayyülünün hiç değilse genel taslağı, sınıf bilincine sahip işçilerin ondan ne anladığının ve sosyalist devrimden ne umduklarının yansımasıdır. Gerçek sebeplerine ve ulaşabileceği hedeflere aldırış etmeden devrimi incelemek (devrim hakkındaki çoğu burjuva derste olan budur) gündelik siyasetin labirentinde kaybolmaktır. Gündelik siyasette de artık bir tarafı diğerine karşı kayırmak için hiçbir sebep yoktur.

Kapitalist toplumu devirecek mekanizma ya da adımlarla ilgili Marx'ın belirli bir devrim kuramı yoktur (tabii Marksizmin tümünü bir devrim kuramı olarak görmeyi de seçebiliriz). Başka bir deyişle Marx, devrim yapmanın aracı olarak herhangi bir örgütlenme biçimine ya da stratejiye bağlı kalmamıştır. Hem açıklamalarında, hem de gündelik siyasal eylemlerinde zaman ve mekanın özgül koşullarına cevaben inanılmaz bir esneklik göstermiştir. Burjuva düşünürlerin bizleri inandırmaya çalıştıklarının aksine Marx (diğer tüm sosyalist devrimciler gibi) şiddete karşıydı. Fakat, toplumun çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfına ufacık kapitalist azınlık tarafından hergün uygulanan şiddete, bu durumu düzeltmek için gerekebilecek olan şiddetten çok daha fazla karşıydı. Marx'a göre her zaman için devrimdeki şiddetin gerçek derecesini belirleyen şey, status quo'nun taraftarlarının onu korumak için seçtikleri yoldur. Devrimlerin kan gölüne dönüştüğü yerlerde, bu genelde karşıdevrimcilerin işiydi: 1848 ve 1871 Fransa; bizim yüzyılımızdansa 1927 Şili, 1933 sonrası Almanya, 1939 sonrası İspanya, 1965 sonrası Endonezya ve 1972 Şili. Birçok öğrencinin soyut bir biçimde şiddete karşı olduğunu düşünürsek, kapitalistler ve kapitalistlerin baskılarına devam etmelerine izin veren kendileri gibi herkesin dolaylı olarak uyguladığı daha büyük bir şiddetin farkına varmaları önemlidir.

Marx'ın devrim yaklaşımında değişmeyen tek şey şudur: Marx, bu krizde değilse bile bir başkasında işçi sınıfının sınıf çıkarlarının farkına varacağı ve kitlesel, örgütlü ve etkin bir şekilde bu çıkarlara uygun hareket edeceği

inancını taşıyordu. Bu ise karşımıza sınıf bilinci kuramını çıkarıyor. Marx, sınıfı oluşturan ve tepki vermesi beklenen insanların özelliklerinden ziyade her zaman bu bilincin ortaya çıkacağı (aslında, her daim ortaya çıkmaktadır) koşullara odaklandı. Bunun yanında Marx'ın usta işi yabancılaşma analizini sınıf bilinci kuramıyla da hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Bu sebeple, sınıf bilincini kazanmaya elverişli koşullarda bile işçi sınıfının bilinçlenmeyi sürekli reddetmesi, Marx için bir muamma olarak kaldı ve onu (ve birçok takipçisini) her defasında altta yatan koşulları yeniden incelemeye yöneltti. Böyle olunca Marksizmin en fazla bu alanda revizyona ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Benim bu noktadaki katkım, modern psikolojinin (özellikle de Wilhelm Reich'in erken dönem çalışmalarının) kimi bulgularını kapsayacak şekilde Marx'ın yabancılaşma kuramını genişletmek olabilir. Ardından, bu genişletilmiş yabancılaşma kuramını sınıf bilinci kuramıyla birleştirmeye gayret ediyorum. Bu revizyonun bir parçası olarak Marksistler'in hem kapitalizmin nasıl işlediğine dair analizlerinde, hem de kapitalizmi değiştirme stratejilerinde "gündelik hayatın siyasetiyle" daha yakından ilgilenmeleri gerektiğini savunuyorum.

Bu bölümde kimi Marksist siyasal partileri, onların stratejilerini ve siyasal eylemlerini ilk kez tanıtıyorum ve neden bu kadar başarısız olduklarını kısaca inceliyorum (Bu sebepler arasında Amerikan işçilerinin görece varlıklı oluşu, diğer kapitalist devletlerle karşılaştırıldığında Birleşik Devletler'deki toplumsal hareketliliğin fazlalığı, siyasal baskı, ırkçılık ve Soğuk Savaş sayılabilir). Bu siyasal parti-

lere karşı özel bir eleştirim ya da beğenim yok. Bu partilerin sosyalizmi kurmak için kapsamlı bir stratejileri olmadığından, ilgili öğrencileri farklı alternatifleri araştırmaya teşvik ediyorum.

Devrim tartışmasını dersin sonuna ertelemek aslında şu demektir: Öğrenciler, devrimi mümkün ve arzu edilir kılan güçleri anlayana kadar (Marx'ın analizinin yardımıyla tabii) devrimin mümkün olup olmadığı ile ilgili bir karara varmak zorunda bırakılmıyorlar. İşçilerin kim olduğu, ne istediği ya da neyi başarmaya muktedir oldukları konularına doğrudan yönelmek, genelde karamsarlığa ve ona eşlik eden siyasal kayıtsızlığa (Neden uğraşayım ki?) yol açar; devrim tartışmalarının çoğunda olan da budur. Bununla da kalmaz, Marx'ın analizini öğrenmek için varolan bütün hevesi de yavaş yavaş yok eder. Halbuki, önce Marx'ın analizini öğrenmek ve işçilerin sınıf bilinci konusuna bu analiz içindeki bir mesele olarak yaklaşmak daha uygundur. Zira bu yaklaşım, kendi koşullarımızın barındırdığı olanakları ve kısıtları görmemize izin verir. Yani, zorlu ve bir o kadar da fırsatlarla dolu olan kendi koşullarımızı gerçekçi bir şekilde kavramamıza imkân tanır. Kapitalizmin nasıl işlediğini anlamak, insanların sosyalizm mücadelesine daha etkin katkıda bulunmalarını sağlar; çünkü bundan daha azını yapmanın diğer tarafa yardım etmek olduğunu herkes bilecektir artık.

XII. Hafta: Lisans üstü derslerimde Marx'ın yöntemine dair açıklamalarımı toparlamak için bir bölüm ayırmaya gayret ederim. Başka bir deyişle, IX. Haftada Marx'ın burjuva ideolojisi eleştirisi için yaptığım şeyi, bu son hafta diyalek-

tik için yapmaya çalışıyorum. Yabancılaşma kuramı, emek değer kuramı (özellikle de sömürü tartışması) ve materyalist tarih anlayışı en büyük etkiyi lisans öğrencilerinin üzerinde gösteriyor ve onların ilgisini çekiyor. Benzer şekilde, lisans üstü öğrencilerinin kendi özel ilgi alanları açısından en uygun buldukları konular da Marx'ın felsefesi, burjuva ideolojisi eleştirisi, devlet kuramı ve yöntemi gibi görünüyor. Öğretmen olmayı ya da ciddi bir araştırma yapmayı hali hazırda planlamış olan öğrenciler, bu işlerinde Marksizmin kendilerine nasıl yardımcı olabileceğini bilmek istiyorlar. Derste ele alınan konuları (öğretmen ya da düşünür olarak) nasıl eyleme dökecekleri konusunda oldukça zorlanıyorlar. Aslında bir çoğumuz bu zorunlu geçişi yapmakta zorlanırız. Bu geçişi o kadar önemsiyorum ki, bu konuyla ilgili tüm dönemi kapsayan ayrı bir seminer veriyorum. Marksizm dersinde ise sadece son hafta bu konuya ait.

Marx'ın yöntemini birbirine bağlı dört evre ya da momente ayırdım: 1) Kendi içinde ontoloji ve epistomoloji olarak tekrar ayrılabilecek olan felsefe. Burada, Marx'ın gerçekliğin birimlerini oluşturduğu süreç olan soyutlamaya vurgu yapıyorum. 2) Sorgulama. Yani, Marx'ın her şeyden şüphe duymaktan (görünenler dünyası karşısında takındığı şüpheci tutumdan) başlayıp, görünenler dünyasını sadece soyutlamayla oluşan birimlerde incelemeye doğru ilerleyişi. Bu sorgulama sonucunda kapitalist sistemin parçaları (ifadeleri) olarak bu birimlerin geçirdiği değişim ve karşılıklı etkileşim Marx'ın asıl konusu olur. 3) Zihinsel yeniden inşa. Bu kısımda Marx'ın araştırmasının bulgularını kendisi için nasıl bir araya getirdiğini ve onla-

ra nasıl netlik kazandırdığını anlatacağım. 4) İzahat; yahut Marx'ın bu fikirleri başkalarına sunumu. Diyalektik, her şeyin bir parçası olduğu olası değişimleri ve bu değişimleri yaratan güçleri bizlere gösterir. Bunu yaparak da hepimizi değişim beklemeye ve onu aramaya teşvik eder; nihayetinde bulmamıza da yardımcı olur. Diyalektiği "özü itibariyle eleştirel ve devrimci" yapan da budur, bütün bir dönem boyunca öğrencileri diyalektik düşünmeye yöneltmemin altında yatan amaç da budur.[6] Fakat Marx'ın yöntemi konusundaki tartışmaların çoğu ya Marx'ın felsefesine ya da özellikle *Kapital*'de bulgularını nasıl izah ettiğine odaklanır. Bu dengesizliği düzeltmeye ve bilhassa, sorgulama momentinin ihmalini engellemeye çalışıyorum. Zira yöntemin bir yüzü olan sorgulama çoğunlukla Marksist olmayan çalışmalarda tartışılagelmiştir. Bu momenti ele alırken öğrencilerin Marksist bir analiz yapmak için toplum bilimlerinin standart bilgi toplama tekniklerinin imkânlarını ve kısıtlarını görmelerini çok önemli buluyorum

İzahat, bir yazar (ya da konuşmacı) ve seçilmiş bir dinleyici kitlesi arasındaki toplumsal bir ilişkidir. Dinleyicilerin düşünme biçimi, ilgi alanları, bilgi seviyeleri ve önyargıları; sunumun biçimi ve düzeni belirlenirken dikkatlice hesaba katılmalıdır. Bu duruma Marx'ın özel olarak kaleme aldığı yazılarını, bir o kadar da *Kapital*'i ve zaman kalırsa bu dersteki kendi Marksizm anlatımımı örnek gösteriyorum. Bu bölümü ve dersin tümünü, Marksizmi öğretirken kullandığım strateji konusunda öğrencilerin eleştirilerinin alınmasıyla bitiriyorum.

Yazdıklarımı yeniden okuyunca şunu farkettim. İtiraf etmek zorundayım ki bu taslak sadece yaptıklarımı değil; yapmaya çalıştıklarımı, yapmam gerektiğine inandıklarımı ve ilerdeki derslerde yapmaya çalışacaklarımı da içeriyor. Ayrıca okuyucular, konumuzun kimi temel yönlerinin (mesela, Marksizmin temelleri, 19. yüzyıl toplumsal ve siyasal tarihi, Marx'ın kendi hayatı, Marksist yorumun farklı ekolleri ve Marksizmin standart eleştirileri) ayrı ayrı bölümler olarak ele alınmadığının farkına varmıştır. Bu yönlere, bir nebze, dönem boyunca yapılan tartışmalar içinde değinilir. Özellikle lisans derslerinde Marksizmin çok farklı yorumlarına ve eleştirilerine yer veriyorum. Fakat, bu başlıklara daha az önem vermeyi tercih ettiğim de doğrudur. Asıl amacım, öğrencilerin Marksizmi bir zihinsel tarih, siyasal biyografi ya da çoşkulu partizan bir konuşma olarak değil; günümüzde kapitalizmin en yetkin analizi olarak görmelerini sağlamaktır. Amacım bu olunca (kısıtlı zamana sahip olduğum da düşünülürse) çok üzerinde düşünmeden, diğer konulara öncelik verdim.

Marksizm dersimin elle tutulan sonuçları nelerdir? Bu sonuçlar hakkında nasıl hüküm verilebilir? "Neden Marksistsiniz ya da değilsiniz?" soruma cevap veren öğrencilerin çoğu, dersin sonunda Marx'ın analizini şimdi kabul ettiklerini belirtiyorlar; fakat "Marksist" olarak tanımlanmaktan hâlâ kaçınıyorlar. Aslında bu öğrenciler; ne zaman ve nasıl Marksist bir görüş edindikleri konusunda konuştuğum birçok yoldaştan daha çok şey biliyorlar. Burjuva ideolojisinden kopma, birçok yoldaş için kendilerinin pek haberi olmadan gerçekleşmişe benziyor. Bir zamanlar ken-

dilerini liberal olarak (ya da daha kötü bir sıfatla) adlandırıyorlardı ve bir anda, geçişin çok da farkına varmadan, sosyalist olduklarını gördüler. Sürekli başkalarının bilinçsel değişimlerini etkilemeye çalışan sosyalistlerin, kendi bilinçsel değişimlerini kuşatan şartlar üzerine ne kadar az düşündüklerini görmek beni hep şaşkına çevirmiştir.

Eğer Marksist olmayanlar bu durumu, dersimin amacının öğrencileri sosyalizme inandırmak olduğunun kabulü olarak görüyorlarsa, onlara sadece şu şekilde cevap verebilirim: Ben gerçek ve değer arasındaki ayrımı reddederek, Marksizmi (ya da herhangi bir bilimsel doğrular grubunu) doğru olarak anlamanın, kişiyi doğrudan onu kabule götürdüğü görüşündeyim. O halde benim için Marksist olmayan öğrenciler, henüz Marksizmi anlamamış öğrencilerdir. Fakat, Marksist olmayan öğrenciler en az sınıfın geri kalanı kadar başarılı olduklarından, bunun değerlendirmeme yansımadığını hemen sözlerime ekliyorum (Halbuki burjuva hocaların verdikleri derslerde, Marksist öğrencilerin durumu hakkında çok şey söylenebilir). Bunun yanında dersime, diğer toplum bilimleri hocalarından daha fazla "siyaset bulaştırdığımı" düşünmüyorum. Benzer şekilde, kendi yorumumun doğruluğuna öğrencileri ikna etmek için diğer hocalardan daha fazla uğraştığımı da zannetmiyorum. Sanki benim için ders verme stratejisi bir etkileme-yönlendirme aracıyken, onların pedagojiye olan merakının ahlaki yönü yokmuş gibidir. Bu duruma ancak şöyle cevap verebilirim: Doğru her ne ise şimdilik bir köşede kalsın ama yalan söylemekle, herhangi bir gerçeği gizlemekle ya da öğrencileri herhangi bir şekilde yanlış yönlendirmekle hiçbir alakam olamaz.

Sayıları giderek artan birçok sosyalist hocayla birlikte ben de pedagojiden endişe duymaya başladım. Zira bizim öğrendiklerimiz şöyleydi: Doğrular, yarı-doğrular ve yalanlar karşısında her zaman kazanmaz ve kendini ifade araçlarını her zaman üretmezler. Dahası, Marksist analizin karmaşıklığı kafa karışıklığına davetiye çıkaracak ve kolayca dalgaya alınacaktır. Bütün bunlara ek olarak, kişiliklerimiz ve kusurlarımız sık sık söylememiz gerekenlerle dinleyicilerimiz arasına girecektir. Dinleyicilerimiz ise verdiğimiz mesaja karşı kendilerini bağışık kılan ideolojik bir hazırlıktan geçmişlerdir... Sosyalist hocaların Marksizmi etkin bir şekilde anlatma yolları keşfetme ihtiyacını hissetmeleri, öğrencilerin Marksizmi anlama ve öğrenme süreçlerine karşı ilgilerinin de aynı derecede arttığının işaretidir. Fakat bu, madalyonun öteki yüzüdür. Madalyonun asıl yüzü ise şu: Ben ve birçok Marksist, Marksizmi anlamak ve kabul etmenin örtüştüğünü düşünüyoruz. Bu durumda öğrencilerin Marksizmi öğrenme süreçlerine gösterilen ilgi, aslında bir kişinin sosyalist olma sürecine gösterilen ilgi demektir.

Sosyalist olmak, açıkça, herkese göre değişen bir süreçtir. Buna rağmen, yaygın fakat büyük ölçüde gayri resmi araştırmalarıma dayanarak söyleyebilirim ki, bu dönüşümü (sosyalist olmayı) tetikleyecek ya da hızlandıracak orantısız etkilere sahip belli deneyimler ve sezgiler vardır. Bu deneyimler arasında şunları sayabilirim: Kapitalist sömürünün özellikle şiddetli bir biçimini tecrübe etmek (ya da birinin, anne-babasının yahut sevdiklerinin bunu yaşadığına tanık olması), az da olsa radikal siyasal eylemlere

karışmak, diğerleri tarafından sosyalist olarak muamele görmek (sosyalist olduğunu ya da giderek sosyalistleştiğini, tartıştığı insanlardan duymadan önce fark etmediğini bana o kadar fazla yoldaş anlattı ki, şaşarsınız); sosyalist ilişkiler yaşamak ve bunu insani açıdan daha tatmin edici bulmak; sosyalist arkadaşlar edinmek ve onların varsayımlarını sorgulamadan benimsemek; bilgisi, nezaketi ya da cesaretine hayran olduğunuz bir sosyalist tanımak. Sosyalist olma sürecinde temel kırılma noktaları oluşturan zihinsel olaylar arasında ise şunlar vardır: Birinin sürekli yalan söylediğinin; bir kişinin maruz kaldığı baskının başkaları tarafından da paylaşıldığı ve toplumsal olarak belirlendiğinin; toplumun gidişatının bizi ekonomik ve toplumsal felakete sürüklediğinin; kapitalizmin sorunlarının birbiriyle ilişkili olduğunun ve teker teker çözülemeyeceklerinin; toplumda sınıflar olduğunun ve sınıf mücadelesinin gerçek olduğunun ve sosyalist idealin ahlaki açıdan daha üstün bir yaşamı temsil ettiğinin farkına varmak. Sonuncu saydığım gösteriyor ki, Marksizmde etiğin yeri yokken (IV. hafta), insanları Marksizmi kabule etik sebepler götürebilir.

Marksizm üzerine yukarıda taslağını çıkardığıma benzer bir ders, bu sezgilerin çoğuna fırsat sağlar. Ancak deneyimlerin sadece çok azına zemin oluşturabilir; ya da hiçbirine zemin oluşturamaz. Marksistler, başka hiçbir yerde Marksist olmayanlara kendi iddialarını sunmak için bu kadar zaman ve özgürlüğe sahip değillerdir. Buna rağmen giderek şuna inanmaya başladım: Çalışma hayatındaki deneyimlerin ya da bir biçimiyle siyasal bir mücadelenin eşlik etmediği (yani, bu deneyimlerin getireceği duygusal

çalkantıdan faydalanılmadığı) bir Marksizm dersinin öğrencilerin çoğu üzerindeki etkisi ya çok düşük ya da muhtemelen kısa dönemli oluyor. Fakat gerçek şu ki, insanların (ve benim öğrencilerimin de) çoğunun günlük hayatı baskı, mücadele ve zaman zaman da işbirliğinin örneklerini içerir. Bu baskı ve mücadeleyi yaşamış kişiler için şu ana kadar eksik olan şey sadece Marx'ın kapitalizm analizini öğrenme fırsatıydı. Henüz çalışmaya başlamamış, iş bile aramamış ya da aile geçindirmek nedir bilmeyen öğrenciler gibi bu acı deneyimlerin hâlâ yaşanmayı beklediği kişiler açısından ise, Marx'ın analizinin siyasal meyvelerini vermesi yıllar alabilir. Bu insanlarda şu an öğrendikleri Marksizm, yaşayacakları deneyimler aracılığıyla ileride tam etkisini gösterecektir; öyle bir etki ki, deneyimler tek başlarına muhtemelen üretemezlerdi. Bu ertelenmiş etki, sosyalist hocaların etkisinin ne olacağını doğru olarak tahmin etmeyi imkânsız hale getirir. Fakat, bu derslerin gelecekteki muhtemel etkilerinin kestirilememesi hem dost hem de düşmanların bir kısmının, bu etkiyi ciddi olarak küçümsemesine yol açmıştır.

Sınıfta sosyalist bilinç kazanmanın önündeki engellerden bir diğeri, kabul edilen ideoloji ve ulaşılan duygusal denge arasında çoğu insanın sahip olduğu akıl dışı bağdır. Bunlardan birine saldırmak, diğerini tehdit ediyor gibi düşünülür. Burjuva kategoriler içinde dünyayı anlamlandırma mücadelesi, insanlar için bir tercih olduğu kadar bir ihtiyaçtır da. Bu sebeple ideolojilerine yapışıp kalmalarının sebeplerinden biri, bunun "rahat" olmasıdır. Marksizmi öğrenmek, inandıkları şeyi giderek savunması imkânsız hale

getirdiği için birçok öğrenci ciddi tedirginlikler yaşar. Akla uygunluğu teklemeye başladığı noktada burjuva ideoloji yandaşlarına, ailelerinin ve toplumsal önderlerinin onayını ve saygısını sunar. Belki de daha önemlisi, her zaman doğru olan şeyi yapmış olma hissinin verdiği bir duygusal güvence sağlar. Yıllardır yaptığı ya da düşündüğü şeylerde yanlış olduğunu itiraf etmek herkes için zordur. Bu durum yaşlandıkça daha da zorlaşır; çünkü mevcut durumu meşrulaştıran daha fazla yaşanmışlık; değişiklik yapmak için ise daha az zaman vardır. Bütün bunlara karşı ne önerebiliriz? Sosyalist bir hareketin ve sosyalist bir çevrenin yokluğunda Marksist görüşü benimsemek, bütün zihinsel heyecanına rağmen soğuk ve yalnız bir hadisedir. Öğrenciler, bu dönüşümü yapmak için ne derece yoldaşça desteğe ihtiyaç duydukları ve hali hazırda ne derece bu desteğe sahip oldukları konularında elbette farklılaşırlar (Zaman yeterse, Reich'in karakter yapısı kuramını içerecek şekilde genişletilmiş Marx'ın yabancılaşma kuramı çerçevesinde bu ihtiyacın kendisi de incelenebilir). Fakat mesele hâlâ aynıdır: Öğrencilerin burjuva ideolojilerini bölüp parçaladığımız sınıf ortamı ne irtibatın devamlılığını ne de duygusal güvenceyi sağlayamaz. Halbuki birçok öğrenci eleştirel düşüncesini, bu düşüncenin mantıksal sonuçlarına ulaştırma ve Marksizmi benimseme ihtiyacını hisseder. Yine de, ilerleyen yıllarda kişisel konumlarındaki ya da siyasal iklimdeki değişim, farklı sonuçlar doğurabilir.

Sonuç itibariyle, dersin sonunda birçok öğrencinin artık Marksist olduklarını yazmalarına rağmen, değindiğim sebeplerden ötürü hem Marksizmi kabul eden bu öğrenci-

lerin, hem de hâlâ kabul etmeyen daha dirençli akranlarının üzerinde dersin asıl etkisinin belli bir süre için bilinemeyeceğini düşünüyorum.

EKLER

Okumalar: Okumalarla ilgili iki önemli sorun yaşanır. İlk olarak, özellikle lisans üstü derslerdeki öğrenciler Marksizmle ilgili daha önceden yaptıkları okuma düzeyine göre büyük ölçüde farklılaşırlar. İkincisi, Marx ve Engels'in aynı anda bir ya da birkaç kuramı anlattığı çok az eseri vardır. Bu sorunlara bulduğum çözümlerden tam olarak tatmin olduğum söylenemez ama şimdilik yaptığım şu: Birincisi, yeni başlayanlardan dersle ilgili herhangi bir okuma yapmadan önce Mehring'in, Berlin'in ya da McLellan'ın Marx biyografilerinden birini, *Komünist Manifesto*'yu ve Engels'in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'ini okumalarını istiyorum. Marksizmi sistemli bir şekilde öğrenmeye başlamadan önce Marksizmin havası ve kapsamı hakkında öğrencilerin bir fikir sahibi olmaları gerek basitçe. Marksizmi öğrenmeye hazırlandığımız dönemin başındaki ilk iki ders, okumaların çoğunu yapmak için öğrencilere zaman verecektir. İkincisi, haftalık okumalar, yeni başlayanlar ve daha ileri seviyede olan öğrenciler için olmak üzere ikiye bölünür. Tabii ki birçok çalışma son derece önemli olduğu için yeni başlayanlardan bu metinleri de okumaya çalışmalarını istiyorum (özellikle dersin ilerleyen haftalarında); bunun zor olacağını da hatırlatıyorum. İleri seviyedeki öğrencilerden ise, eğer başlangıç seviyesindeki metinlerden okumadıkları varsa (seçme me-

tinler dışında) önce onları okumalarını; daha sonra diğer metinlere geçmelerini istiyorum. Bunun yanında, bu dersi *Kapital*'in I. ve III. ciltlerini okumak için bir fırsat olarak görmelerini öneriyorum. Ele aldığımız konuların her biri için benim yorumumun yanı sıra Marx'ın farklı yorumlarından en az birini incelemelerini de tavsiye ediyorum. Herkesten *Yabancılaşma* kitabımı okumasını bekliyorum, ki ders zamanının büyük kısmını kitabın içeriğini ve diğer meseleleri geliştirmeye ayırabilelim.

Kayıt Tutma: Mesele, öğrencilerin ilgisini final sorularından, okumalarında yer alan daha mühim ve kışkırtıcı sorulara nasıl kaydırabileceğimiz ve dahası, bu soruları uzak bir tarihteki final sınavında telaşlıca değil de rahat rahat cevaplamalarını nasıl sağlayacağımızdır. Son dönemde, öğrencilerden bu dersin okumalarını yaparken okuduklarının eleştirel bir kaydını tutmalarını istemeye başladım. Bunu yaparken, önemli gördüleri noktaları ve yazar(lar)a katılıp katılmadıklarını genel sebepleriyle belirtmelerini istiyorum. Çalışmalarına rehberlik etmesi amacıyla da her bir konu için çok sayıda soru hazırlıyorum. Öğrencilerin tuttukları kayıtları, ciddiye almaları için ise bu kayıtları dersi geçmenin tek şartı yaptım: Derste dönem ödevi ya da sınav yok. Sonuçta ikna oldum ki öğrenciler, başka türlü yapmayacakları kadar çok okuma yapıyorlar ve bütün dönemin çalışmalarını kapsayan temel meselelere daha eleştirel yaklaşıyorlar.

Not Alma: Kendi Marx okumalarımda, Marx'ın kilit kavramlarına defterimden ayrı bir sayfa ayırmanın çok faydasını gördüm. Marx hiçbir zaman kavramların tanımını yapmaz. Ancak bizler, Marx'ın bu kavramlar hakkında söylediklerine ve farklı çalışmalarında kavramları

nasıl kullandığına dair örnekler toplayarak, onları az çok yeniden kurabiliriz. Kavramlar, İlişkiler ve bütünün parçalarıdır; bütünün incelenmesi ve kavranılması için farklı görüş açıları sunarlar. Bu sebeple kavramların başarıyla yeniden kurulduğu her bir sefer, Marx'ın analizinin de bir uyarlaması olacaktır. Sonuçta, dersin en başında öğrencilere aşağıdaki kavramlar için defterlerinden birer sayfa ayırmalarını tavsiye ediyorum: Emek, sermaye, değer, meta, sınıf, üretim biçimi, üretim ilişkileri, yabancılaşma, ideoloji, özel mülkiyet ve özgürlük. Mesele, bu kavramlarla ilgili söylenen her şeyi yazmak değil; önemli ya da sıradışı görünen şeylerin kaydını tutma girişimidir. Her bir grup içindeki ve gruplar arasındaki yorumların seyri ortaya çıktıkça, bu uygulama da faydalı olduğunu gösterecektir.

NOTLAR:

1. Karl Marx, *Artı Değer Teorileri*, (Moskova, 1971), s. 536
2. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar*, der. ve çev. Dona Torr (Londra, 1941), s. 472.
3. Robert Tressel, *Baldırı Çıplak Hayırseverler*, (Londra, 1965), s. 209-214.
4. Bu taslakta özetlemesi en güç olan konu Marx'ın felsefesiydi. Daha detaylı bir yorum için *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society* (New York, 1971) kitabıma ve özellikle de II., III. bölümlere ve Ek I'e; ikinci baskıda (New York, 1976) Ek II'de yer alan "İçsel İlişkileri Savunurken" bölümüne bakınız. Bu konu, "Marksizm ve Siyaset Bilimi: Marx'in Yöntemi Üzerine Bir Tartışmaya Başlangıç" adlı makalemde de farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. [Bkz. *Diyalektiğin Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, Yordam Kitap, İstanbul: 2006, çev. Cenk Saraçoğlu].
5. Karl Marx, *Kapital, I. Cilt* (Moskova, 1958), s.80 [*Kapital I*, çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul: 2011].
6. ibid s.20.

Türkiyeli okurların *Diyalektiğin Dansı* eseriyle tanıdığı Bertell Ollman'ın bu eseri, Marx'ın kapitalizm analizine bir giriş niteliği taşıyor. Ollman bir yandan konu hakkında detaylı bilgiye sahip olmayan okuyucuya yabancılaşma, değer kuramı ve proletarya diktatörlüğü gibi Marx'ın kuramının ana kavramlarını tanıtıyor, bu kavramların birbirleriyle ilişkilerine ve genel kapitalizm kuramı içindeki yerlerine vurgu yapıyor. Bir yandan da akademi içine sıkışıp kalan Marksizm ve sosyalizm tartışmalarının çıkmazlarının altını çizerek konuya daha aşina okuyuculara ve eğitmenlere sesleniyor. Bu açıdan eser Marksizmin temel kavramlarının farklı bir yorumu olmaktan öteye geçiyor; bir Marksistin, akademisyen ve eylemci olarak hissettiklerini, kaygı ve umutlarını paylaştığı içten bir sohbeti de içeriyor. Kapitalizmin krizlerle sarsıldığı bir dönemde sosyalizm bir hayal değil, yaşadığımız yoksulluk ve kaostan çok daha akılcı, gerçek dünyada temellenen somut bir alternatif olarak karşımızda durur. Ollman'ın deyişiyle Marksizm bugünü anlamlandırmakla kalmaz; bunun yanında sınıf mücadelesiyle bugünün alternatiflerini gerçekleştirmenin yollarını da gösterir. Gerisi ise, bize kalmıştır!

THG
9203634
DCS

Yordam Kitap

9 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-994412292-4
9 789944 122924